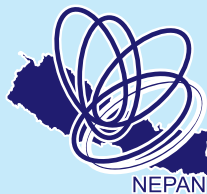

पुर्णार्द्ध ५६, २०७९ भदौ

सहभागिता

सहभागीमूलक विकास पत्रिका (त्रैमासिक)

स्थानीय तह, सहभागिता र समावेशीपन विशेषाङ्क

सहभागिताको पुनर्व्याख्या किन ?

भोला भट्टराई	२
“महिलाको सशक्त प्रतिनिधित्वका लागि राजनीतिक दलहरूले सोच्नुपर्छ”	
माननीय डा. विमला राई पौड्याल, राष्ट्रिय सभा सदस्य	६
स्थानीय सरकारका पाँच वर्ष: विकासमा सहभागितामूलक प्रक्रियाको अभ्यास, प्रभावकारिता र सिकाइ	
लालबहादुर ओली	९
संघीयताको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जिल्ला समन्वय समितिको भूमिका	
विष्णु न्यौपाने	१५
गैरसरकारी संस्था र स्थानीय सरकारबीचको समन्वय र सहकार्यका सम्भावनाहरू	
दलबहादुर जि.सी.	२१
लोकतन्त्रलाई सुदृढ गर्न “नागरिक सभा”	
श्रीराम फुटुङ्गे	२६
स्थानीय तह र पर्यटन क्षेत्रमा गर्नुपर्ने काम	
चेतनाथ कणेल	२९
नेपालका स्थानीय निकायहरूका लागि रैथाने बालीका अवसर र चुनौतीहरू	
प्रदिप पन्थ	३५
नेपालमा सामाजिक समावेशीकरणको व्यावहारिक कार्यान्वयनका लागि केही सुझावहरू	
गम्भीरबहादुर हाडा	४०
अनुसन्धानमा आधारित सहरी फोहोर व्यवस्थापनका सवालहरू	
डा. विष्णुराज उप्रेती डा. यमुना घले	४५
स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच : चुनौती र अवसर	
डा. भविन्द्र भण्डारी	५०
खोजेको विकास र विकास पछि पर्नुका कारण	
डा. नम्रता पाण्डे	५३
चुनौती र अवसरबीच “एसडीजी”को स्थानीयकरण यात्रा	
महेशप्रसाद देव	५८

अन्य स्तम्भहरू

- पुस्तक समीक्षा ● जनमत ● नेपाल गतिविधि ● नेपालको २७ औँ कार्यकारिणी समितिको चिनारी
- नेपाल स्रोतकेन्द्रमा उपलब्ध नयाँ सामग्रीहरू ● नेपाल अक्षय-कोष : जानकारी र अनुरोध

सहभागिता

वर्ष २६: अङ्क १-४ (संयुक्ताङ्क)

पूर्णाङ्क ५६, २०७९ भदौ

जि.प्र.का. काठमाडौं दर्ता नं.: १५५/२०५६/०५७

प्रधान-सम्पादक
तोया गौतम

सम्पादन सल्लाहकार

चेतनाथ कणेल

डा. अनोज क्षेत्री

डा. भविन्द्र भण्डारी

व्यवस्थापन

दलबहादुर जि.सी., युसुफ थापा मगर र

प्रतिभा भट्टराई

प्रकाशक

नेपाल सहभागीमूलक कार्य समूह (नेपान)

दोभान टोल, सहयोगी नगर, जनता सडक,

कोटेश्वर, काठमाडौं-३२, नेपाल

पो.ब.नं.: १३७९१, काठमाडौं ।

फोन नं.: (९७७) ०१ ४१५४९३८

इमेल: nepan2021@gmail.com

वेबसाइट: www.nepan.org.np

प्रेस

डिम्बवर्क्स प्रिन्टर्स

काठमाडौं, ९८२१००५१७७

आवरण तस्बिर

सुशासनअन्तर्गत पारदर्शिताका सहभागितामूलक

अभ्यासहरू ग्रामीण क्षेत्रमा पनि बढ्दै गइरहेका

छन्, तिनमा महिलाहरूको सहभागिता पनि बढ्दैछ।

यसलाई अझ प्रवर्द्धन गर्दै लैजानुपर्ने खाँचो छ।

यसैलाई सङ्केत गर्ने यो आवरण तस्बिर दोलखाको

सिँगटीमा आयोजित सामुदायिक वनको सामाजिक

लेखापरीक्षण कार्यक्रमको हो।

(तस्बिर सौजन्य : प्रणव भट्टराई, काठमाडौं ।)

सहभागितामा प्रकाशित विचारहरू

लेखकका निजी हुन्।

यस अङ्कको लागि

व्यक्तिगत मूल्य रू. १००/-

संस्थागत मूल्य रू. २००/-

स्थानीय तह, सहभागिता र समावेशीपनको

साभा अङ्क बन्ने जमर्कोस्वरूप सहभागिताको ५६ औं पूर्णाङ्क

यो वर्ष नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक प्रणालीलाई जनमतबाट एक खुट्टिको अघि बढाउने प्रयत्नमा छ, अर्थात् जनताले आफ्नो मतबाट यो वर्ष स्थानीय, प्रदेश र संघीय तहका निम्ति आगामी पाँच वर्षका लागि आफ्ना जनप्रतिनिधिहरू चुन्दैछन्। हामी कामना गर्दछौं, यस वर्ष चुनिएका वा चुनिने जनप्रतिनिधिहरू जनता, राष्ट्र, विकास, समृद्धि र सुशासनका लागि अत्यन्त उपयुक्त पात्रको रूपमा आफूलाई चरितार्थ गर्न सक्ने बन्न। उनीहरू आ-आफ्नो तहमा सुकीर्ति राख्न सक्षम बन्न जसलाई जनमत दिने जनता र भावी पुस्ताले पनि गर्व गर्न सकून्। निर्वाचित हुने जनप्रतिनिधिहरूको कार्यकाल एउटा उत्कृष्ट कार्यकाल बनेोस्।

हामीमा दृढ विश्वास छ, जनअपेक्षित शासन प्रणालीको एउटा मुख्य कडी हो, सहभागिता। अभि, अर्थपूर्ण समावेशी सहभागिता। हामी अर्थात् 'नेपाल सहभागीमूलक कार्य समूह (नेपान)' हरेक क्षेत्रमा सहभागितामूलक पद्धतिको प्रवर्द्धनमा विशिष्ट ढङ्गले सक्रिय रहँदै आएका त छँदैछौं, यस वर्ष आफैँ पनि चौथाइ शताब्दीभन्दा लामो समयदेखि अङ्गीकार गरिँदै आएको 'सहभागिता'लाई एकपटक वर्तमान सन्दर्भको नाडलोमा हालेर निफन्ने पो हो कि भन्ने बहसमा छौं। यसलाई समयसापेक्ष परिभाषित गर्नुपर्ने खाँचो पो छ कि ? यो बहसले पक्कै एउटा निर्दिष्ट मार्गदिशा देला, अहिलेलाई यही आशा गरौं।

यो संस्था अर्थात् 'नेपान' विकास, सामाजिक रूपान्तरण, सहभागितामूलक अनुसन्धान एवम् क्षमता अभिवृद्धिका सवालहरूमा समेत विगत अर्धशताब्दीदेखि कार्यरत विशेषज्ञतापूर्ण संस्थाको रूपमा परिचित छ। विभिन्न क्षेत्रका करिब ४०० विज्ञहरू र नेपालको सामाजिक रूपान्तरणका क्षेत्रमा ख्यातिप्राप्त केही संस्थाहरू समेत सदस्य रहेको नेपानले राष्ट्रका नीति-निर्माणका सन्दर्भमा पनि योगदान गर्दै आएको छ। यही सामर्थ्यका आधारमा हामी आवश्यक पर्दा स्थानीय, प्रदेश र संघीय सरकारहरूलाई जनअपेक्षित लक्ष्य हासिल गर्नका लागि र अन्य संघ-संस्थाहरूलाई पनि समरुचिका आधारमा सेवा पुऱ्याउनका लागि इच्छुक छौं। सँगसँगै काम गर्न तयार छौं।

'सहभागिता'को यस अंकमार्फत् हामीले उपलब्ध भएमध्ये अलि बढी स्थानीय तहका लागि उपयोगी सामग्रीहरू पस्कने प्रयास गरेका छौं र साथमा सहभागिता र समावेशीपनलाई छोडेका छैनौं। त्यसैले सहभागिताको यो 'पूर्णाङ्क ५६' ले स्थानीय तह, सहभागिता र समावेशीपनको साभा अङ्क बन्ने जमर्को गरेको छ। आशा छ, यो अंक नवनिर्वाचित जनप्रतिनिधिदेखि इच्छुक अध्येताहरूसम्म सबैका लागि उपयोगी हुनेछ। यस अंकमा समेटिएका लेखहरूमा प्रस्तुत विचार र विवरणहरू भने नेपानका नभई लेखकहरूकै निजी हुन्।

यसलाई जसले चासो लिएर पढ्नु हुनेछ, वहाँहरूको सुभावले हामीलाई भविष्यका लागि मार्गदर्शन गर्ने भएकाले हामी सुभावहरूप्रति अनुगृहीत हुनेछौं र आफ्नो सामर्थ्यले भ्याएसम्म नेपानभित्र सरसल्लाह गरी कार्यान्वयनमा लैजान समेत तत्पर रहने छौं।

अन्तमा, यस अंकका लागि आवश्यक लेख तथा सामग्रीहरू निःशुल्क उपलब्ध गराएर हामीलाई गुन लगाउनुहुने लेखक महानुभावहरू, आवरण तस्बिर उपलब्ध गराइदिनु हुने प्रणव भट्टराई, यसको प्रकाशनको चाँजोपाँजो मिलाउने नेपानको व्यवस्थापन टिम, डिजाइन कार्यमा योगदान गर्ने डिम्बवर्क्स प्रिन्टर्स एवम् सम्पूर्ण सहयोगी हातहरूलाई सहभागिताको यस अंकको सम्पादक मण्डल र नेपानको वर्तमान कार्यसमिति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछ। धन्यवाद।

तोया गौतम
प्रधान-सम्पादक

अस्वीकारोक्ति:

"सहभागिता" को यस अङ्कमा प्रस्तुत विचार तथा विश्लेषण लेखकहरूका निजी हुन्। त्यसैले प्रस्तुत विचार तथा विश्लेषणहरूले यु.एन.डि.पि., नेपान र यसका सदस्यहरू तथा "सहभागिता" को प्रकाशनसँग सम्बद्ध संस्थाहरूको संस्थागत धारणाको प्रतिनिधित्व नगर्न सक्छन्।

सहभागिताको पुनर्व्याख्या किन ?

भोला भट्टराई

“

‘करिब ३२ वर्षसम्म हामीले रटान गरेको “सहभागितामूलक विकास”ले कसलाई फाइदा पुऱ्यायो ? कसको सहभागिता भयो विकास कार्यमा ?’

”

‘विकास’ शब्द अब कसैका लागि पनि नौलो रहेन । यद्यपि, विकासका बारेमा प्रत्येक व्यक्ति र समुदायपिच्छे, फरक-फरक बुझाइ भने पक्कै छ । विकासले मानिसको आवश्यकता र चाहनाअनुसार गरिने सकारात्मक परिवर्तनलाई बुझाउने भएपनि आमसमुदायमा ‘विकास’ शब्दले अभै पनि भौतिक निर्माण (जस्तै : बाटो, पुल, नहर, ठूला भवन) जस्ता पक्षलाई मात्र बुझ्ने र बुझाउने गरेको पाइन्छ । मानिसको सामाजिक र सांस्कृतिक पक्ष अर्थात् मानवीय पक्षबारे भने कम्ति चर्चा हुने गर्दछ । यो लेखमा भने विकासका बारेमा नभई, सबै किसिमका विकाससँग दह्रो साइनो गाँसिएको ‘विकासमा सहभागिता’ (Participation in development action) का बारेमा मात्र चर्चा गरिनेछ ।

यसो त, समुदायको आर्थिक, सामाजिक-सांस्कृतिक र वातावरणीय विकासमा ‘सहभागिता’ को आवश्यकता र यसको अभ्यास कुनै नौलो विषय होइन् । सन् १९९० पछि सरकारी तथा गैरसरकारी संघ-संस्थाहरूबाट विकास कार्यमा सहभागिताका बारेमा थुप्रै किताबहरू लेखिए । सहभागिताबारे थुप्रै बहस र छलफलहरू भए । विकास प्रकृत्यामा सहभागितामूलक ग्रामीण लेखाजोखा (Participatory Rural Appraisal – PRA) जस्ता साधनहरू प्रयोगमा ल्याइयो । हजारौंको संख्यामा उपभोक्ता समूहहरू, नागरिक सङ्गठनहरू निर्माण भए । सहभागिता विकास प्रकृत्याको एक अनिवार्य साधन बन्यो ।

सन् १९९० देखि आजसम्म आइपुग्दाको करिब ३२ वर्षसम्म हामीले रटान गरेको ‘सहभागितामूलक विकास’ले कसलाई फाइदा पुऱ्यायो ? कसको सहभागिता भयो विकास कार्यमा ? के हामीले खोजेको रूपान्तरणमा हाल अभ्यास गरिएको सहभागिताले अर्थ राख्दछ ? अर्थात्, कसको र कस्तो विकासमा सहभागिता उपयोगी भयो ? यस्ता कुराहरूका बारेमा यथेष्ट छलफल र बहस नभइरहेको सन्दर्भमा नेपाल सहभागितामूलक कार्य समूह (नेपान) को वर्तमान कार्यकारी समितिले यस बहसको थालनी गरेको छ । सहभागिताको पुनर्व्याख्याबारे थालनी भएको यसै बहसको निरन्तरतास्वरूप यो सङ्क्षिप्त लेख तयार गरेको छ ।

सहभागिताको खेती

तीन दशकसम्म सहभागिताको नाममा गरिएको खेतीले केही मानिसलाई राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको विज्ञ बनायो । सहभागितामूलक नीति-निर्माण बापत सरकारी पुरस्कार पाउने बनायो । सहभागिताबारे बोल्न र लेख्नसक्ने बनायो । तर सहभागी हुन नसक्ने सिमान्तकृत वर्ग र समुदायको हैसियतमा भने अपेक्षित परिवर्तन ल्याउन सकेन । सहभागिताको नाममा संरचनागत अन्याय र असमावेशीकरणलाई प्रोत्साहित गरियो । टाउको गनेर सहभागिताको व्यवस्था गर्ने प्रणालीको विकास भयो । यो प्रकृतिलाई मलजल गर्ने अन्यायको खाडल बढाइयो । सहभागिताको नाममा सुकिला-मुकिलाका क्लबहरू निर्माण गरियो । शक्ति र सम्पत्तिको भरमा सहभागितालाई व्याख्या गरियो । अर्भैपनि सहभागिताका कैयौं वकालतकर्ताहरूबाट त्यही यथास्थितिवादी सहभागिताको पक्षपोषण गरिँदै आएको छ । नेपालको सन्दर्भमा हामीले उदाहरण दिने समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन, सहकारी अभियान तथा 'सामुदायिक' शब्द जोडेर स्थापना गरिएका विद्यालय व्यवस्थापन, कृषि समूह, खानेपानी लगायतका प्रकृत्याले के हामीले परिकल्पना गरेको सहभागितालाई आत्मसात गरेको छ त ? के त्यस्ता सामुदायिक संस्थाहरू, त्यसमा आवद्ध व्यक्ति वा सहभागिता प्रवर्द्धनमा संलग्न राज्य र गैरराज्य पक्ष सहभागिताको वास्तविक अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न सफल भएका छन् ? हामीले यसको सूक्ष्म अध्ययन गर्नु आवश्यक छ ।

धेरैका बोली-वचनमा 'सहभागितामूलक-विकास'लाई स्वीकार गर्ने गरिएको त छ तर सहभागिता देखावटी, औपचारिक र निर्देशित मात्र देखिएको छ । सहभागिता सङ्ख्या पुऱ्याउने वा सहभागीहरूको अनुहार देखाउने स्तरमा मात्र सिमित भएको छ । सहभागिता थप जटिल बन्दै गएको छ । खासगरी नागरिक अधिकार खुम्चिने गरी निर्माण भएका नीति तथा कार्यक्रम यसका लागि प्रमुख चुनौती हुन् । अर्कोतर्फ, विस्तार हुँदै गएको प्रविधिले पनि सहभागितालाई अवसर र चुनौती थपिदिएको छ । युवा जमात प्रविधिकेन्द्रित सहभागिताको खोजीमा छ । अधिल्लो पुस्ता भौतिक उपस्थितिको वकालत गर्दछ । यस परिवेशमा अधिल्लो पुस्ता र नयाँ पुस्ताबीच सहभागिताको नयाँ आयामबारे साझा बुझाइ तयार गर्नुपर्ने अवस्था छ ।

सहभागिताको बदलिँदो स्वरूप

सन् १९९० ताका विकासका बारेमा छलफल गरिने माध्यम मानिसको भौतिक उपस्थिति हुने गर्दथ्यो । मानिसको सूचनामा पहुँच कमजोर थियो । निर्णय गर्ने ठाउँमा एकदमै कम पहुँच थियो । आज प्रविधिका कारण सूचनामा पहुँच वृद्धि भएको छ । मानिसको आवश्यकता र चाहना बदलिएको छ । सहभागी हुने तरिका र माध्यम फेरिएको छ । मानिससँगको समय र सोचाइमा परिवर्तन आएको छ । प्राथमिकताहरू बदलिएका छन् । यस परिवेशमा सहभागिताको परम्परागत सोच र तरिकाले विकासमा प्रभावकारिता ल्याउन सक्दैन । त्यसैले, समय-सान्दर्भिक बनाउन र सहभागिताको महत्वलाई थप बलियो बनाउन 'सहभागिताको पुनर्व्याख्या' आवश्यक भएको हो ।

सहभागिताको बहस कहाँ ?

सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनैतिक संरचनाहरूको निर्माण 'आवाजविहीन'हरूका लागि गरिन्छ । यद्यपि, यस्ता संरचनाहरू विस्तारै मुट्टीभर व्यक्तिको कब्जामा पुग्दछन् । विगत केही

‘समय-सान्दर्भिक बनाउन र सहभागिताको महत्वलाई थप बलियो बनाउन “सहभागिताको पुनर्व्याख्या” आवश्यक भएको हो ।’

दशकयता नेपालका सामाजिक संघ-संस्था राजनैतिक पार्टीका गुलाम बनेका छन् । सामाजिक क्षेत्रमा गरेको कामलाई स्वार्थपूर्ण ढङ्गबाट राजनैतिक पार्टीको पोल्टामा पुऱ्याउने क्रम बढेको छ । अर्कोतर्फ, राजनैतिक पार्टीहरूले प्रायः सबै सामाजिक-सांस्कृतिक समूहलाई खरिद

गरिसकेका छन् । विभिन्न भातृ-सङ्गठनको नाममा यी स्वायत्त, समावेशी र पारदर्शी सामुदायिक सङ्गठनलाई पार्टीको कब्जामा पुऱ्याइएको छ । हाम्रा परम्परागत सहभागितामूलक संघ-संस्था र विचार उनीहरूको नियन्त्रणमा पुगेका छन् ।

यस परिवेशमा सहभागिताको सवाल व्यक्तिको निजी आचरणदेखि घर-परिवारसम्म; समुदायदेखि सामुदायिक संघ-संस्थासम्म र तीनै तहका सरकारका नीति, कार्यक्रम र अभ्यासदेखि अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूसम्म नै प्राथमिकताको विषय बन्नु पर्दछ । सहभागिताको बहसलाई विशिष्टीकरण गर्नु आवश्यक छ ।

१. **व्यक्तिको सोचाइ र गराइमा सहभागिता** : कतिपय सन्दर्भमा 'सहभागिता' पढ्ने, पढाउने विषयको रूपमा सीमित देखिन्छ । 'सहभागिता'को व्याख्या गर्न सिपालु मानिसको काम र अभ्यास भने निरंकुश र तानाशाही हुन्छ । यस्तो अवस्थामा 'सहभागिता' व्यक्तिको आचरण, सोचाइ र

अभ्यासमा रूपान्तरित भएको देखिनु पर्दछ । यसलाई व्यवहार परिवर्तन गर्ने साधनको रूपमा बुझ्न र प्रयोग गर्न सक्नु पर्दछ ।

२. **सामुदायिक सङ्गठनमा** : औपचारिक र अनौपचारिक रूपमा स्थापित सामुदायिक सङ्गठनहरूभित्र मौलाउँदै गएको व्यक्तिवादी सोचाइको अन्त्य एवम् सहभागितामूलक धारणा र अभ्यासको विकासका लागि अबको पहल आवश्यक छ । त्यस्ता समूह र संस्थालाई समावेशी र सहभागितामूलक बनाउन अहिले नेतृत्वमा बसेकाहरूले आफ्नो व्यवहार परिवर्तन गर्न र सहभागिताका लागि उदार बन्नु सक्नु पर्दछ ।

३. **राज्य व्यवस्था र प्रणालीस्तरमा** : नेपालका सन्दर्भमा हाम्रा वडा, पालिका, प्रदेश र सङ्घीय राज्य व्यवस्था एवम् यससँग सम्बन्धित प्रणालीहरूमा व्यापक सुधार आवश्यक छ । यो सुधार नीतिगत, संस्थागत र अभ्यास एवम् व्यवहारसँग सम्बन्धित छ ।

४. **अन्तर्राष्ट्रिय वातावरण** : सहभागिताको सवालमा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र अभ्यासले धेरै कुराहरू निर्धारण गर्ने भएकाले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरू एवम् त्यहाँ हुने सहभागिता र छलफलको तरिकाले पनि सहभागिताको स्वरूप निर्धारण गर्दछ । त्यसैले, त्यस स्तरमा पनि बहस आवश्यक छ ।

सहभागिताको पुनर्व्याख्या कसरी ?

सर्वप्रथम, 'विकास कसका लागि (Development for whom) ?' भन्ने सवालबारे चर्चा गरौं । धेरै मानिसहरू विकासमा सबैको हिस्सा खोज्ने गर्दछन् । 'विकास' शब्द 'अविकास' को उल्टो शब्द हो । त्यसैले, जसको अविकास भएको छ, विकासले त्यस वर्ग र समुदायलाई पहिलो प्राथमिकता दिनु पर्दछ । यदि विकास अविकास भएकाको हो भने अब सहभागिता कसको हुनु पर्ला त ? पक्कै पनि त्यही वर्ग र समुदायको हुनुपर्ने होला नि ! तर, हामीले अभ्यास गरेको सहभागितामूलक विकासले त्यस्ता छोडिएका 'भुईँमान्छेहरू'को सहभागिताको ग्यारेन्टी गरेको छ त ? हामीले गर्ने सहभागितामूलक बैठक कसले तय गर्छ ?, हाम्रा बैठकहरूको प्रस्ताव कसले तय गर्छ ?, छलफल र निर्णय कसले गर्छ ?, निर्णयको फाइदा कसले पाउँछ ?, सहभागिताको उदाहरण कसले दिन्छ ?, सहभागितामूलक विकासका लागि बन्ने उपभोक्ता समिति, समूह र सङ्घ-सङ्गठनहरूमा कसको

सहभागिता छ ?, कसले निर्णय गर्छ ? - यसबारे पक्कै पनि हामी सबै जानकार नै छौं होला ।

यदि हामीलाई जानकारी छ भने छातीमा हात राखेर भनौं - के हामीले यस्तै सहभागिता खोजेको हो ?, के हामीले खोजेको सहभागिता कुनै गैरसरकारी संस्थाले दिने तालिममा सीमित गर्न चाहेको हो ?, अर्थात् 'कन्सल्टेन्सी फर्म'को व्यापार बढाउन मात्र खोजिएको हो ? - यदि होइन भने विगत ३० वर्षको समीक्षा गरौं । हाम्रा असल अभ्यासको खोजी गरौं । र, सहभागिताको महत्वलाई पुनर्परिभाषित गरौं ।

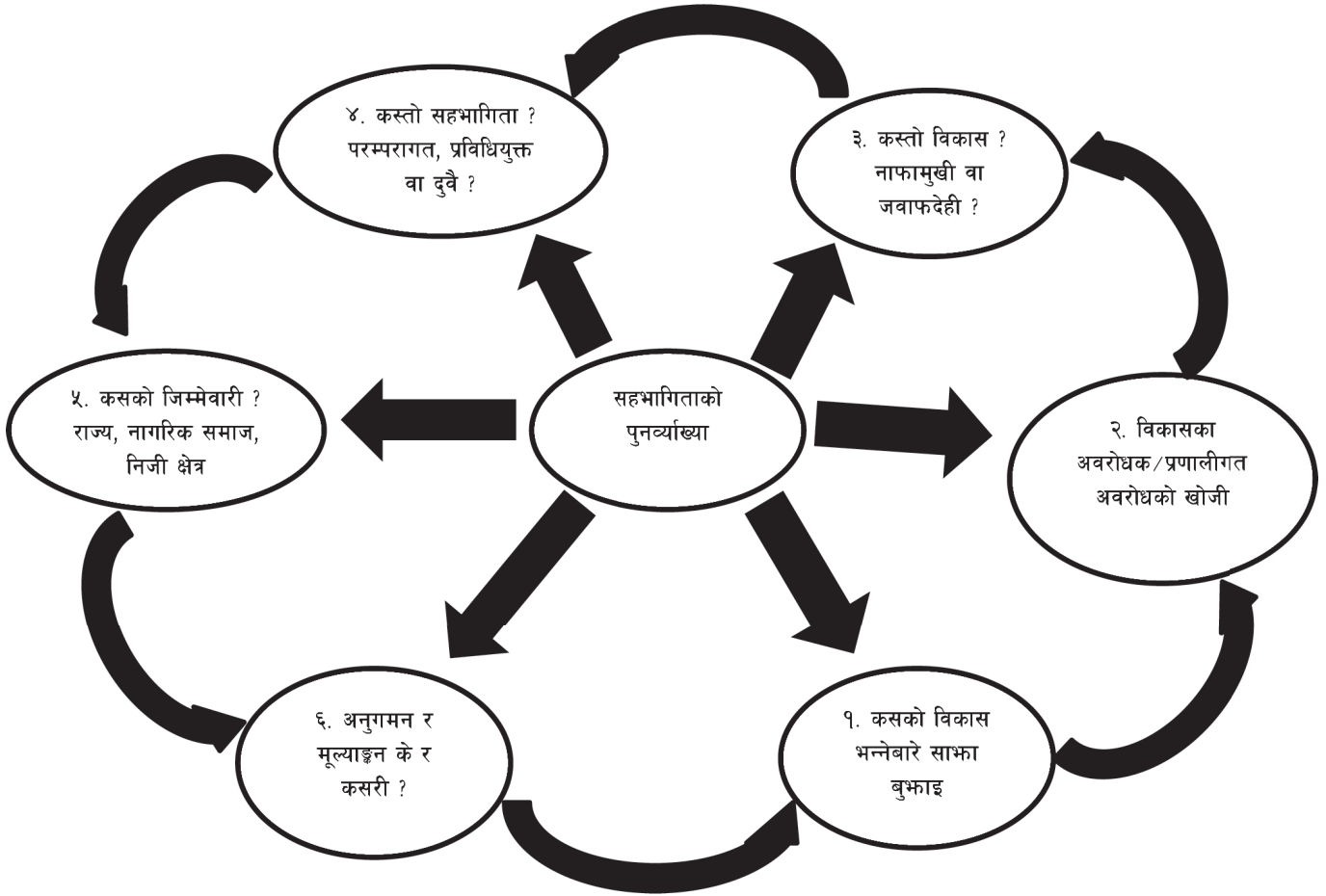
सहभागिताको पुनर्व्याख्या सहित 'नेपान'ले लिनुपर्ने दृष्टिकोण/मार्गचित्र

'नेपान' सहभागितामूलक विकासका लागि अग्रणी संस्था एवम् स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्यरत छ । विगत ३० वर्ष यता 'नेपान'ले उत्पादन गरेको ज्ञान, सीप र धारणा सङ्घीय शासन प्रणालीको कार्यान्वयनमा सहयोगी बन्नसक्ने देखिन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा 'नेपान'ले आगामी दिनमा लिनुपर्ने बाटोलाई बुँदागत रूपमा तल प्रस्तुत गरेको छु ।

विगत ३० वर्ष यता "नेपान"ले उत्पादन गरेको ज्ञान, सीप र धारणा सङ्घीय शासन प्रणालीको कार्यान्वयनमा सहयोगी बन्नसक्ने देखिन्छ ।

१. सर्वप्रथम, 'नेपान'ले विगत ३० वर्षमा भएको सहभागितामूलक विकास प्रकृयाको सूक्ष्मअध्ययन गरी त्यसको सबल पक्ष र समस्या पहिचान गर्नु आवश्यक छ ।
२. 'नेपान'सँग आवद्ध 'नेटवर्क' सदस्य, विज्ञ एवम् भूतपूर्व पदाधिकारीहरूबीच सहभागिताको 'पुनर्व्याख्या'बारे थुप्रै अन्तर-संवादहरू गरी साझा धारणा बनाउनु आवश्यक छ ।
३. बदलिँदो सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक र राजनैतिक वातावरणमा 'सहभागितामूलक विकास प्रकृया'लाई मार्गनिर्देश गर्ने पुनर्व्याख्या सहितको साझा दस्तावेज सार्वजनिक गर्नु आवश्यक छ ।
४. 'नेपान'का विज्ञ सदस्य एवम् अनुभवप्राप्त व्यक्तिहरूको समूहले तयार गरेको सहभागिताको नयाँ अवधारणा, त्यसको अपेक्षित परिणाम र आशातीत क्षेत्र/उपलब्धिको दस्तावेजलाई सरकारी, गैरसरकारी निकायहरूले स्रोत-सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्ने वातावरण बनाइनु पर्दछ ।
५. 'नेपान'ले सरकारी तथा गैरसरकारी निकायका कर्मचारी, प्रतिनिधि एवम् सञ्चार क्षेत्रसँगको सहकार्यमा सहभागिताको पुनर्व्याख्या र आगामी 'रोडम्याप'बारे

- विभिन्न तहमा प्रशिक्षण, बहस लगायत सन्देश प्रवाहको कार्य गर्नु पर्दछ ।
६. 'सहभागिता' परिवेशअनुसार हुने भएकाले स्थानीय, प्रदेश र सङ्घीय नीति-नियम तथा कार्यक्रम तर्जुमा प्रकृत्यामा यस सवालबारे जानकारी व्यक्तिहरू तयार गरी जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ ।
 ७. यस कार्यका निमित्त नयाँ परिवेशमा सहभागिताको अध्ययन-अनुसन्धानका लागि नेपालले विश्वविद्यालयहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्नु पर्दछ ।
 ८. सहभागिताका लागि आवश्यक प्रणालीगत सोचाइ र राजनैतिक स्वरूपबाट कार्यान्वयन गर्नुपर्ने भएकाले राजनैतिक पार्टीहरूसँग पनि 'नेपान'ले सहकार्य गर्नु पर्दछ ।

सङ्क्षेपमा

सारमा भन्ने हो भने, बदलिँदो समय र परिवेशमा हामीले अभ्यास गरेको सहभागिताको तौरतरिकामा रूपान्तरण आवश्यक छ । व्यक्तिगत आचरणदेखि सार्वजनिक जीवन, नागरिक समाज एवम् सरकारी नीति-नियम र अभ्याससम्मको सहभागिताको बदलिँदो स्वरूपको प्रयोग आवश्यक छ । अन्तर्राष्ट्रिय विकास

साभेदारदेखि राजनैतिक प्रणालीसम्म यस सवालमा थप चर्चा आवश्यक छ । खासगरी, सहभागितालाई समावेशी-पद्धतिको रूपमा अभ्यास नगर्दासम्म यो औपचारिक र सीमित क्षेत्रमा मात्र सीमित रहन्छ । यसका लागि वैकल्पिक पद्धति र सोचाइका साथ काम गर्न 'नेपान' जस्तो संस्थाले पहलकदमी लिनैपर्दछ ।

(लेखक भोला भट्टराई नेपाल सहभागितामूलक कार्य समूह- 'नेपान'का कार्यकारी सदस्य हुनुहुन्छ ।)

‘गठबन्धनका कारणले महिला प्रतिनिधित्वमा कमी आयो’

‘महिलाको सशक्त प्रतिनिधित्वका लागि राजनीतिक दलहरूले सोच्नैपर्छ’

माननीय डा. विमला राई पौड्याल, राष्ट्रिय सभा सदस्य

“

‘यो २० प्रतिशत आरक्षणको प्रावधानले धेरै ठूलो परिवर्तन आयो । लगभग ४० हजार महिला एकैपटक राजनीतिक क्षेत्रमा सहभागी भए ।’

”

माननीय डा. विमला राई पौड्याल नेपालको राष्ट्रिय सभाकी सदस्य हुनुहुन्छ । नेदरल्याण्डको ‘इन्स्टिच्यूट अफ सोसियल स्टडिज’बाट विकास शास्त्रमा विद्यावारिधि हासिल गर्नुभएकी डा. विमलाले यसअघि नेपालको राष्ट्रिय योजना आयोगकी सदस्यका रूपमा पनि आफ्नो भूमिका निभाइसक्नु भएको छ । विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको कार्यानुभव हासिल गर्नु भएकी डा. विमला नेपाल सहभागीमूलक कार्यसमूह (नेपान)की सदस्य हुनुहुन्छ । डा. विमला नेपालका राजनीतिकर्मीहरूमध्ये स्पष्ट एवम् तर्कपूर्ण विचारकी धनी तथा विकास र लैङ्गिक एवम् सामाजिक समावेशीकरणकी मर्मज्ञको रूपमा समेत चिनिनुहुन्छ । यसपटक हामीले उहाँसँग नेपालको वर्तमान राजनीतिक चुनावी सन्दर्भ र महिलाहरूको सहभागिताका बारेमा भेटवार्ता गरेका थियौं । प्रस्तुत छ, सो भेटवार्ताको सार-सङ्क्षेप :

भेटवार्ताकार : कर्ण नेपाली

संयोजन : तोया गौतम

वि.सं २०७५ साल वैशाख ३० गते सम्पन्न स्थानीय तहको निर्वाचनमा महिलाहरूको उम्मेद्वारी तथा परिणामलाई कसरी लिनुभएको छ ?

स्थानीय तहको निर्वाचनमा महिला प्रतिनिधित्वको सन्दर्भलाई विश्लेषण गर्दा ऐतिहासिक परिवेशलाई पनि सम्झनु पर्छ । वि.सं. २०५१/०५२ ताका नेकपा एमालेको नेतृत्वमा स्व. मनमोहन अधिकारी प्रधानमन्त्री भएपछि, प्रत्येक वडाको चुनावमा २० प्रतिशत महिलाहरूका लागि आरक्षण गर्ने कुरा भयो । त्योभन्दा पहिला महिलाको प्रतिनिधित्व स्थानीय तहमा पाँच प्रतिशतभन्दा

कम र केन्द्रमा तीन प्रतिशतजति मात्र थियो । यो २० प्रतिशत आरक्षणको प्रावधानले धेरै ठूलो परिवर्तन आयो । लगभग ४० हजार महिला एकैपटक राजनीतिक क्षेत्रमा सहभागी भए । स्थानीय तहमा महिलाहरूको उल्लेख्य

प्रतिनिधित्वले स्थानीय स्तरका विकासका कार्यहरू बढी लैङ्गिक मैत्री र न्यायपूर्ण हुँदै गएको र यस्तो आरक्षण सबै तह र क्षेत्रमा पुऱ्याउनु पर्ने आवश्यकता पनि महसुस भयो । वि.सं. २०६३ जेष्ठ १८ गते तत्कालीन प्रतिनिधिसभामा प्रतिनिधिसभा सदस्य तथा वर्तमान राष्ट्रपति विद्यादेवी भण्डारीको नेतृत्वमा सांसदहरू कमला पन्त, नवराज सुवेदी र नारायणप्रकाश साउद समर्थक रहेको महिला सहभागिता र लैङ्गिक न्यायसम्बन्धी संकल्प प्रस्ताव पारित भयो । चारवटा संकल्प रहेको सो प्रस्तावले सरकारलाई राज्यको सबै संरचनामा कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिता सुनिश्चित गर्न निर्देश गर्‍यो । यसै आधार-स्तम्भमा टेकेर वर्तमान संविधानले ३३ प्रतिशत महिला प्रतिनिधित्वका साथै स्थानीय तहमा कम्तीमा ४० प्रतिशत सदस्य महिला हुनुपर्ने र पालिकाको प्रमुख र उपप्रमुखमा एकजना महिला हुनुपर्ने व्यवस्था भएको हो । यसै प्रावधानअनुसार २०७४ सालको निर्वाचनमा प्रतिनिधिसभा र प्रदेश सभामा ३३ प्रतिशत महिलाहरू निर्वाचित भए । स्थानीय तहमा सदस्यमा ४० प्रतिशतभन्दा बढी र पालिका प्रमुख र उपप्रमुखमा ५० प्रतिशत महिला बने । यसले के सिकायो भने महिला तथा पछाडि पारिएका वर्ग र समूहको समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गर्ने कुराका लागि कानूनमै स्पष्ट प्रावधान हुनुपर्छ ।

यसपालि २०७९ सालको स्थानीय चुनावमा पनि त्यही हुनुपर्ने हो तर परिणाम यस्तो आएन । किनकि, कानुनी प्रावधानको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने जिम्मेवारीमा रहेका राजनीतिक दल र नेतृत्वमा इमानदारिता र प्रतिबद्धता देखिएन । कानून नभई प्रतिनिधित्व सुनिश्चित नहुने रहेछ तर कानूनले बाँध्नुमात्र पनि नहुने रहेछ ।

‘गठबन्धनकै कारण करिब १३० पालिकाहरूमा प्रमुख र उपप्रमुख दुवै पुरुष नै भए ।’

संविधानले राजनीतिक दलहरूलाई स्थानीय तहको उम्मेद्वारी दिँदा प्रमुख र उपप्रमुखमध्ये एकजना महिला हुनुपर्छ भनेर निर्देशित त गरेको छ, तर एउटै पदमा मात्र उम्मेद्वार उठाउने दललाई भने यो प्रावधान बाध्यात्मक छैन अर्थात् एउटा मात्र पदमा उम्मेद्वारी दिने दलले महिला वा पुरुष जो उठाए पनि हुन्छ । यसपालिको स्थानीय चुनावमा पाँच दलहरूबीच गठबन्धन भयो र पालिकाको प्रमुख र उपप्रमुखमा गठबन्धनका दलहरूमा पद बाँडफाँट भयो । बाँडफाँटमा एउटै

मात्र पद पाएका दलहरूले पुरुषलाई नै उम्मेद्वार बनाउँदा प्रमुख र उपप्रमुख दुवै पदमा पुरुष नै निर्वाचित हुने अवस्था बन्यो । अनौपचारिक रूपमा बनेको यो गठबन्धनलाई निर्वाचन आयोगले नै

चिनेन ।

कानूनले जसरी परिकल्पना गरेको थियो, परिस्थिति फरक भयो । गठबन्धनका कारण महिला प्रतिनिधित्वमा कमी आयो । यस सम्बन्धमा महिला नेतृहरूले निर्वाचन आयोगमा गई गठबन्धनलाई सचेत गराउन पहल पनि गरे, तैपनि यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेन । वि.सं. २०७४ को स्थानीय निर्वाचनको तुलनामा यसपालि पालिका प्रमुखमा नगन्य रूपमा महिला प्रतिनिधित्व बढेको भएपनि उपप्रमुखमा ७०० बाट घटेर ५६२ भएको छ । निर्वाचनमा एउटै दलबाट प्रमुख र उपप्रमुख दुवै पदका लागि उम्मेद्वारी दिइएको भए कानूनतः दुईजनामा एकजना महिलाको उम्मेद्वारी दिनैपर्ने हुन्थ्यो र महिला प्रतिनिधित्व बढ्ने सम्भावना रहन्थ्यो तर यहाँ त परिस्थिति अर्कै भइदियो जसका कारण विशेषगरी प्रमुख र उपप्रमुख पदमा महिला प्रतिनिधित्वको कमी हुन गयो । गठबन्धनकै कारण करिब १३० पालिकाहरूमा प्रमुख र उपप्रमुख दुवै पुरुष नै भए । महिला प्रतिनिधित्व घट्टा निर्णय गर्ने प्रक्रियामा महिलाको सहभागिता घट्टछ । परिणामतः स्थानीय तहले जनतामा पुऱ्याउने सेवा-सुविधा र विकास कार्यको लैङ्गिक संवेदनशीलता र परिणाममा पनि असर पार्न सक्छ । यो दुःखद अवस्था हो ।

यहाँले माथि उल्लेख गर्नुभएजस्तै महिलाहरूलाई निर्णय तहमा निर्वाचित गराउन वा यसपटक अपेक्षाकृत प्रमुख र उपप्रमुखमा महिलाहरू निर्वाचित नहुनुमा राजनीतिक दलको भूमिका कस्तो पाउनुभएको छ ?

महिला प्रतिनिधित्वलाई अर्थपूर्ण बनाउन र कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न राजनीतिक दलको इमानदारी जरूरी छ । उनीहरूले कानुनी मर्म र समावेशीताको सिद्धान्तलाई गहिरो

गरी बुझ्नुपर्छ । जनताले महिलाले नेतृत्व गर्न सक्छन् भन्ने कुरा बुझ्नु थालेका छन् । अहिले पनि २२ वटा पालिकाका प्रमुख पदमा महिलाहरू आउनुभएको छ । त्यसैले राजनीतिक दलले कुरा बुझ्नुपर्छ र महिलालाई सहयोग र विश्वास गर्नुपर्छ । तर, यसो हुन सकेको छैन । संविधान र निर्वाचनसम्बन्धी कानूनले

महिला सहभागिता सुनिश्चित गरेपनि राजनीतिक दलको नेतृत्वले महिलाको उम्मेद्वारीमा कञ्जुस्याईं गरेको देखिन्छ । उदाहरणका लागि, संविधानले एउटै दलबाट उम्मेद्वारी दिँदा स्थानीय तहको प्रमुख र उपप्रमुखमा एकजना महिलाको उम्मेद्वारी हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ, तर व्यवहारमा राजनीतिक दलहरूले प्रायशः प्रमुखमा

पुरुष र उपप्रमुखमा महिलाको उम्मेद्वारी दिन्छन् । यसैको परिणाम हो, ७५३ स्थानीय तहका प्रमुखमध्ये जम्मा २५ जना मात्र महिला छन् । अरू सबै पुरुष । अनि, जुन ठाउँको प्रमुखमा महिलाको उम्मेद्वारी छ, त्यहाँ दलको नेतृत्व र स्रोत परिचालन तथा चुनावी अभियान पुरुष उम्मेद्वार भएको ठाउँमा भन्दा कमजोर देखिएको छ, जस्तै : काठमाडौं महानगरपालिकामा उदाहरण लिऊँ, यदि सृजना सिंहको ठाउँमा नेपाली कांग्रेसबाट अरू कुनै पुरुष उम्मेद्वार भएको भए राजनीतिक दल, नेतृत्व र स्रोत परिचालन कति प्रभावकारी हुने थियो ? अन्दाज मात्रै गर्न सकिन्छ । यस्ता थुप्रै उदाहरणहरू दिन सकिन्छ । समग्रमा भन्दा, कानूनले जसरी महिला र अन्य पछाडि पारिएका समूहहरूको समानुपातिक सहभागिताको हक सुनिश्चित गरेको छ, दलहरूको नेतृत्वले त्यो कानुनी प्रावधानको मर्म राम्रो बुझ्न नसकेको वा बुझे पनि प्रतिबद्धता र इमानदारितासहित कार्यान्वयन गर्न नसकेको प्रष्टै देखिन्छ ।

आगामी प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनका लागि के सिकाइ भएको छ ?

अब संघ र प्रदेशको चुनाव आउँदैछ, जहाँ कानूनमा समेत प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको परिणाममा नै ३३ प्रतिशत महिला हुनुपर्छ र समावेशी हुनुपर्छ भन्ने छ । संघ र प्रदेशको व्यवस्थापिकालाई समावेशी बनाउन महिलाहरूलाई प्रत्यक्ष निर्वाचनमा उम्मेद्वार बन्ने र जित्ने अवस्था सिर्जना गर्नुपर्छ । हाल राजनीतिक दलले आफूले प्रत्यक्ष जित्ने सम्भावना भएका ठाउँमा महिलाको उम्मेद्वारी दिएको पाइँदैन । सशक्त तरिकाले महिला उम्मेद्वारलाई प्रत्यक्षबाट ल्याउन प्रभावकारी

प्रयास गरेको पनि देखिँदैन । राजनीतिक दलले पुरुषको तुलनामा महिला उम्मेद्वारलाई टिकट नै कम दिने; पुरुषको तुलनामा महिलाहरूलाई कम सुरक्षित स्थानबाट उम्मेद्वार बनाउने; बढ्दो चुनावी खर्च; असमान लैङ्गिक भूमिका तथा सम्पत्ति, समय र नेटवर्क परिचालन आदिमा पुरुषको तुलनामा महिलाको कम

पहुँच हुनेजस्ता कारणहरूले महिलाहरूका लागि चुनाव क्षेत्र नै नछुट्याउने हो भने प्रत्यक्षतर्फको निर्वाचनमा समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न सम्भव देखिँदैन । प्रत्यक्ष निर्वाचनमा ३३ प्रतिशत प्रतिनिधित्व सुनिश्चित नभएमा दलहरूलाई समानुपातिक प्रणालीबाट शतप्रतिशत महिला ल्याएर भएपनि व्यवस्थापिका

संसदमा एकतिहाइ महिलाको प्रतिनिधित्व पुऱ्याउनु पर्ने बाध्यता हुन्छ ।

त्यसैले यो अवस्थामा सुधार गर्नु जरूरी छ । पहिलो कुरा, राजनीतिक दलले निर्वाचनमा उम्मेद्वारी तय गर्दा कम्तीमा ५० प्रतिशत महिला उम्मेद्वार दिनुपर्छ । दोस्रो, प्रत्यक्ष निर्वाचनमा उम्मेद्वारी दिँदा आफ्नो दलका लागि सुरक्षित मानिएको क्षेत्रमा महिलालाई उम्मेद्वार बनाउनु पर्छ । यसो भएमा महिलालाई पनि प्रत्यक्ष रूपमा चुनाव जित्न सम्भव हुन्छ । तेस्रो, प्रत्यक्ष रूपमा महिलाको उम्मेद्वारी दिइसकेपछि दलहरूले नै चुनाव जिताउन लाग्नुपर्छ । चुनाव खर्चिलो छ । सक्नेले र पैसा हुनेले मात्र जित्ने अवस्था आएको छ । चुनावलाई कम खर्चिलो र कम भड्किलो बनाउने कुरामा पनि पार्टी र निर्वाचन आयोगले पहल गर्नुपर्छ किनकि महिला उम्मेद्वारले पैसा खर्च गरेर वा ठूलो लगानी गरेर पुरुष उम्मेद्वारहरूसँग निर्वाचनमा भिड्न र विजय प्राप्त गर्न कठिन हुनसक्छ । खर्च न्यूनीकरण गर्न सबै दलहरूले आचारसंहिता अनिवार्य पालना गर्नुपर्छ र निर्वाचन आयोगले प्रभावकारी रूपमा अनुगमन र नियमन गर्नुपर्छ । यसको साथै महिला उम्मेद्वारहरूलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्छ । महिलाहरूलाई क्षमता विकास, नेतृत्व विकास र सञ्चार अभियानमा समेत प्रोत्साहन दिनु पर्दछ । जबसम्म महिलाहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा उम्मेद्वार बन्न र निर्वाचित हुन आवश्यक वातावरण बनाइँदैन र आवश्यक लगानी गरिँदैन, कानूनले मात्र समानुपातिक सहभागिता र लैङ्गिक समानताको उद्देश्य पूरा गर्न सक्दैन । लोकतन्त्र र सामाजिक न्यायका लागि राजनीतिक दलको इमानदारिता र प्रतिबद्धता अपरिहार्य छ ।

स्थानीय सरकारका पाँच वर्षः विकासमा सहभागितामूलक प्रक्रियाको अभ्यास, प्रभावकारिता र सिकाइ

लालबहादुर ओली

“

‘हुम्लाको नाठ्खा गाउँपालिकाले “होम्ले भाषा”को संरक्षणका लागि व्याकरणको किताब नै प्रकाशन गर्‍यो ।’

”

करिब दुई दशक पश्चात नेपालमा वि.सं. २०७४ मा पहिलो पटक स्थानीय सरकारको निर्वाचनमा जनताले सहभागी हुने अवसर प्राप्त गरे । यो निर्वाचन विकास समितिको निर्वाचन थिएन । नेपालको संविधान २०७२ ले निक्षेपण गरेको अधिकारसम्पन्न गणतन्त्रको स्थापनापश्चात भएको स्थानीय तहको सरकारको निर्वाचन थियो । संविधानले प्रत्याभूत गरेका तीन तहका सरकार (संघ, प्रदेश र स्थानीय) मध्ये जनताको दैनिक सेवा-सुविधासँग प्रत्यक्ष जोडिएका जनप्रतिनिधिबाट स्थानीय शासन सञ्चालनको अभ्यास गर्न पाउने पहिलो सरकार थियो । जनताले आफ्ना हरेक स-साना समस्या र सवाल समेत आफ्ना निर्वाचित प्रतिनिधिसँग राख्न पाउने र समाधानका उपाय प्राप्त गर्ने प्रमुख अपेक्षा थियो । आवधिक विकास योजना, सुशासन, न्याय, सामाजिक समानता, निष्पक्षता तथा अवसरमा योग्यताको कदर मतदाताका आशा थिए । जनजीविकाका सवालको सम्बोधन, युवा रोजगारी, स्थानीय जनप्रतिनिधि मार्फत शासन सञ्चालनमा सिमान्तीकृत समुदायको सहभागिताको अनभूति समेत गर्न सकिन्छ भन्ने आधारमा जनताले उत्साहजनक रूपमा स्थानीय तहका सदस्यहरूको निर्वाचनमा सहभागिता जनाएका थिए ।

पहिलो पटक स्थानीय शासकीय अधिकार समेत प्राप्त गरी गठन भएका यी सरकारका अगाडि जनताका अपेक्षा मात्र होइन, शासकीय स्वरूप निर्धारण गरी अघि बढ्ने मार्ग तयार गर्ने स्थानीय ऐन-कानून र नीति-नियम तयार गरेर जनताका अन्तरकृन्तरका भावना सम्बोधन गर्नु पक्कै पनि चुनौतीका क्षेत्रहरू थिए । नेपाली जनताको चाँडै प्राप्तिको आशा र सरकारसँग भएको साधन-स्रोत एवम् व्यवस्थापकीय क्षमताको अभावका साथै नेपालको कर्मचारीतन्त्रको परम्परागत आलस्यपनाका बीच तालमेल मिलाएर काम गर्नु पनि जननिर्वाचित स्थानीय सरकारका लागि अवसर र चुनौती दुवै थिए ।

गणतन्त्रले संघमा मात्र नभई अन्य तहमा समेत व्यवस्थापिका र कार्यपालिकाको अधिकार र स्रोतको बाँडफाँट सहितको शासन व्यवस्थाको परिकल्पना गर्दछ । पछिल्लो समयमा गणतन्त्रात्मक व्यवस्था विश्वव्यापी रूपमा लोकप्रिय भएर आएको छ । संयुक्त

राष्ट्रसंघका १९२ देशमध्ये करिब २८ देशमा गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्था छ। यो आफूमाथि आफैँले शासन गर्ने प्रणाली हो। नेपाल एक बहुभाषिक, बहुजातीय, विविध सांस्कृतिक मान्यताको समाजले बनेको देश हो। नेपाललाई गणतन्त्रात्मक व्यवस्थामा पुनर्संरचित गर्दा राजनीतिक दल, विभिन्न जातिगत समूह, भौगोलिक समुदायहरूले आ-आफ्नै हित केन्द्रित संरचना अगाडि सारेर बृहत्तर छलफल गरेका थिए। भौगोलिक एवम् प्रशासनिक पुनर्संरचनाको क्रममा विभिन्न किसिमको रुचि राख्ने समुदायका बीच गतिलो अन्तरक्रिया भएर जिल्ला-जिल्लाबाट राज्य पुनर्संरचना आयोगमा सुझाव पेश भएका थिए। गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको स्थापना र राज्यको पुनर्संरचनामा जनताको प्रत्यक्ष सहभागिता रहेको थियो। यसप्रकारबाट भएको राज्यको पुनर्संरचनाले नेपालमा स्थानीय तहको संख्या ७५३ (महानगरपालिका ६, उप-महानगरपालिका ११, नगरपालिका २७६, गाउँपालिका ४६०, वडा ६७४३ र जिल्ला समन्वय समिति ७७ कायम गरेको छ।

स्थानीय सरकार- कति सफल, कति असफल ?

भौतिक विकासतिरको लगानी र यसमा भएको उपलब्धि विश्लेषण गर्दा लगभग सबै सरकारहरूको कार्यसम्पादन प्रभावकारी भएको पाइन्छ। कतिपय सरकारले स्थानीय संस्कृति र भाषा संरक्षणमा पनि उल्लेख्य काम गरेका छन्। यसको एउटा उदाहरण हो - हुम्लाको नाम्खा गाउँपालिकाले 'होम्ले भाषा'को संरक्षणका लागि व्याकरणको किताब नै प्रकाशन गर्‍यो। कसैले एभोकाडो, कसैले एक गाउँ एक उद्यम, कसैले कृषि, पशुपालन आदि क्षेत्रमा

उल्लेख गर्न लायक कामको थालनी गरेका छन्। बाजुराको गौमुल गाउँपालिकाले मदिरा व्यवस्थापन र नियन्त्रणका लागि अपनाएको मदिरा पिउनेका लागि पालिकाबाट इजाजत-पत्र लिनुपर्ने प्रावधान मदिरा बन्द गर्ने पालिकाको तुलनामा बढी प्रभावकारी बन्यो। पाँच वर्षे अवधिको स्थानीय सरकारले गरेका कामप्रति जनताको सन्तुष्टि समष्टिमा सकारात्मक भएको पाइन्छ।

‘ज्वालामुखी गाउँपालिकाले जनताप्रतिको जवाफदेहिता र सुशासन, विकास प्रक्रियालाई व्यवस्थित बनाउन शुरुवातमै पालिकाको आवधिक योजना तयार गर्ने प्रक्रियाको थालनी गर्‍यो।’

स्थानीय तहले प्राप्त गरेको उप-प्रमुखको संयोजकत्वमा गठन भएको स्थानीय न्यायिक समितिको कार्यक्षेत्र पनि गौरव गर्ने खालको थियो र छ। सिन्धुपाल्चोकको चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिकाले महिलाहरूको निजामती सेवामा प्रवेश बढाउन र प्राविधिक शिक्षामा महिलाको पहुँच वृद्धि गर्न ‘महिला लोकसेवा तयारी

कक्षा तथा आधारभूत कम्प्युटर तालिम’ लगायत विभिन्न स्थानीय तहहरूले व्यावसायिक सीप विकासका क्षेत्रमा प्राप्त गरेका उपलब्धिहरू सकारात्मक छन्। ललितपुरको महालक्ष्मी नगरपालिकाले करका दरहरूलाई व्यवसायको प्रकृति र पुँजीका आधारमा व्यवस्थित गर्नुका साथै लक्षित वर्गका लागि कर छुटको व्यवस्था समेत गरेको छ। धादिङको ज्वालामुखी गाउँपालिकाले जनताप्रतिको जवाफदेहिता र सुशासन, विकास प्रक्रियालाई व्यवस्थित बनाउन शुरुवातमै पालिकाको आवधिक योजना तयार गर्ने प्रक्रियाको थालनी गर्‍यो। भक्तपुरको चाँगुनारायण नगरपालिकाले नगरपालिकाको दुई वर्षे क्षमता विकास योजना (आ.व. २०७८/७९-२०८०/८१) तयार गरी कार्यान्वयनको थालनी गर्‍यो। यस्ता अनगिन्ती उदाहरणको शुरुवात भएको छ।

नेपालको संविधान, वि.सं. २०७२ कार्यान्वयनका लागि २०७४ सालको स्थानीय तहको निर्वाचनबाट निर्वाचित सरकार पहिलो अनुभव हो। स्थानीय सरकार सञ्चालन निर्देशिकाअनुसार स्थानीय तहको योजना तर्जुमा प्रक्रियाका सातवटा चरणहरू निर्धारण गरिएको छ। समुदायको सहभागिता पहिलै चरणमा सुनिश्चित गरिएको छ। तुलसीपुर नगरपालिकाले स्थानीय समुदायको सहभागितामा कति पनि कञ्जुस्याई गरेन। मेरो पाँच वर्षको कार्यकालको अनुभवमा महिला, दलित, अपाङ्गता भएका समुदाय, जनजाति, ज्येष्ठ नागरिक र अल्पसंख्यक समुदायका सवाल नजिकबाट सुनियो र योजनाको प्राथमिकतामा राखियो। प्रदेश र संघका योजनामा समुदायको सहभागिता हुने ठाउँ छैन।

उप-प्रमुखको संयोजकत्वमा गठन गरिएको अनुगमन समितिको स्थानमा स्वतन्त्र नागरिक एवम् विज्ञको संलग्नतामा अनुगमन संयन्त्र बनाउन सकेमा अनुगमन प्रभावकारी हुनेछ। उप-प्रमुखको कार्यजिम्मेवारी हेर्दा निकै बोझिलो पनि भएको छ।

-घनश्याम पाण्डे, निर्वातमान प्रमुख, तुलसीपुर नगरपालिका, दाङ

नेपालका लागि गणतन्त्रको अभ्यास नयाँ भए पनि लोकतन्त्रको अभ्यास विभिन्न समयमा अनुभव गरिँदै आएको छ। संसारको विकास द्रुत गतिमा छ। प्रविधिको पहुँचले मान्छे नवप्रवर्तनको स्वाद शीघ्र चाहन्छ। मानवका आवश्यकताअनुसार विकास

पनि गतिशील बनिरहेको छ। यस अवस्थालाई केन्द्रबिन्दुमा राख्ने हो भने नेपालका स्थानीय तहले तत्काल गर्नुपर्ने कामलाई प्राथमिकीकरण गर्न नसकेको हो कि ? भन्ने चाहिँ देखिएको छ।

स्थानीय तहका लागि विगत पाँच वर्ष नयाँ अभ्यास र अनुभवको समय रह्यो। कानून र नियम बनाउन समय लाग्यो। कतिपय ऐन, कानून बनाउन बाँकी छन्। चुनौतीका बावजूद योजना निर्माण, कार्यान्वयन र अनुगमन प्रक्रियामा नियमसङ्गत सहभागिता पर्याप्त रह्यो। पालिकाका परिषद्मा समुदायको राय राख्ने स्थान नभए पनि सुन्ने कुरा सुनिश्चित गरियो। वडाबाट पेश हुने योजना छनौटमा समुदायको प्रत्यक्ष सहभागिता रहन्छ।

उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा गठित अनुगमन समितिलाई सुरुका वर्षमा अनुभवको कमी रह्यो। अन्य जिम्मेवारीका कारण पनि पर्याप्त समय अनुगमनमा दिन सकिएन। निर्माण योजनामा समुदायको योगदान नगन्य रह्यो। वि.सं. २०७९ वैशाख ३० गते सम्पन्न निर्वाचनबाट जनताले मलाई दोस्रो कार्यकालका लागि निर्वाचित गरेका छन्। मेरो यस दोस्रो कार्यकालमा यसलाई वृद्धि गर्ने प्रयत्न गरिने छ।

- दुर्गाप्रसाद ओझा, अध्यक्ष, जोरायल गाउँपालिका, डोटी

जनताको सहभागिताको प्रश्न कति सतही, कति पिँधमा ?

लामो जनसंघर्ष, करिब १२ वर्षको सशस्त्र द्वन्द्व र १९ दिने जनआन्दोलन गणतन्त्र स्थापनाका आधार हुन्। नेपालको संविधान-वि.सं. २०७२ तयार गर्ने सिलसिलामा स्थानीय सरकारको निर्वाचन दलीय आधारमा गरिनु हुन्न भन्ने छलफल पनि चलेको थियो। स्थानीय सरकारले राजनीतिक दल चलाउने भन्दापनि स्थानीय विकासमा केन्द्रित हुने हो। दलीय भागबण्डाले विकासका लागि स्रोत विनियोजनमै दलीय रंगले विभाजन हुने र सुशासन, पारदर्शिता एवम् जनताको सहभागिताले कम महत्व पाउने चर्चा केही हदसम्म प्रभावी भएको थियो। कतिपय जनप्रतिनिधिहरू जनजीविका र सामाजिक न्यायभन्दा आफ्नै सेवा-सुविधा वृद्धि गर्ने ध्याउन्नमा पनि लागेको यथार्थ नै हो। संघीय प्रणालीले हरेक प्रकारका क्षेत्रीय असमानताहरू हटाउनुका साथै सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक तथा सांस्कृतिक विषमता न्यूनीकरण गर्ने लक्ष्य लिएको छ। यसले मधेसी, दलित, मुस्लिम एवम् अल्पसंख्यक समुदायको सहभागितालाई सुनिश्चित गर्दछ। तर, सहभागिताको अवस्था हेर्दा लुम्बिनी महिला समिति सदस्य रुबिना मुस्लिम भन्नुहुन्छ - आफूहरूसँग राजनीतिक उच्च पदका मान्छे नभएकाले शासनको तल्लो तहमै सीमित भएका छौं। यसकै कारण हामीमा परिवर्तन महसुस गराउने शक्ति रहेको छैन।

‘नेपालका स्थानीय तहले तत्काल गर्नुपर्ने कामलाई प्राथमिकीकरण गर्न नसकेको हो कि ? भन्ने चाहिँ देखिएको छ।’

नेपालको संविधानले लिङ्ग, जाति, अल्पसंख्यकको राज्यका हरेक अङ्गहरूमा उनीहरूको सरोकारका विषयमा निर्णय गर्ने प्रक्रिया, कार्यान्वयन र नीति-निर्माणमा सहभागिता सुनिश्चित गरेको छ। पाँच वर्षको शासन सञ्चालन गरेका जनप्रतिनिधिहरूको अनुभवमा जनताको उच्च अपेक्षा र स्थानीय पालिकासँग भएको सीमित साधन-स्रोतका कारण जनगुनासो सुन्नु परेको बताउनु हुन्छ।

यद्यपि केही न केही हदसम्म केन्द्रकृत शक्ति स्थानीय तहमा पुगेको छ भने शासकीय व्यवस्था समावेशी र सन्तुलित बनेको छ। ३३ प्रतिशत अनिवार्य महिला सहभागिता र दलित तथा अल्पसंख्यक निर्वाचित हुनुपर्ने प्रावधानले केही हदसम्म सहभागितालाई बढाएकै छ।

केही टड्कारा प्रश्नहरू

नेपालको संविधान-वि.सं. २०७२ को धारा ४ ले नेपाल स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्म निरपेक्ष, समावेशी, लोकतन्त्रात्मक, समाजवादउन्मुख, संघीय, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य भनेको छ। स्थानीय तहको विगत पाँच वर्ष एवम् संघीय र प्रदेश सरकारको विगत साढेचार वर्षको कार्यकाल हेर्दा सबै ७६१ सरकार एक-आपसमा सहकार्य, समन्वय र सहअस्तित्वको सिद्धान्तमा रहेर काम गरेको जनताले महसुस

गर्ने ठाउँ बन्यो त ? यो पनि टड्कारो प्रश्नका रूपमा रहेको छ । यसैगरी अन्य टड्कारा प्रश्नहरू हुन् - संविधानको अनुसूचीले प्रदान गरेका एकल अधिकार र साझा अधिकार कार्यान्वयनमा यी सरकारहरू सफल भए वा चुके ?, स्थानीय सरकार आफ्नो कानून निर्माण गरेर कार्यान्वयन गर्न अधिकार सम्पन्न छन् ?, के स्थानीय सरकारले स्थानीय आवश्यकता, समाजको वर्तमान अवस्था, उपलब्ध साधन-स्रोतको अधिकतम परिचालनलाई मध्यनजर गरी ऐन-कानून बनाउन सफल भए ? ऐन-कानून बनाएको अवस्थामा पनि कार्यान्वयन गर्न कतिको सफल भए ?

आज विगतको पाँच वर्षलाई फर्केर हेर्दा कतिपय स्थानीय तहका ऐन, कानून संघले उपलब्ध गराएको नमुना कानूनमा केवल रिक्त स्थान पूरा गरेर राजपत्रमा प्रकाशन गरेका पनि भेटिए । यस अवस्थालाई नजिकबाट अध्ययन गर्दा एकपटक शिक्षा मन्त्रालयले विद्यालय सुधार योजना नबनाउने विद्यालयका शिक्षकहरूलाई तलब भुक्तानी नदिने भनेर विद्यालय सुधार योजना बनाउन अनिवार्य गर्दा छपाई पसलबाट विद्यालयको नाम बदलेर योजना पेस गरेको कुरा पनि यहाँ स्मरण गर्नु सान्दर्भिक नै लाग्छ ।

यस्ता केही टड्कारा प्रश्नहरू हुँदाहुँदै पनि स्थानीय सरकार जनतासँग नजिक हुन खोजेको छ । मानव-स्रोत, सीप र क्षमताको अभावकै बीचबाट पनि कतिपय स्थानीय तहले उदाहरणीय कार्यहरू सम्पादन गरेका छन् ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन निर्देशिका, वि.सं. २०७४ को व्यवस्थामा विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने अधिकार स्थानीय तहलाई दिइएको छ । वडाले सहभागितामूलक विकास प्रणालीअनुसार बस्ती वा टोलस्तरीय योजनाको माग सङ्कलन, प्राथमिकीकरण तथा छनौट गर्ने अधिकार छ । निर्देशिकाको नं. (२४) (५) अनुसार गाउँपालिका वा नगरपालिकाले योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्दा स्थानीय बुद्धिजीवि, विषयविज्ञ, अनुभवी, पेशाविद्, सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख समुदाय, महिला, बालबालिका, दलित, युवा, अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक लगायतका सरोकारवालाहरूको अधिकतम सहभागितामा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । के सबै स्थानीय तहहरूले यसै गरेका छन् ? यो पनि अर्को टड्कारो प्रश्नको रूपमा रहेको छ ।

‘केही टड्कारा प्रश्नहरू हुँदाहुँदै पनि स्थानीय सरकार जनतासँग नजिक हुन खोजेको छ ।’

वि.सं. २०७९ को स्थानीय तहको निर्वाचनबाट निर्वाचित पदाधिकारीले लिनुपर्ने सिकाइ

वि.सं. २०७४ मा सम्पन्न निर्वाचन नेपाल गणतन्त्रात्मक मुलुकमा रूपान्तरण भएपश्चातको पहिलो निर्वाचन थियो । त्यतिबेलाको जनमत र वि.सं. २०७९ को जनमत विश्लेषण गर्दा पक्कै पनि राजनीतिक दलहरूका लागि चुनौती भएर आएको छ । देशकै राजधानी काठमाडौँ महानगरपालिका, धरान उप-महानगरपालिका, धनगढी उप-महानगरपालिका लगायतको निर्वाचन परिणामले स्थानीय निर्वाचनमा राजनीतिक दलको निर्देशन पालनामा जनताले अवज्ञा गर्ने क्रम आगामी निर्वाचनमा बढ्दै जाने पूर्व सङ्केतको रूपमा लिन सकिन्छ । संविधानले नै अधिकार निक्षेपण गरी अधिकार सम्पन्न बनेका स्थानीय तहका कतिपय पदाधिकारीका कार्यशैली र प्रस्तुति हेर्न र सुन्न लायक बनेनन् कि ? अधिकारसम्पन्न स्थानीय तहलाई कसैले पनि नियन्त्रण गर्न सक्दैनन् भन्ने बुझाइ अधकल्चो रह्यो कि ? राज्यका हरेक अङ्गहरू एक-अर्काका

परिपूरक बन्नु पर्दछ । जनता र देशप्रतिको जिम्मेवारीबाट कुनैपनि तह/निकाय टाढा रहन सक्दैनन् । जनताले पाउने सेवा सुलभ बन्छ, शासन सञ्चालनमा जनताको नजिकबाट सहभागिता भएको भान हुन्छ, सुशासन कायम हुन्छ, थोरै साधन-

स्रोतको अधिकतम सदुपयोग हुन्छ र जनजीवनमा पक्कै पनि सकारात्मक बदलाव आउँछ भन्ने यस राजनीतिक प्रणालीका पूर्व अनुमानित सूचकहरू थिए । सबैलाई एकै डालोमा हालेर निफन्नु त अन्याय हुन सक्छ तर अधिकांश स्थानीय तहको कामको प्रतिफल हेर्दा विगत पाँच वर्ष सन्तोषजनक रहेन भन्न सकिन्छ । स्थानीय राजस्वको अवस्था हेर्दा खासै प्रगति हुन सकेको पाइएन । खर्चको बेरुजू रकममा ठूलै प्रश्न उठेको छ । योजना विनियोजनको रूपरेखा विश्लेषण गर्दा आवश्यकताभन्दा बढी राजनीतिक दलीय आधार र कतिपय योजना कमिसनमा मोलमोलाइपूर्ण भएका पनि सुनिन्छन् ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले गर्ने कार्यजिम्मेवारी प्रति ईमानदार बन्न नसक्नु प्रणालीमाथि नै प्रश्न उठाउने एक आधार बनेको छ । संघीय मन्त्रालयबाट स-साना योजना विनियोजन गराउन राजनीतिक दलीय स्वार्थमा रुमल्लिनु, प्रदेश

मन्त्रालयबाट विनियोजन हुने योजना पनि स्वार्थकेन्द्रित टुक्रे योजनामै सीमित हुनु, तीन तहका कतिपय योजना एक-अर्कासँग दोहोरिनु आदि आलोचना र असन्तुष्टिका कारण हुन सक्छन् । आफूलाई शासन गर्ने प्रतिनिधि छान्दा मतदाताले स्वविवेक प्रयोग गरेर निष्पक्ष रूपमा क्षमतावान व्यक्ति छान्न सक्नु पहिलो शर्त हो भन्ने प्रमाणित भएको छ । तर, उम्मेदवारका लागि टिकट वितरणको अभ्यास हेर्दा माथिल्लो तहका नेताहरूलाई मन परेका आफू अनकूलका कार्यकर्ता, नाफाखोर व्यापारी, ठेकेदार, नातेदारहरूबाट टाढा जान नसक्दा राजनीतिक दलहरूले अपेक्षा गरेअनुसारको परिणाम प्राप्त नगरेका उदाहरण देखिन्छन् । नेपालका राजनीतिक दलहरूले सामाजिक, राजनीतिक र आर्थिक रूपमा देश र जनताले जतिसुकै कष्ट भोगे पनि नातागोताबाट बाहिर निस्कने साहस गरेको विरलै पाइन्छ ।

स्थानीय तहमा निर्वाचित पदाधिकारीले आफूसम्बद्ध राजनीतिक दलको घोषणा-पत्रको ख्याल गर्दै दलको राजनीतिक मूल्य-मान्यता र सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्न विर्सनु हुँदैन । यसैका आधारमा आफ्ना कार्यकर्ता, मतदाता र आमजनताको विश्वासपात्र बन्नु पर्दछ । पदीय दायित्वअनुसार विषयविज्ञका सुभाव, समान प्रकृतिको समुदायमा भएका विकास र भूगोलका अभ्यासबाट सिक्नुपर्दछ ।

निर्वाचित पदलाई कमाउने र व्यक्तिगत धन जम्मा गर्ने रोजगारीको रूपमा बुझियो भने फेरि पनि जनता, देश र समाजको लागि अभिशाप हुन्छ । राजनीतिक काम सेवा हो, पेशा होइन ।

भौतिक निर्माण मात्र होइन, सामाजिक रूपान्तरणका सवालहरूमा पनि गहिरो अध्ययन गरेर योजना बनाउनु पर्दछ । आजको २१ औं शताब्दीमा पनि नेपाली समाज जातीय, लैंगिक एवम् गरिबीका कारण विभाजित छ । सामाजिक रूपमा विभाजन ल्याउने यस्ता कुचलन र दुर्व्यवहारमा सुधार गर्नसक्ने हिम्मत गर्नु पर्दछ । के गर्दा भोट सुरक्षित होला भन्ने भन्दा पनि के गर्दा गरिब तथा अपहेलित जनताको पक्षमा न्याय होला भन्ने हेक्का राख्नुपर्दछ । आफ्नो कार्यक्षमता विकास गर्न ध्यान दिनु पर्दछ । अध्ययन, प्रविधिको उपयोग, तालिम, छलफल, समानस्तरका कामहरूको अवलोकनबाट सिक्न सकिन्छ । जनताले आफूलाई

पाँच वर्षका लागि मात्र निर्वाचित गराएको विर्सनु हुँदैन । व्यक्तिगत सुविधा प्राप्त गर्नेभन्दा आमजनतालाई दिगो सेवा दिनका लागि प्रणाली विकासमा केन्द्रित हुनु पर्दछ । संघीय र प्रदेश सरकारसँगको सम्बन्ध र समन्वय बलियो बनाउनु पर्दछ । संघ र प्रदेशबाट प्राप्त हुने योजनाको स्थानीय सरकारकाले अपनत्व लिनु पर्दछ । प्रभावकारी कार्यान्वयन गराउन स्थानीय तहका उपप्रमुख/उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा रहने अनुगमन समिति बिरालोको घाँटीमा घण्टी भुण्ड्याउने खालको मात्र हुनु हुँदैन । अनुगमनका लागि क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिनु पर्दछ । विषयविज्ञ वा सम्बन्धित विषयका प्राविधिकलाई विश्वासमा लिएर अनुगमन गर्ने चलन बनाउनु पर्दछ ।

नेपालको संविधान र कानुनले स्थानीय तहमा सत्तापक्ष र प्रतिपक्षको परिकल्पना गरेको छैन । निर्वाचित प्रतिनिधि

सबै सत्तापक्ष र सबै जनता प्रतिपक्ष हुन् । विगत पाँच वर्षमा कतिपय तहमा त लेनदेन वा मतो नमिलेर प्रमुख/अध्यक्ष र उपप्रमुख/उपाध्यक्ष बीच खुलेर बोलचाल पनि नभएको सुनियो । कतिपय तहले समयमै पालिकाका परिषद् नै नबोलाएर वा नियम विपरित ढिलो बोलाएर जबर्जस्ती

खर्च गराए । कानुनको बर्खिलाप गरेर गरिएका काम जनताले रुचाउँदैनन् भन्ने कुरा वि.सं. २०७४ को निर्वाचित व्यक्तिलाई पुनःउम्मेदवार बनाउँदा अधिकांशले पराजित हुनुपरेकोबाट समेत स्पष्ट भैसकेको छ । त्यसैले, यो कार्यकालमा निर्वाचित स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिहरूले विगतका यस्ता कुराहरूबाट सिकेर सकारात्मक ढङ्गले अधि बढ्नु जरूरी छ ।

केही कुराहरू जिल्ला समन्वय समितिहरूतर्फ पनि लक्षित छन् । जिल्ला समन्वय समितिहरूले स्थानीय पालिकाहरूका लागि समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गरी उनीहरूमा उत्साह जगाउने र कामका लागि सहजीकरण गर्ने निकायका रूपमा प्रस्तुत हुनपर्ने हो । उनीहरू पनि जिम्मेवारी पूरा गर्नबाट चुकेका छन् । संघीय सरकार र प्रदेश सरकार पनि स्थानीय तहका कार्यक्षेत्रमा प्रभावी हुन खोज्ने व्यवहारबाट सुध्रिनु पर्दछ । संघ र प्रदेश सरकारले विकास र सेवामूलक कार्यका लागि स्थानीय तहलाई नै जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

Kumar, R. (2022, March 19). Nepali Times. Retrieved from <https://www.nepalitimes.com/>: <https://www.nepalitimes.com/banner/local-government-by-the-people-for-the-people-of-the-people/>

Belbase, K. (n.d.). Federalism in Nepal: Issues and Challenges. <http://en.wikipedia.org/wiki/federalism>, 4.

Suhrke, A. (2014). CMI. Retrieved from <https://www.cmi.no/>: <https://www.cmi.no/publications/5171-restructuring-the-state>

International Alert. (2021, March). Retrieved from <https://www.international-alert.org/>: <https://www.international-alert.org/stories/federalism-nepal-country-transition/>

Nepal, G. o. (2074). Local Government Operation Guideline 2074.

Rawat, S. N. (2079, 1 6). 12Khari. Retrieved from <https://baahrakhari.com/>: <https://baahrakhari.com/news-details/347275>

Baskota, K. (2078, 7 23). 12Khari. Retrieved from baahrakhari.com: baahrakhari.com/news-details/333240

Municipality, C. S. (2076). *Chautara Sangachokgadhi Municipality Dui Barsako Karya Tatha Upalabdh*. Chautara Sangachokgadhi Municipality.

Municipality, M. (2079). *Mahalaxmi Municipality ko Prayas ra Upalabdh 2074/075-078/079*. Mahalaxmi Municipality.

Municipality, C. (2078). *Capacity Development Plan. Capacity Development Plan (2078/079-080/081)*.

नेपानद्वारा व्यवस्थित

प्रसिद्ध सहभागीमूलक विकास लेखन पुरस्कार

(रु. १०,०००/ नगद र सम्मानपत्र)

स्थापना : २०७८ चैत्र

संस्थापक : चेतनाथ कणेल परिवार

नेपानमा राखिएको अक्षयकोष रकम रु. १ लाख

हालसम्म सम्मानित हुनेहरू :

- २०७५ : गम्भीरबहादुर हाडा, सह-प्राध्यापक भक्तपुर बहुमुखी क्याम्पस (भक्तपुर)
- २०७६ : डा. विष्णुराज उप्रेती, विकास तथा द्रुन्दुविद् (दोलखा)
- २०७७ : डा. मानबहादुर विश्वकर्मा, वाग्मती प्रदेश सरकार, प्रमुख सचिव तथा लेखक एवम् अभियानकर्ता
- २०७८ : प्रा.डा. नरविक्रम थापा, प्राध्यापक, लुम्बिनी इन्टरनेसनल एकेडेमी अफ साइन्स एण्ड टेक्नोलोजी

संघीयताको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जिल्ला समन्वय समितिको भूमिका

विष्णु न्यौपाने

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले नागरिकको मौलिक हक परिचालनका लागि राज्यको संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरी सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापना गरेर राज्यको मूल संरचनाका रूपमा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको व्यवस्था गरेको छ। यसका अतिरिक्त सहकार्य, समन्वय र सहअस्तित्व कायम गरी एकआपसमा राज्य सञ्चालन गर्न सहज हुने परिकल्पना पनि गरेको छ। जिल्लाभित्रका गाउँपालिका र नगरपालिकाहरू एवम् सरकारी कार्यालय तथा पालिकाहरूबीच समन्वय गर्न र विकास निर्माणसम्बन्धी कार्यमा सन्तुलन कायम गर्न साथै अनुगमन तथा समन्वय गर्नका लागि संविधानले जिल्ला सभा र जिल्ला समन्वय समितिको पनि व्यवस्था गरेको छ। यस्तो संरचनागत व्यवस्था भइसकेपछि अबको कार्य भनेको नेपाल सरकारले अधि सारेको 'समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली'को सामयिक सङ्कल्प पूरा गर्न विकास, समृद्धि र सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणमा टेवा पुऱ्याउँदै आ-आफ्नो संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको परिवेश सुहाउँदो विकास एवम् क्षमता विकास गर्नु पर्ने खाँचो छ। यसमा जिल्ला समन्वय समितिले पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ।

“

‘जिल्ला समन्वय समितिले समितिको समन्वय, अनुगमन तथा सहजीकरण र समग्र क्षेत्राधिकारप्रति सरोकारवालाहरूको कार्यसम्पादनमा प्रभाव पारेको सबै प्रदेशमा बुझ्न सकिन्छ ।’

”

वि.सं. २०७२ मा नेपालको संविधान जारी भएपछि पहिलेको जिल्ला विकास समितिबाट जिल्ला समन्वय समितिमा परिणत भएको जिल्ला समन्वय समिति (जिसस)को भूमिका र क्षमता विकासको काममा जिससहरूको सक्रियतालाई लिएर विभिन्न टीकाटिप्पणीहरू हुने गरेका छन्। जिल्ला समन्वय समितिको गठनका लागि जिल्ला सभाले एकजना प्रमुख, एकजना उपप्रमुख, कम्तीमा तीनजना महिला र कम्तीमा एकजना दलित वा अल्पसङ्ख्यकसहित बढीमा नौजना सदस्य रहने गरी निर्वाचन गर्ने र सो समितिले जिल्लासभाको तर्फबाट गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कार्य सम्पादन गर्नेछ भन्ने उल्लेख छ। विगत दुई वर्षदेखि प्रदेश सुशासन केन्द्रले जिल्ला समन्वय समितिलाई क्षमता विकास तालिममा सहभागी बनाएर एवम् सङ्घीय मामिला तथा

सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले पनि निर्देशानुसार स्थानीय तहमा संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन, वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण लगायतका कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा सहजीकरण गरेर महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ।

जिल्ला समन्वय समितिले समितिको समन्वय, अनुगमन तथा सहजीकरण र समग्र क्षेत्राधिकारप्रति सरोकारवालाहरूको कार्यसम्पादनमा प्रभाव पारेको सबै प्रदेशमा बुझ्न सकिन्छ। यस सिलसिलामा लुम्बिनी प्रदेशमा पाइएको जिल्ला समन्वय समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारका बारेमा सरोकारवालाहरूको भनाइलाई आधार मानेर यो लेख तयार गरिएको छ। यस लेखका पङ्क्तिहरूसँग स्वयं विगत दुई वर्षदेखि लुम्बिनी प्रदेशस्थित प्रदेश सुशासन केन्द्रमा रही कार्य गरेको अनुभव भएकाले पनि यस लेखमा लुम्बिनी प्रदेशका सरोकारवालाहरूसँग रहेका जिल्ला समन्वय समितिबारेका विचार तथा अनुभवहरू बढी मात्रामा समेटिएका छन्। यद्यपि, यसमा व्यक्त विचारहरूले सबै प्रदेशका जिल्ला समन्वय समितिलाई प्रभावकारी कार्यसम्पादन गर्न टेवा पुग्ने विश्वास लिन सकिन्छ।

संविधान तथा ऐनमा जिल्ला समन्वय समिति

नेपालको संविधान, वि.सं. २०७२ को धारा २२० को उपधारा (७) मा जिल्ला समन्वय समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारका बारेमा उल्लेख गरिएको छ (हेर्नुहोस् बक्स -१)।

बक्स-१ :

जिल्ला समन्वय समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

- क) जिल्लाभित्रका गाउँपालिका र नगरपालिकाबीच समन्वय गर्ने।
- ख) विकास तथा निर्माणसम्बन्धी कार्यमा सन्तुलन कायम गर्न सोको अनुगमन गर्ने।
- ग) जिल्लामा रहने संघीय र प्रदेशका सरकारी कार्यालय एवम् गाउँपालिका र नगरपालिकाबीच समन्वय गर्ने।
- घ) प्रदेश कानूनबमोजिमका अन्य कार्यहरू गर्ने।

स्रोत: संविधानको धारा २२० को उपधारा (७)

यसैगरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले पनि जिल्ला समन्वय समितिसम्बन्धी विभिन्न व्यवस्थाहरू गरेको छ। यस ऐनको दफा ९३ देखि ९६ सम्म जिल्ला समन्वय

समितिसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाका कुराहरू छन्। दफा ९२ मा जिल्ला समन्वय समितिका एघारवटा काम, कर्तव्य र अधिकारहरू उल्लेख गरिएका छन्, जसको मुख्य सार निम्नानुसार रहेको छ :

- पालिकाहरूको विकास निर्माणका विषय पहिचान गर्ने,
- सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरूको व्यवस्थापन प्रभावकारिता र अनुगमन गरी पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गराउने,
- पालिकाहरूको क्षमता विकास गराउने,
- जिल्लाभित्रका संघीय तथा प्रादेशिक सरकारी कार्यालय र पालिकाहरूबीच समन्वय कायम गर्ने,
- पालिकाहरूबीचको विवाद समाधानका लागि सहजीकरण गर्ने,
- प्रकोप र विपद् व्यवस्थापन कार्यको समन्वय गर्ने,
- गैसस र निजी क्षेत्रसँग समन्वय गर्ने,
- विकास निर्माण कार्यमा सन्तुलन भए

नभएको अध्ययन अनुसन्धान गरी संघ, प्रदेश र पालिका सरकारलाई सुझाव दिने,

- आफूना काम, कारवाहीका बारेमा सम्बन्धित प्रदेश तथा संघीय मन्त्रालयलाई प्रतिवेदन दिने,
- जिल्लाभित्रको विकास, निर्माणको प्रभावकारिताका बारेमा समीक्षा गर्ने,
- संघ तथा प्रदेशले तोकेका अन्य कामहरू गर्ने।

लुम्बिनी प्रदेशको सन्दर्भमा, लुम्बिनी प्रदेश सरकारले पारित गरेको 'जिल्ला सभा तथा जिल्ला समन्वय समिति सञ्चालन ऐन २०७५' को दफा ३ द्वारा निम्नानुसार थप सातवटा अधिकारहरू जिल्ला समन्वय समितिलाई प्रदान गरिएको छ :

- १) जिल्लाभित्र गैरसरकारी संघ-संस्थाबाट सञ्चालन भइरहेका योजना र कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता, उपयुक्तता तथा योजना र कार्यक्रमहरू सन्तुलित किसिमले भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गरेर दोहोरो नहुने गरी उपयुक्त स्थानमा पठाउन सम्बन्धित स्थानीय तहसँग आवश्यक समन्वय र सहजीकरण गर्ने।
- २) जिल्लाभित्रका दुई वा सोभन्दा बढी स्थानीय तहबीच रणनीतिक महत्वका आयोजना तथा परियोजनाको पहिचान गरी सोको कार्यान्वयनमा सहजीकरण तथा समन्वय गर्ने।

- ३) जिल्लाभित्रका एकभन्दा बढी स्थानीय तह प्रभावित हुने आयोजना तथा परियोजना सञ्चालन गर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम प्रारम्भिक वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न समन्वय गर्ने ।
- ४) जिल्ला सूचना तथा अभिलेख केन्द्रको स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने ।
- ५) जिल्लाभित्रका स्थानीय तहले बनाएका कानूनहरूको अभिलेखीकरण गर्ने ।
- ६) आवश्यकताअनुसार प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, अनुगमन र समन्वय गर्न आवश्यक समितिहरू गठन गर्ने ।
- ७) जिल्लाभित्र स्थानीय तहले गरेको कामले समग्र जिल्लाको विकासमा पारेको प्रभाव र गर्नुपर्ने सुधारका बारेमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह र जिल्लाबाट प्रतिनिधित्व गर्ने संघीय सांसद एवम् प्रदेश सभाका सदस्यलाई प्रतिवेदन दिने ।

यसैबीच, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनबाहेक अन्य संघीय कानून तथा प्रदेश कानूनमा पनि जिल्लासभा र जिल्ला समन्वय समिति एवम् त्यसका प्रमुखलगायतको भूमिकाका बारेमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । सबै प्रदेशबाट जिल्लासभाका सम्बन्धमा साथै सभाका सदस्यले पाउने सेवा-सुविधाका सम्बन्धमा एवम् केही काम तथा अधिकारहरू थप गरेर ऐन तर्जुमा गरेको देखिन्छ । अधिकांश जिल्लासभाले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ९२ को उपदफा (४) बमोजिम आफ्नो अधिकार क्षेत्रका विषयमा आवश्यक कार्यविधि तथा मापदण्ड बनाई लागू गर्ने प्रयास पनि गरेका छन् ।

वर्तमान स्थिति र सरोकारवालाहरूको भनाइ

सरोकारवालाहरूको दृष्टिकोणमा जिल्लासभा तथा जिल्ला समन्वय समितिले अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी ढङ्गले कार्यसम्पादन गर्न सकिरहेका छैनन् । सरोकारवालाहरूको बुझाइमा यस समितिको समन्वय, अनुगमन तथा पृष्ठपोषण र समग्र क्षेत्राधिकारप्रति पनि अन्योल रहेको छ । यसको कारण खोतल्दा संविधान तथा विद्यमान कानून र कार्यविधिले प्रदान गरेका अधिकारहरू नपुग रहेकाले नै जिल्ला समन्वय समितिले प्रभावकारी कार्य सम्पादन गर्न नसकेको सरोकारवालाहरूका भनाइहरू सुनिन्छन् । यद्यपि, जिल्ला समन्वय समितिको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको र संविधानको सफल कार्यान्वयन गर्न यो कोशेदुङ्गा सावित भएको भन्नेहरू पनि

छन् । यस सन्दर्भमा केही जिल्ला समन्वय प्रमुख, पालिका प्रमुख, प्रदेश सरकार एवम् सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका सरोकारवालाहरूको भनाइलाई हेरौं :

- जिल्ला समन्वय समिति, गुल्मीका प्रमुख तथा चन्द्रकोट गाउँपालिकाका निवर्तमान अध्यक्ष द्रोण खत्री बताउनु हुन्छ, तीन तहको सरकारसँग समन्वय गर्ने, जिल्लामा भएका संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारका विकासका कामको योजना र अनुगमनमा सहयोग गरी प्रतिवेदन तयार पार्ने र समन्वयको भूमिका खेल्ने काम गर्न सके जिल्ला समन्वय समितिको भूमिका निकै प्रभावकारी हुन्छ । यो समितिलाई पहिलेको जस्तो विकास अड्डाको रूपमा रहेको जिल्ला विकास समिति भनेर बुझ्नु नहुने पनि उहाँ उल्लेख गर्नुहुन्छ ।
- स्थानीय तहमा आफैँबाट सञ्चालित योजनाको अनुगमनका लागि पालिकाहरू सक्षम भएकाले जिल्ला समन्वय समितिले बढी जोड प्रदेश र संघीय सरकारबाट सञ्चालित योजनाहरूको सूक्ष्म अनुगमन तथा समन्वयकारी भूमिकामा दिनुपर्ने तथा जिल्लाका गौरवपूर्ण योजना, रणनीतिक योजना आदिको तर्जुमा गरी आफ्नो क्षमता पनि प्रदर्शन गरेमात्र यो समितिको गतिशीलता देखिनसक्ने दाङ जिल्लाको घोराही उपमहानगरपालिकाका प्रमुख नरुलाल चौधरीको मत छ ।
- जिल्ला समन्वय समितिलाई कति प्रभावकारी बनाउने भन्ने कुरा त्यहाँ रहेका पदाधिकारीको संविधानले प्रदान गरेको अधिकार कार्यान्वयन गर्ने क्षमतामा भर पर्ने सुनिल स्मृति गाउँपालिका, रोल्पाका अध्यक्ष मणिराम बुढाथोकीको धारणा छ ।
- सिस्ने गाउँपालिका, रुकुम (पूर्व)का अध्यक्ष कृष्ण रेग्मीका अनुसार जिल्ला समन्वय समितिले आफ्नो जिल्लाको योजना तथा अनुगमनका सूचाङ्कहरू बनाएर स्थानीय सरकार तथा सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्नुपर्छ । स्थानीय तहहरूको आफ्नै अनुगमन प्रणाली तथा मानव स्रोत-साधन हुनेहुँदा स्थानीय तहले गरेको अनुगमनको पनि अनुगमन गर्नु पर्ने तथा यथार्थ रूपमा प्रतिवेदन निकाल्नु पर्ने क्षमता यस समितिले राख्नु पर्छ ।
- जिल्ला समन्वय समिति, बाँकेका निवर्तमान प्रमुख अजयकुमार श्रीवास्तव भने अलिक फरक मत राख्नुहुन्छ,

‘सरोकारवालाहरूको बुझाइमा यस समितिको समन्वय, अनुगमन तथा पृष्ठपोषण र समग्र क्षेत्राधिकारप्रति पनि अन्योल रहेको छ ।’

- मेरो पाँच वर्षे कार्यकालमा हाम्रो बलबुताले भ्याएको समन्वय, अनुगमन तथा सहजीकरण गरेर पठाइएका प्रतिवेदनउपर संघ तथा प्रदेश सरकारले धन्यवाद दिनसम्म पनि जरुरी ठानेनन् । हामीले तयार गरेर दिएका प्रतिवेदनको अलिकति पनि कार्यान्वयन हुँदैन भने यो महत्वपूर्ण समिति हुँदाहुँदै पनि यसको औचित्य हुँदैन ।
 - जिल्ला समन्वय समिति महासंघ, लुम्बिनी प्रदेशकी प्रमुख मीरा मरासिनी भन्नुहुन्छ - समितिका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई जिम्मेवार बनाएर आ-आफ्नो पालिकाको अनुगमन गर्न लगाउने हाम्रो परिपाटीले समितिले समन्वय र अनुगमनका सन्दर्भमा राम्रो गरेको तर अनुगमन गरेर बनाइएका प्रतिवेदन कार्यान्वयन गराउने अधिकार नहुँदा समिति नै अपाङ्ग भएको हो कि भन्ने लागेको छ ।
 - कपिलवस्तुको महाराजगञ्ज नगरपालिकाका प्रमुख अब्दुल कलामको धारणा छ- सुरुआती चरणमा स्थानीय सरकारको सीमा विवादमा जिल्ला समन्वय समितिले खेलेको केही भूमिका बाहेक अरू कुनै उपलब्धिमूलक काम गरेकोजस्तो मलाई लाग्दैन । त्यसैले वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा जिल्ला समन्वय समितिले खासै महत्व राख्दैन ।
 - नवलपरासी (सुस्ता पश्चिम)का जिल्ला समन्वय अधिकारी विजय कार्की जिल्ला समन्वय समितिले गर्नसक्ने काम निकै भएको बताउनु हुन्छ । समितिमा जाने कर्मचारी निश्चित समयसम्म बस्नैपर्ने नियम बनाउनु पर्ने र उनीहरूको क्षमता वृद्धिमा जोड दिनुपर्ने उहाँको दृष्टिकोण छ । उहाँ थप्नुहुन्छ- मानव स्रोत-साधनको कमीले गर्दा पनि प्राविधिकले गरेका योजनाको अनुगमन प्राविधिकविनाका कर्मचारीले नाझा आँखाको भरमा गर्नुपर्ने चुनौती रहेको छ । विकास साभेदार तथा अन्य निकायले यस समितिलाई सङ्घाट कर्मचारी दिने र आवश्यक न्यून सञ्चालन खर्च दिने गरेकाले जिल्ला समन्वय समिति भनेको सङ्घीय संरचना हो भनेर बुझ्ने गरिएको अनुभव पनि छ ।
 - नाम नखुलाउने शर्तमा एकजना निवर्तमान पालिका प्रमुख आफ्नो विचार व्यक्त गर्नुहुन्छ, जिल्ला समन्वय समिति भनेकै समन्वय, अनुगमन र सहजीकरण गर्ने निकाय हो । संविधानले दिएको अधिकार उपयोग गरी क्षमता बढाउनुको साटो यो र त्यो अधिकार पुगेन भन्दा कतै भुँइमा खसेको टिप्छु भन्दैगर्दा पोल्टाको पोखिने डर त हुँदैन ?
 - मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, लुम्बिनी प्रदेशका प्रवक्ता नरेन्द्रकुमार रानाको भनाइ छ, जिल्ला समन्वय समितिले आफ्नो जिल्लाका सबै निकायहरूलाई एकै ठाउँमा राखी नीतिगत छलफल र अनुगमन गर्नु तथा प्रदेश सरकारले कानून बनाएर दिएको अधिकार कार्यान्वयन गर्न जिल्ला समन्वय समितिले दख्खल राख्नुपर्छ । चार-चार महिनामा जिल्लास्थित संघ, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहबाट सञ्चालित आयोजनाको समन्वय, सहजीकरण र अनुगमन गरी प्रतिवेदन सार्वजनिक गरेर योजनाको कार्यान्वयन सन्तोषजनक रहे नरहेको जानकारी प्रदेश तथा स्थानीय तह र नागरिक लगायत सरोकारवाला सबैलाई दिन सकेमात्र पनि जिल्ला समन्वय समितिको प्रष्ट भूमिका भल्किन्छ ।
 - जिल्ला समन्वय समितिलाई प्रदत्त अधिकारको मात्रै प्रयोग गर्ने हो भने पनि यसले राम्रो काम गर्न सक्छ, जस्तै : सामुदायिक विद्यालयको गुणस्तरका लागि सरोकारवालासँग समन्वय गरी अनुगमन गरेर सुधार गर्न आवश्यक कुराहरू समेटेर प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने तथा आ-आफ्नो जिल्लाका स्थानीय तहको संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन र बेरुजू अङ्कमात्र समितिले नागरिकका लागि सार्वजनिक गर्ने हो भने यसले समितिको गरिमा बढ्ने सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका प्रवक्ता बसन्त अधिकारी बताउनु हुन्छ ।
- जिल्ला समन्वय समितिको प्रभावकारिता बढाउन गर्न सकिने सुझावहरू:**
- जिल्ला समन्वय समितिलाई संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन तथा प्रदेश सरकारबाट बनाइएको कानूनले प्रदान गरेको काम, कर्तव्य र अधिकारबमोजिम कार्यसम्पादन गर्न क्षमता विकास गरी समन्वय, अनुगमन तथा सहजीकरणमा गतिशील बनाउनु जरुरी छ । कानूनी, नीतिगत, संगठनात्मक, प्रणालीगत र क्षमता विकासमा सुधार ल्याएर संघीयताको सफल कार्यान्वयनका लागि यस समितिको प्रभावकारिता बढाउन निम्न सुझावहरू उपयुक्त हुने देखिन्छन् :
- १) जिससको समन्वयमा दोहोरोपना नहुनेगरी तीनै तहका सरकारले संयुक्त रूपमा जिल्लामा लागू हुने योजना निर्माण प्रक्रियामा सहभागिता जनाउने र सबैलाई मान्य हुने वैज्ञानिक आधारमा अनुगमनका सूचाङ्कहरू बनाउने र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा लैजाने ।

- २) जिससलाई जिल्लाको उकृष्टताको केन्द्रको रूपमा विकास गर्नका निम्ति सार्वजनिक नीतिहरूको पैरवी गरी अनुसन्धान केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने र अनुगमन तथा अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजा र सफल अभ्यासलाई सबै सरोकारवालाहरू समक्ष प्रभावकारी ढङ्गले सम्प्रेषण गर्ने एवम् त्यस्ता अभ्यास लागू गर्न उत्प्रेरित गर्ने ।
- ३) अन्तरपालिका स्तर तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका जिल्लास्तरीय गौरव र रणनीतिक योजनाको निर्माण गर्ने कार्य अविलम्ब अगाडि बढाउने ।
- ४) जिल्ला सूचना तथा अभिलेख केन्द्रको स्थापना गरी प्रभावकारी रूपमा डिजिटल प्रविधिबाट सञ्चालन गर्नु पर्ने साथै एकीकृत रूपमा जिल्लाभित्रका स्थानीय तहले बनाएका कानूनहरूको अभिलेखीकरण गरी सोको जानकारी कम्तीमा समितिको वेभसाइट मार्फत सार्वजनिक गर्नु पर्ने ।
- ५) जिल्लास्थित नदीजन्य सामग्री, जस्तै : ढुङ्गा, गिट्टी बालुवा आदिको उपयोग र अनुगमनमा सहजीकरण गरी कार्यान्वयन ठीक छ छैन भन्ने कुराका सन्दर्भमा यस समितिले पूर्ण जिम्मेवारीका साथ भूमिका खेल्नु पर्ने ।
- ६) स्थानीय तहले सञ्चालन गर्ने विकास निर्माणका क्रियाकलापहरूको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको कार्य गर्न समन्वय र अनुगमन गर्नु पर्ने ।
- ७) जिल्ला समन्वय समितिमा हुने प्राविधिक लगायतका सक्षम जनशक्तिलाई निश्चित समयसम्म कार्यालयमा बस्ने र उनीहरूको कार्यसम्पादनको आधारमा प्रोत्साहन गर्ने नीति अवलम्बन गर्नु पर्ने ।
- ८) स्थानीय तहको संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन र बेरुजू अङ्क अनुगमन गरी सोको यथार्थ जानकारी नागरिक तथा सरोकारवालालाई गराउने र सो जानकारीका आधारमा स्थानीय तहले सुधार गरे नगरेको निकर्वाल गरी संघ तथा प्रदेश सरकारलाई जानकारी गराउने ।
- ९) जिल्ला समन्वय समितिको क्षमता विकासका लागि संघ तथा प्रदेशस्थित प्रदेश सुशासन केन्द्रको क्षमता विकास तालिम कार्यक्रमसँग समन्वय गरी जिल्लास्थित जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीका लागि मागमा आधारित तालिम तथा अनुशिक्षणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहजीकरण गर्ने ।
- १०) जिल्लास्तरमा रहेका संघ तथा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहका विकास कार्यक्रमको योजना तर्जुमासम्बन्धी छलफलहरूमा सहभागी हुने र सरसल्लाह प्रदान गर्ने एवम् कार्यक्रमका बारेमा सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ गर्न गराउन जिससले समन्वयकारी भूमिका खेल्नु पर्ने ।
- ११) जिल्लास्तरमा रहेका संघ तथा प्रदेश सरकारका सरकारी कार्यालय र स्थानीय तहका विकास कार्यक्रमको अनुगमनका लागि जिल्ला सभाबाट प्राविधिकको सहयोगमा अनुगमन सूचाङ्क तथा कार्यविधि बनाई प्रभावकारी अनुगमन गर्ने र सोको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सुभावहरू कार्यान्वयन गर्न गराउन उत्प्रेरित गर्ने ।
- १२) जिल्लाभित्र स्थानीय तहले गरेको कामले समग्र जिल्लाको विकासमा पारेको प्रभाव र गर्नुपर्ने सुधारका बारेमा संघीय सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह र जिल्लाबाट प्रतिनिधित्व गर्ने संघीय सांसद र प्रदेश सभा सदस्यलाई अनिवार्य रूपमा प्रतिवेदन दिई सो प्रतिवेदनमा उल्लिखित सुभावलाई कार्यान्वयन गर्न सहजीकरण गर्ने ।
- १३) गृह मन्त्रालयले प्रमुख तथा उपप्रमुखको मर्यादाक्रमको व्यवस्था गरेतापनि जिससका सदस्यको पनि मर्यादाक्रमको व्यवस्था उचित ढङ्गले गरेर अनुगमन तथा सहजीकरणमा उनीहरूलाई प्रभावकारी ढङ्गले क्रियाशील गराउनु पर्ने ।
- १४) जिल्ला विकास समितिबाट सिर्जित कोषलाई जिल्ला समन्वय समितिको नाममा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको विविध खाताबाट रूपान्तरण गरी सो खाताको रकम जिल्ला सभाले निर्णय गरेको कार्यमा खर्च गर्न पाउने कानूनी प्रावधानका लागि अन्य जिल्ला समन्वय समितिहरूसँग पनि सहकार्य गरी विशेष पैरवी तथा प्रयत्न गर्ने ।
- १५) जिल्लास्तरीय अन्य योजना, जस्तै : विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि प्रतिकार्य योजना, विद्यालय सुधार योजना लगायतका क्षेत्रमा सबै सरकारी तहसँग समन्वय गरी प्रभावकारी रूपमा योजना कार्यान्वयन गर्न सम्बद्ध निकायहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने ।
- १६) जिल्लास्थित गैससका कार्यप्रगति तथा योजनालाई चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षामा अनिवार्य उपस्थित गराई तीनै तहका सरकारका प्रतिनिधि तथा सरोकारवालाहरूको उपस्थितिमा समीक्षा गरी सोको प्रतिवेदन संघ तथा प्रदेश सरकारको स्थानीय तह हेर्ने मन्त्रालयमा पठाउने र प्रतिवेदन कार्यान्वयन भए, नभएको जानकारी लिने ।

निष्कर्ष

जिल्ला समन्वय समितिको कार्यसम्पादनमा माथि उल्लिखित कामहरू गरिएमा यस समितिको प्रभावकारिता अभिवृद्धि हुने र जिल्लास्थित संघ तथा प्रदेशका योजना र स्थानीय तहको सुशासन एवम् क्षमता विकासमा सुधार ल्याउन मद्दत पुग्ने देखिन्छ । जिल्ला समन्वय प्रमुखले जिल्ला सभाका सदस्यहरूलाई जिल्ला समन्वय समितिका कामहरू प्रभावकारी बनाउन सक्रिय तुल्याउनका लागि सहजीकरण गर्नु पर्दछ । जिल्ला सभामा आफ्नो जिल्लामा रहेका पालिकाका नीति तथा कार्यक्रमहरू पेस गरी छलफल गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने प्रक्रियाबाट अन्तरपालिका सहयोग र समन्वयात्मक योजना

‘जिल्ला समन्वय प्रमुखले जिल्लासभाका सदस्यहरूलाई जिल्ला समन्वय समितिका कामहरू प्रभावकारी बनाउन सक्रिय तुल्याउनका लागि सहजीकरण गर्नु पर्दछ ।’

अगाडि बढाउन जिल्ला समन्वय समितिको भूमिका देखिने हुन्छ । संविधानले दिएका अधिकारको पूर्ण उपयोग गरी समन्वय, सहजीकरण र अनुगमनमा जिल्लास्थित संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका योजनाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जिससले भूमिका खेल्नु पर्दछ । यसो गरिएमा नागरिकको विकासप्रतिको चाहनामा सकारात्मक योगदान पुऱ्याउँदै संविधान कार्यान्वयनमा जिल्ला समन्वय समितिले खेलेको महत्वपूर्ण भूमिका देखिँदै जानेछ ।

लेखक : विष्णु न्यौपाने पाठ्यक्रम विकास विज्ञका रूपमा प्रदेश तथा स्थानीय शासन सहयोग कार्यक्रम अन्तर्गत प्रदेश सुशासन केन्द्र, लुम्बिनी प्रदेशमा कार्यरत हुनुहुन्छ । प्रस्तुत विचारहरू उहाँ सम्बद्ध संस्थाका नभई लेखकका निजी हुन् ।

Email : bishnuneupane.bn@gmail.com

डा. चण्डीप्रसाद चापागाईंलाई २०७८ को प्रसिद्ध पुरस्कार

नेपाल सहभागीमूलक कार्य समूह (नेपान) बाट हरेक वर्ष प्रदान गरिने ‘प्रसिद्ध कणेल स्मृति विकास लेखन पुरस्कार’ २०७९ बाट सहभागीमूलक तथा सकारात्मक विकासका विषयमा कलम चलाई थुप्रै पुस्तक प्रकाशन गरिसकेका डा. चण्डीप्रसाद चापागाईंलाई प्रदान गरिने भएको छ । नेपानको २८औं वार्षिक साधारणसभाको अवसर पारेर भदौ २५ गते उहाँलाई उक्त पुरस्कार अर्पण गरिनेछ । पुरस्कारको राशि १० हजार रुपैयाँ रहेको छ । साथै, पुरस्कारका साथ नेपानले एक सम्मानपत्रसमेत प्रदान गर्नेछ ।

वि.सं. २०७४ असोज २४ गते अमेरिकामा स्नातक तहमा अध्ययन गर्दै गरेका आफ्ना सुपुत्र प्रसिद्धको असामयिक निधन भएश्चात् उनको स्मृतिमा उनका बाबा-आमा चेतनाथ कणेल तथा सीता भण्डारी कणेलले २०७४ चैत महिनामा नेपानमा एक लाख रुपैयाँको अक्षयकोष राखी सोही रकमको ब्याजबाट हरेक वर्ष नेपान सदस्य वा गैरसदस्य विकास-लेखकहरूलाई सम्मान गर्ने प्रचलन छ । डा. चापागाईंसमेत सो पुरस्कार बाट हालसम्म सम्मानित हुनुहुने जम्मा ५ जना विकास-लेखक हुनुहुन्छ । २०७५ मा पहिलोपटक सहप्राध्यापक गम्भीरबहादुर हाडालाई सम्मान गरिएको थियो भने २०७६ मा द्वन्द्वविद् डा. विष्णुराज उप्रेतीलाई, २०७७ मा प्रशासन तथा व्यवस्थापनविद् डा. मानबहादुर विश्वकर्मालाई र २०७८ मा कृषि एवम् ग्रामीण विकासविद् प्रा.डा. नरविक्रम थापालाई प्रदान गरिएको थियो ।

गैरसरकारी संस्था र स्थानीय सरकारबीचको समन्वय र सहकार्यका सम्भावनाहरू

दलबहादुर जि.सी.

“

‘देशको समग्र विकासका लागि सरकारले गैरसरकारी संस्था (गैसस) र निजी क्षेत्रसँग पनि हातेमालो गर्दै जानुपर्ने र गैसस तथा निजी क्षेत्रले पनि सरकारसँग समन्वयमा रही देश निर्माणको महान कार्यमा सहकार्य गर्नुपर्ने जिम्मेवारी रहेको छ ।’

”

नेपालमा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको अभ्यास गर्न थालिएको पनि पाँच वर्ष पूरा भएको छ । यसअन्तर्गत तीन तहका सरकारले आ-आफ्नो कार्य-सीमामा रहेर शक्तिको अभ्यास गरिरहेका छन् । देशको समग्र विकासका लागि सरकारले गैरसरकारी संस्था (गैसस) र निजी क्षेत्रसँग पनि हातेमालो गर्दै जानुपर्ने र गैसस तथा निजी क्षेत्रले पनि सरकारसँग समन्वयमा रही देश निर्माणको महान कार्यमा सहकार्य गर्नुपर्ने जिम्मेवारी रहेको छ । यसै सिलसिलामा गैससले चेतना जागरण गरी सेवाको माग बढाउन र सेवाबाट वञ्चित भएकाहरूका लागि सेवामा पहुँच पुऱ्याई सामाजिक रूपान्तरणमा योगदान दिनसक्ने सम्भाव्यताको पहिचान र समीक्षा गर्नु जरूरी छ ।

स्थानीय सरकारको दोस्रो कार्यकालका लागि २०७९ सालको वैशाख महिनामा सम्पन्न चुनावबाट छनौट भइआएका नवनि्युक्त पदाधिकारीहरूको सफल कार्यकालको अपेक्षासहित आगामी दिनमा स्थानीय सरकारले गैससलाई देश विकासका लागि अभिन्न साभेदारको रूपमा परिचालन गर्ने र गैससले पनि स्थानीय सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गर्दै जाने कार्यको शुभेच्छाका खातिर सहयोग गर्नु यो लेखको आशय रहेको छ ।

नेपालको संविधान २०७२ को मौलिक हक र कर्तव्य १७ स्वतन्त्रताको हक (घ) मा संघ र संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता उल्लेख भएको, त्यसैगरी (ज) सामाजिक न्याय र समावेशीकरणसम्बन्धी नीति (१४) मा सामुदायिक तथा राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघ-संस्थाको लगानी र भूमिकालाई जवाफदेही र पारदर्शी बनाउँदै त्यस्ता संस्थाहरूको स्थापना, स्वीकृति, सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापनका लागि एकद्वार प्रणाली अपनाउने एवम् राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा मात्र त्यस्ता संघ-संस्थाहरूलाई संलग्न गराउने उल्लेख गरिएको छ ।

साभार: नेपालको संविधान, २०७२

दिगो विकास लक्ष्यको बहुपक्षीय साभेदारीअन्तर्गत विगतका अनुभव र साभेदारीका विभिन्न रणनीतिहरूलाई अभि परिरस्कृत गर्दै प्रभावकारी सार्वजनिक, निजी र नागरिक समाजको सहभागितालाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गर्ने उल्लेख गरिएको छ ।

साभार: दिगो विकास लक्ष्यहरू

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को 'परिचालन र समन्वय गर्ने' सम्बन्धमा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले स्थानीयस्तरमा विकास निर्माण तथा सेवा प्रवाहसम्बन्धी कार्य गर्दा आफ्नो क्षेत्रभित्रका उपभोक्ता, निजी क्षेत्र, सामुदायिक संघ-संस्था, सहकारी संस्था तथा गैरसरकारी क्षेत्रको परिचालन र समन्वय प्रवर्द्धनलाई प्रोत्साहन गर्न सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

साभार: स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साभ्भा सूची नेपालको संविधान, २०७२ मा निम्नअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साभ्भा सूची रहेको छ :

१. सहकारी, २. शिक्षा, खेलकूद र पत्रपत्रिका, ३. स्वास्थ्य, ४. कृषि, ५. विद्युत, खानेपानी, सिँचाइजस्ता सेवाहरू, ६. सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड-जरिवाना तथा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी, पर्यटन शुल्क, ७. वन, जङ्गल, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, जल उपयोग, वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधता, ८. खानी तथा खनिज ९. विपद् व्यवस्थापन, १०. सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण, ११. व्यक्तिगत घटना,

जन्म, मृत्यु, विवाह र तथ्याङ्क, १२. पूरातत्व, प्राचीन स्मारक र सङ्ग्रहालय, १३. सुकुम्बासी व्यवस्थापन, १४. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी, र १५. सवारी साधन अनुमति ।

माथि उल्लेख गरिएका साभ्भा सूचीका कतिपय क्षेत्रहरू, जस्तै : वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधता, विपद् व्यवस्थापन, सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण आदिमा गैससहरूको पनि संलग्नता रहँदै आएको छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालनका लागि भएका प्रावधानहरू संविधानमा स्थानीय सरकारको एकल अधिकार अनुसूची-८ अन्तर्गत (धारा ५७ को उपधारा (४), धारा २१४ को उपधारा (२), धारा २२१ को उपधारा (२) र धारा २२६ को उपधारा (१)

सँग सम्बन्धित) स्थानीय तहको अधिकारको सूची निम्नअनुसार रहेको छ :

स्थानीय तहको अधिकारको सूची

१) नगर प्रहरी, २) सहकारी संस्था, ३) एफ.एम. सञ्चालन, ४) स्थानीय कर (सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, घर-जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर), सेवा शुल्क, दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत), दण्ड-जरिवाना, मनोरञ्जन कर, मालपोत सङ्कलन, ५) स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन, ६) स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख सङ्कलन, ७) स्थानीयस्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनाहरू, ८) आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा, ९) आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइ, १०) स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता, ११) स्थानीय सडक, ग्रामीण सडक, कृषि सडक, सिँचाइ, १२) गाउँसभा, नगरसभा, जिल्लासभा, स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्थताको व्यवस्थापन, १३) स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन, १४) घर-जग्गा धनीपुर्जा वितरण, १५) कृषि तथा पशुपालन, कृषि

उत्पादन व्यवस्थापन, पशुस्वास्थ्य, सहकारी, १६) ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अशक्तहरूको व्यवस्थापन, १७) बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलन, १८) कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नियन्त्रण, १९) खानेपानी, साना जलविद्युत आयोजना, वैकल्पिक ऊर्जा, २०) विपद् व्यवस्थापन, २१) जलाधार, वन्यजन्तु, खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण, एवम् २२) भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास ।

‘साभ्भा सूचीका कतिपय क्षेत्रहरू, जस्तै : वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधता, विपद् व्यवस्थापन, सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण आदिमा गैससहरूको पनि संलग्नता रहँदै आएको छ ।’

माथि उल्लिखित स्थानीय सरकारको एकल अधिकारलाई मनन गर्ने हो भने गैससहरूले ती क्षेत्रभित्रका विभिन्न कामहरूमा लक्षित वर्गलाई सचेतीकरण गराई सेवामा पहुँचका लागि सहयोग गर्न तथा स्थानीय सरकारसँग सहकार्य गर्न सक्ने अपेक्षा राख्न सकिन्छ ।

स्थानीय सरकारको बजेट प्रक्रिया र समय-तालिका

गैसस र स्थानीय सरकारका बीच प्रभावकारी सहकार्य अभिवृद्धि गर्न स्थानीय सरकारको योजना तथा बजेट तर्जुमाकै बेलादेखि उपयुक्त समय-तालिकाअनुसार विचार गर्दै अधि बढ्नु बढी यथार्थपरक हुन्छ । यस सन्दर्भमा कुन-कुन बेला के के गरिन्छ भन्ने कुरालाई तलको तालिकाले स्पष्ट पार्दछ :

क्र.सं.	तह/चरणगत कार्य-विवरण	समय तालिका
१	राजस्व परामर्श समितिद्वारा स्थानीय पदाधिकारीका लागि बजेट प्रक्षेपण पेस गर्ने	पुस १५ भित्र
	आगामी आ.व.का लागि नेपाल सरकारसमक्ष राजस्व र खर्चको प्रक्षेपण तथ्याङ्कसहित पेस गर्ने	पुस महिनाभित्र
२	नेपाल सरकार/प्रादेशिक सरकारबाट मौद्रिक हस्तान्तरणबारे बजेट सीमा र निर्देशिका प्राप्त गर्ने	फागुन महिनाभित्र
३	विभिन्न विषयगत क्षेत्रमा बजेटको बाँडफाँट गर्ने	चैत महिनाभित्र
४	बजेट निर्धारण समितिबाट स्रोत र बजेटको सीमा निर्धारण/प्रक्षेपण गर्ने	वैशाख १० भित्र
५	समितिहरू र विषयगत क्षेत्रमा बजेटको सीमा प्रदान गर्ने	वैशाख १५ भित्र
६	वडातहको कार्यक्रम निर्माणको प्राथमीकीकरण गर्ने	जेठ १५ भित्र
७	स्थानीय तहका निम्ति आगामी वर्षका लागि एकीकृत बजेट प्रस्तावको तयारी गर्ने	जेठ महिनाभित्र
८	स्थानीय पदाधिकारीहरूबाट कार्यक्रम र बजेट निर्धारण गर्ने	असार ०५ भित्र
९	मध्यावधि खर्चढाँचा अनुसार बजेट अनुमान पेस गर्ने	असार १० भित्र
१०	स्थानीयतहको परिषद्द्वारा मध्यावधि खर्च-ढाँचा सहितको बजेट र कार्यक्रमहरूको स्विकृति प्राप्त गर्ने	असार महिनाभित्र
११	चालु आ.व.का लागि कार्यक्रम र बजेट प्रकाशन गर्ने	साउन १५ भित्र

(स्रोत : स्थानीय क्षेत्रको बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण-प्रक्रिया र समय-सीमा)

गैरसरकारी संस्था र स्थानीय सरकारबीच आर्थिक एवम् मानवीय स्रोतको आदान-प्रदान

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को बुँदा २५ मा 'गैरसरकारी सङ्घ-संस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था लगायतका सामुदायिक सङ्घ-संस्थाले स्थानीय तहसँगको समन्वयमा रही कार्य गर्नु पर्नेछ' भन्ने उल्लेख गरिएको छ ।

तर, कुनै अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्घ-संस्थाले स्थानीय तहसँग समन्वयमा काम गर्दा त्यस्तो कामका लागि भने नेपाल सरकारको पूर्वस्वीकृति लिएको हुनु पर्नेछ । यस ऐनअनुसार गैससले स्थानीय तहसँग समन्वय गर्दा देहायबमोजिम गर्नु पर्नेछ :

- स्थानीय तहसँग भएको सम्झौताका आधारमा कुनै अध्ययन, सर्वेक्षण वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- आफ्नो वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट स्थानीय तहको वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेटमा समावेश गराउने ।
- स्थानीय तहले तोकेको संयुक्त अनुगमन तथा प्रगति प्रतिवेदन प्रणाली अपनाउने ।

‘गैरसरकारी संस्थाले स्थानीय सरकारको एकल अधिकारसँग सठबन्धित विषयहरूमा कार्य गर्ने प्रशस्त सठभावना रहेको पाइन्छ ।’

सोही ऐनले माथि उल्लिखित कुराहरू विपरित कुनै सङ्घ-संस्थाले काम गरेमा स्थानीय तहले त्यस्तो काम कारवाहीमाथि कार्यान्वयन गर्न रोक लगाउन सक्ने र समन्वयसम्बन्धी अन्य व्यवस्था स्थानीय कानूनबमोजिम हुने कुरा पनि प्रष्ट्याएको छ ।

गैरसरकारी संस्था र स्थानीय सरकारबीचको समन्वय र सहकार्य

उल्लिखित परिचालन र समन्वय गर्ने सम्बन्धमा भएका प्रावधानहरूले गैरसरकारी संस्थाले स्थानीय सरकारको एकल अधिकारसँग समन्वित विषयहरूमा कार्य गर्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको पाइन्छ । स्थानीय सरकारले पनि आफ्नो कार्ययोजनाअनुरूप गैससको सेवा खरिद गर्ने कार्य गरेको पाइन्छ ।

त्यसैगरी गैससहरूले बाह्य स्रोतबाट सञ्चालन गर्ने कार्यका लागि समाज कल्याण परिषद्को स्विकृतिअनुरूप प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारसँग सहमति लिई कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्दछन् ।

वर्तमानमा भइराखेका अभ्यास र समीक्षात्मक विषयहरू राष्ट्र विकासमा सरकार र खासगरी सामाजिक रूपान्तरणका लागि गैससको प्रयासमा भएका अभ्यासहरूलाई विशेष समीक्षा

गरी समयसापेक्ष बनाउँदै लैजानका लागि सहयोगी हुने निम्नानुसार ११ विषयहरूमा छलफल गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ :

१. सरकार, गैसस र निजी क्षेत्रको जवाफदेहिता र पारदर्शिता

सरकारसँगको समन्वय र गैसस एवम् निजी क्षेत्रको सहकार्यमा आधारित कार्यक्रमलाई प्रवर्द्धन गरी यी तीनवटै क्षेत्रले आ-आफ्नो जवाफदेहिता वहन गरेमा मात्र राष्ट्र निर्माणको कार्य सहज हुनेछ। सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि एकआपसमा दोष लगाएर मात्र समस्यामुक्त हुन सकिँदैन यसका लागि पारदर्शिताको अपरिहार्यताका साथै भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानमा सबै निकायहरू एकजुट भएर लाग्नुपर्ने प्रतिबद्धताको खाँचो छ।

२. अल्पकालीन कार्यक्रममा आधारित सहकार्य

पालिकाहरूले आफ्ना वार्षिक योजनामा भएका क्रियाकलापहरूमा गैससबाट सेवा खरिद गर्ने कार्यको सुरुआत भएको छ। खासगरी तालिम, गोष्ठी, अध्ययन, पार्श्वचित्र निर्माणजस्ता कार्यमा आन्तरिक स्रोतको परिचालन वा सहयोगी संस्थाहरूको सहयोगमा गैससहरूलाई संलग्न गराउन थालिएको छ। यस्ता कार्यहरू अल्पकालीन र इभेन्टका रूपमा गरिने तथा सोका लागि प्रतिस्पर्धात्मक अथवा कोटेशनका माध्यमबाट प्रस्तावहरू आह्वान गर्ने गरिएको पाइन्छ।

३. जटिल खरिद प्रक्रिया

गैससबाट सरकारले गर्ने सेवा खरिद प्रक्रियालाई हेर्दा सरकारले निजी क्षेत्र र गैससलाई हेर्ने दृष्टिकोण सोलोडोलो एउटै पाइन्छ। नाफारहित र मुनाफामूलक संस्थालाई एउटै डालोमा राख्ने गरिएको हालको उदाहरणको रूपमा 'अनिवार्य भ्याट बिल चाहिने' कुरालाई लिन सकिन्छ। सेवा खरिदका लागि परामर्शदाता संस्था र निजी कम्पनीहरूका लागि भ्याट बिललाई सहज रूपमा लिइएतापनि गैससका लागि भने यो असहज मानिन्छ।

४. लक्षित समुदायको सहभागिता

पछाडि पारिएका व्यक्ति वा समुदायहरूमा चेतना जागरण गरी सेवाको मागमा वृद्धि गर्ने र सेवामा उनीहरूको पहुँच पुऱ्याउन मद्दत गर्ने काममा गैससको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ। सरकारका नीति र कार्यक्रममा गरिब, महिला, दलित, जनजाति, जेष्ठ नागरिक एवम् अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको उत्थान र

सामाजिक संरक्षणका विषयमा उल्लेख भएतापनि उनीहरूको घरदैलो भेटघाट तथा सहजीकरणको माध्यमले सेवा लिन सक्ने बनाउन गैससले सहयोग गर्दै आएको छ। अतः सेवाग्राही र सेवाप्रदायकको अधिकार र कर्तव्यका लागि पनि सचेतना र वकालत गर्ने भूमिका गैससको छ।

५. दोहोरोपनको न्यूनीकरण

सेवामा सबैको समान पहुँचका निमित्त सबै भूगोलमा राज्यको स्रोतलाई सदुपयोग गर्नका लागि सदरमुकाम र सहरी क्षेत्रमुखी विकासलाई मात्र जोड नदिई अति विपन्न र दूरदराजका समुदायका लागि पनि सेवामा सहजता ल्याउने नीति अवलम्बन गर्नु जरुरी भएको छ। गैससले यस कार्यमा उपेक्षित समुदायको सहजताका लागि सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्नसक्ने हुँदा गैससहरूलाई उनीहरूको दक्षता र कार्यक्षेत्रका आधारमा सबै भूगोललाई समेट्ने हिसाबले परिचालन गरिए पछाडि पारिएका समुदाय र क्षेत्रको अपेक्षित विकास गर्न सकिनेछ।

६. सेवाप्रदायक र सेवाग्राहीका अधिकार र कर्तव्य

गैससहरूले नागरिक समाजका हैसियतले अधिकारमा आधारित विकासका लागि पैरवी गर्दै आएको पाइन्छ। विशेषगरी सेवाग्राहीहरूका अधिकारको पक्षमा बढी पैरवी गरिएतापनि आफ्नो अधिकारको प्राप्तिका लागि अरूको अधिकार हनन नहोस् भन्ने कुरालाई पनि उत्तिकै हेक्का राख्नु जरुरी छ। अर्को मननीय पक्ष हो, अधिकारको कुरा गर्ने तर आफ्नो कर्तव्यप्रति उदासिन रहने। यसो गर्न चाहिँ कदापि मिल्दैन। अधिकार र कर्तव्य दुवै एकै सिक्काका दुई पाटा हुन्। सेवाप्रदायक र सेवाग्राहीका अधिकार र कर्तव्यलाई जवाफदेही बनाउन गैससले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछन्।

७. क्षमता अभिवृद्धि र अनुभव आदान-प्रदान

सामाजिक रूपान्तरणका लागि कार्यरत नेतृत्ववर्ग, कर्मचारी, अभियन्ता र आबद्ध सङ्गठनको क्षमता अभिवृद्धि भएमा मात्र सेवाग्राहीले गुणस्तरीय सेवा पाउन सक्दछन्। यस्ता सेवाप्रदायकहरू कुन प्रकारको स्कूलिङबाट आएका हुन् एवम् उनीहरूको योग्यता, ज्ञान र क्षमता कस्तो छ भन्ने आधारमा समाज रूपान्तरणका लागि उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि र अनुभव आदान-प्रदान गर्नु अपरिहार्य हुन्छ। यस काममा गैससले सघाउन सक्दछन्।

‘गैससबाट सरकारले गर्ने से
वा खरिद प्रक्रियालाई हेर्दा सर
कारले निजी क्षेत्र र गैससलाई
हेर्ने दृष्टिकोण सोलोडोलो एउटै
पाइन्छ।’

८. साभा लगाणी र विज्ञताको उपयोग

दिगो विकासको जग बसाउनका निमित्त लक्षित वर्गको अपनत्व बोधलाई अनिवार्य शर्तका रूपमा हेर्ने गरिन्छ। यसका लागि साभा लगाणीको अवधारणा पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण छ। यसप्रकारको लगाणी व्यक्तिगत, सामूहिक वा संस्थागत या सरकारी, निजी वा गैससबाट भएको हुन सक्दछ। आर्थिक स्रोतमात्र नभई विज्ञता र स्थानीय अनुभवजन्य एवम् प्रविधिगत लगाणीका हिसाबले पनि गैससले योगदान गर्न सक्दछन्। यसलाई मनन गर्दै साभेदारीको अवधारणालाई आत्मसात गरेर अधि बढ्न सकिन्छ।

९. सहभागीमूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको प्रकृत्यालाई जीवन्त तुल्याउनका लागि यस कार्यमा समुदायको सहभागितालाई पहिलो प्राथमिकता दिनु जरुरी छ। अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई विज्ञद्वारा केन्द्रबाट गरिने अभ्यासमा मात्र सीमित नगरी लक्षित समूहका व्यक्तिहरूलाई पनि संलग्न गराई सरकारी, गैसस तथा निजी क्षेत्रका प्रतिनिधिहरू समेत संलग्न भएर संयुक्त अनुगमन गर्ने प्रक्रिया

अवलम्बन गरिएमा यथार्थपरक स्थिति आकलन गर्न सकिन्छ। यसैगरी लक्षित वर्ग र सरोकारवालाहरूलाई संलग्न गराई सामाजिक लेखाजोखा तथा विज्ञहरूलाई समेत समावेश गरी कार्यक्रमको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्ने प्रणाली अवलम्बन गर्नु पर्दछ।

१०. आपत्कालीन अवस्थाको सम्बोधन

बाढी पहिरो, भूकम्प, आगलागी, महामारी, भोकमरी, आमहडताल, यातायात दुर्घटनाजस्ता आपत्कालीन अवस्थाको सम्बोधनका लागि सबै सरोकारवाला समूह मिलेर सचेतना अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने तथा यसका लागि आपत्कालीन कोषको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ। यस अतिरिक्त सम्भावित आपत्कालीन अवस्थाको सम्बोधन हेतु आवश्यक पूर्वतयारी, - जस्तै: भौतिक सामग्री, स्वयमसेवक, विज्ञ जनशक्ति, सुरक्षा कवच र आपत्कालीन उद्धार टोलीको अग्रिम व्यवस्थापन - पालिका र वडातहमा हुनु जरुरी छ। यसमा आवश्यक तौरतरिकाका लागि गैससले सहयोगी भूमिका खेल्न सक्दछन्।

११. दिगोपनका लागि सहकार्य

विकास कार्य भन्नासाथ आमरूपमा भौतिक विकासमा नै सबैको ध्यान जाने गरेको छ। मानवीय विकासलाई ध्यान नदिई

गरिएको विकासले अत्यधिक प्रतिफल दिन र दिगोपन ग्रहण गर्न सक्दैन। दिगोपनका सूचकहरू कार्यक्रमको योजना-चरणमै निश्चय गरिएको हुनु पर्दछ। मानवीय र भौतिक विकासलाई साथसाथै लैजानु पर्दछ। स्थानीय निर्माण तथा उपभोक्ता समितिको कार्ययोजना तयार भएपछि सोको निरन्तरता र टिकाउपनका लागि गर्नुपर्ने कार्यहरूका सन्दर्भमा आवश्यक पर्ने सूचनाको सङ्कलन, फलोअप (अनुगमन), पुनर्ताजगी, सञ्चालन लागतको व्यवस्थापन आदि कसरी गर्ने भन्ने बारेमा कार्ययोजना हुनु जरुरी छ। यस कार्यमा सरकार, निजी क्षेत्र, गैसस, मिडिया र नागरिक समाजको संलग्नता र सहकार्य जुटाइएमा उच्चतम सफलता हासिल गर्न सकिन्छ।

निचोड

स्थानीय तहले दिगोविकासका आधारमा काम गर्नका लागि गैसस लगायतको बहुपक्षीय साभेदारीको अहम् भूमिका रहेको कुरालाई नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन। सरकारी दस्तावेजको अवलम्बनका लागि तर्जुमा भइसकेका नीतिअनुकूल कार्यान्वयन गर्नुका साथै

‘सरकार, निजी क्षेत्र, गैसस, मिडिया र नागरिक समाजको संलग्नता र सहकार्य जुटाइएमा उच्चतम सफलता हासिल गर्न सकिन्छ।’

सहभागीमूलक अवधारणाको अवलम्बन, स्रोतको उचित व्यवस्थापन, सुशासन र दिगोपनको सुनिश्चतता पनि उत्तिकै जरुरी छन्। यी कुराहरूलाई कसरी समेट्ने भन्नेबारेमा गैससले सघाउन सक्दछन्। यस्ता विभिन्न सन्दर्भहरूमा सरकार, गैसस र निजी संस्थाहरूको पारस्परिक समन्वय र

सहकार्यको अपरिहार्यता रहेको छ। सेवाको मागमा वृद्धि, पछाडि पारिएका व्यक्तिहरूको सेवामा पहुँच अभिवृद्धि, सेवा प्रवाहको सुनिश्चतता, अधिकारमुखी विकास र नागरिकको कर्तव्य, गुणस्तरीय सेवा, सुशासन, क्षमता विकास, आत्मनिर्भरता, जवाफदेहिता, स्रोतको आदान-प्रदान र सदुपयोग, दिगो विकासका लागि सहकार्यको प्रवर्द्धन र स्तरोन्नति आजको विकास कार्यका आवश्यकताहरू हुन् जसमा उपयुक्त क्षमता भएका गैससहरूले स्थानीय सरकारलाई महत्वपूर्ण सहयोग गर्न सक्ने भएकाले उनीहरूसँग पनि सहकार्य गर्दै अधि बढ्न सकिए गुणात्मक प्रतिफल हासिल गर्न स्थानीय सरकारलाई पनि सजिलो हुनेछ। त्यसैले अब एकले अर्काका गल्तीमात्र औँल्याउने कुरामा सीमित नरही जनहितलाई केन्द्रमा राखेर गैसस र स्थानीय सरकार दुवैले एकले अर्कालाई सघाउँदै अधि बढ्नु समयको माग भएको छ।

लेखक दलबहादुर जि.सी. विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूको नेतृत्व तहमा रहँदै आउनु भएको छ र नेपालमा पनि कोषाध्यक्ष हुनुहुन्छ।

लोकतन्त्रलाई सुदृढ गर्न 'नागरिक सभा'

तारकेश्वर नागरिक सभा -२०७९ को अनुभव र सिकाइ

श्रीराम फुटुङ्गे

विश्वभर लोकतन्त्रमा अहिले अल्पकालीन सोच, लगातार चुनाव केन्द्रित गतिविधि र निर्णयहरू हावी देखिएका छन्। कैयौं नीतिहरूका असफलताले लोकतन्त्रप्रति पैदा भएको संशयका कारण दिगो र जनमुखी विकासले अझै राम्रो स्थान पाउन सकिरहेको छैन। यस्तो अवस्थामा वादविवाद र तर्क-वितर्क सृजना भई विकासको गतिमा अवरोध पुगिरहेको धेरैको अनुभव छ। यही परिस्थितिका बीच विश्वका बलिया लोकतन्त्र भएका देशहरूमा केही वर्ष अघिदेखि सुरु भएको छ - 'नागरिक सभाको नौलो अवधारणा'। यस नागरिक सभाको संवादमुखी लोकतन्त्रमा आधारित नागरिक अभ्यासले ती अवरोध तथा लोकतन्त्रका सीमा र परिधिहरूको न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुऱ्याउने विश्वास गर्न थालिएको छ।

के हो नागरिक सभा र किन ?

सहभागितामूलक विधिमा आधारित यस्तो सभाले समाजका सबै तप्काको प्रतिनिधित्व गर्ने नागरिकलाई जुटाउँछ र एक-अर्काबाट सिक्दै, सुन्दै र सरसल्लाह (प्रवचन र वादविवादबाट हैन) एवम् संवादबाट नीतिगत सुझाव या सिफारिसहरू संकलन गर्दछ। त्यसैले यो यस्तो सभा बढी प्रतिनिधिमूलक र समावेशी हुन्छ। अर्कोतिर, नागरिकबाट प्राप्त सुझाव एवम् सल्लाह तथा सिफारिसहरू अक्सर हाम्रा आजका मापदण्ड भन्दा थप मजबुत, किफायती र छरिता हुनजाने भएकाले पनि यस्तो सभाको महत्व अरु बढी छ।

सामान्यतया: अधिकांश साधारण जनतालाई यही दल तथा नेताले चुनाव जित्नुपर्छ भन्ने हुँदैन र यही दल तथा नेतालाई मत दिन्छु भनी वाचा गरेको पनि पाइँदैन। यसैका कारण उनीहरू कुनै विषयमा अर्को पक्ष/दलको कुरा सुन्न बढी खुला र तत्पर हुने हुन्छन्। यसरी सुन्ने, सिक्ने र सरसल्लाह दिने प्रक्रियाबाट आमनागरिकले आफ्नो सरकारले के गरोस् भन्नेबारेमा ठोस नीतिगत सुझाव दिन सक्दछन्। आफ्नो समुदायका लागि सबैभन्दा महत्वपूर्ण योजना तथा पक्ष थाहा पाउन पनि यसबाट महत्वपूर्ण साथ मिल्छ। यसले आगामी दिनमा गर्नुपर्ने कामका लागि जनस्तरबाट राय प्राप्त गर्न सघाउँछ, जुन बढी स्वतन्त्र र प्रतिनिधिमूलक हुनेहुँदा आमनागरिकको चासोलाई समेट्ने खालको हुन्छ।

तारकेश्वर नागरिक सभा-२०७९

भर्खरै स्थानीय निर्वाचनबाट नयाँ जनप्रतिनिधिहरूले आफ्नो कार्यभार सम्हालेको सन्दर्भमा आमनगरवासी के सोच्छन्, के चाहन्छन् र नयाँ जनप्रतिनिधिहरूबाट के अपेक्षा गर्छन् भन्ने विषयमा सहभागीमूलक छलफल गरेर निचोडमा पुग्ने उद्देश्यले स्थानीय सामुदायिक संस्था 'नर्थ काठमाडौँ विकास अभियान'ले तारकेश्वर नगरपालिकाको आंशिक सहयोगमा नागरिक सभाको आयोजना गर्‍यो । जनसरोकारका विषय तथा नगरवासीका प्राथमिकताबारे नागरिकस्तरमा विचार-विमर्श एवम् अन्तरक्रिया गर्न, नगरवासीले देख्न र लेख्न चाहेको तारकेश्वरको भविष्यबारे

अन्तरक्रिया गर्दै त्यसको सम्बोधनका लागि सरोकारवाला निकायमा नागरिकका ठोस प्राथमिकताको कार्यान्वयनको पहलकदमी गर्न र सहभागितामूलक विकास तथा जनउत्तरदायी, पारदर्शी र जवाफदेही शासन व्यवस्थाको प्रवर्द्धन गर्न सघाउने उद्देश्यले यो सभाको आयोजना गरिएको थियो जसको शुभारम्भ वरिष्ठ हास्य कलाकार एवम् नागरिक अभियन्ता मदनकृष्ण श्रेष्ठबाट भएको थियो । यो सभाका प्रतिनिधिहरू चयनको प्रक्रिया विशिष्ट खालको थियो, जसलाई तलको 'बक्स'मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

नागरिक सभाका प्रतिनिधिहरूको चयन यसरी भएको थियो:

नागरिक सभाका लागि 'यान्डम स्याम्पलिङ मेथड' अनुसरण गरी ४४ जना सहभागीहरू चयन गरिएका थिए, जसमा तारकेश्वरवासी एवम् तारकेश्वरका विषयका सरोकारवालाहरू थिए । उनीहरूमध्ये भण्डै आधा महिला र आधा पुरुष थिए भने उमेरगत हिसाबले १३ देखि ७२ वर्षसम्मका नागरिकको सहभागिता रहेको थियो । नगरपालिकाका कर्मचारी, शिक्षक, बुद्धिजीवी, दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा विद्यार्थीहरूमध्येबाट नागरिक चिह्नका आधारमा ती प्रतिनिधि छनोट भएका थिए । छानिएका प्रतिनिधिहरूको घरघरमै पुगेर सूचना दिई कार्यक्रममा सहभागी हुने इच्छा जाहेर गरेकामध्येबाट पनि पुनः चिठ्ठा प्रणाली अपनाई प्रतिनिधि चयन गरिएको थियो । त्यस्तै 'अनलाइन'बाट माग गरिएको प्राप्त नामबाट पनि पाँचजना र गरिब, विपन्न, बेरोजगार तथा एकल महिला र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सूचीबाट 'यान्डम्ली' भिकिएको नामबाट पनि केही सहभागीहरू चयन गरिएका थिए ।

विकास, अविकास र दिगो विकास

विकास, अविकास, कृविकास र दिगो विकासका बारेमा सैद्धान्तिक छलफलबाट प्रष्ट भई नागरिकको सक्रियता र आलोचनात्मक चेतबारे अन्तरक्रिया गरिएपछि सभाका प्रतिनिधिहरूले सामूहिक एवम् एक्लाएकलै आफू बसेको नगरको अविकासका भण्डै साठीवटा सूची तयार गरेका थिए । सभामा अबका दिनमा नगरमा निरन्तरता दिनुपर्ने कार्यहरू, रोक्नुपर्ने कामहरू, परिमार्जन गर्नुपर्ने पक्षहरू र लिनुपर्ने विकासका नयाँ पहलका सवालहरू पहिचान गरिएका थिए । ती सबै सवालमा घनिभूत छलफल गरिएको थियो र सो छलफलबाट सबै सवाललाई वर्गीकरण गरी १२ वटा मूल सवालहरू सामूहिक रूपमा पहिचान गरिएको थियो । अनुभवी र विज्ञ सहजकर्ताहरूको सहयोगमा

यसरी मूल सवालका क्षेत्रहरू पहिचान गरेपछि समूहगत रूपमा थप छलफल गरी उक्त चुनिएका क्षेत्र तथा सवालमा नागरिकले देख्न चाहेको सपना एवम् सोको प्राप्तमा स्थानीय सरकार र नागरिकले खेल्नुपर्ने भूमिकाका बारेमा पनि बुँदागत सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको थियो ।

छलफलबाट आएका सवाल तथा सुझावहरूलाई पुनः 'प्लेनरी'मा प्रस्तुत गरी कुनै छुट हुन गएको भए थप र प्रष्ट हुन सहभागी प्रतिनिधिहरूलाई अनुरोध गरिएको थियो । नागरिक सभाका प्रतिनिधिहरूले खुला र पारदर्शी रूपमा आफूलाई लागेका पाँच प्रमुख विषयहरू छान्न मतदान (रेजा लगाएर) गरेका थिए । सो अनुसार विभिन्न सवाल र ती सवालले प्राप्त गरेको मतको संख्या यस प्रकार छ ।

दिगो विकासको सवाल	प्राप्त मत
कृषिको समुचित विकास	२१
शुद्ध खानेपानीको उपलब्धता तथा ढलको उचित व्यवस्थापन	१९
सुशासनको प्रवर्द्धन	१६
महिला अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धन	१५
सीपमूलक गुणस्तरीय शिक्षामा एकरूपता तथा सबैको पहुँच	१४
गुणस्तरीय र निशुल्क स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच	१४
सामाजिक सुरक्षामा सबैको पहुँच र प्रभावकारिता	१३
योजनाबद्ध दिगो सहरीकरण	११
दिगो विकासमैत्री अवधारणाको अवलम्बन	१०

पर्यटकीय क्षेत्रको पहिचान, संरक्षण र प्रवर्द्धन	९
प्राकृतिक स्रोत-साधन (जल, जमिन र जंगल) को दिगो उपभोग र संरक्षण	८
भविष्यउन्मुख दिगो स्तरीय मापदण्डसहितको भौतिक संरचना निर्माण	५

स्थानीय सरकारको प्रतिबद्धता

नागरिक सभाको समापनका अवसरमा तारकेश्वर नगर प्रमुख कृष्णहरि महर्जन तथा उपप्रमुख सृजना बुर्लाकोटीले नागरिक सभालाई सरकारले गर्नुपर्ने कार्यको संज्ञा दिँदै यो कार्यक्रमले नागरिकलाई सक्रिय तुल्याउन योगदान गरेकोमा धन्यवाद दिनुभयो। साथै, उहाँहरूले आगामी दिनमा नगरले थप समन्वय गरी यस्ता सभाहरूलाई सहयोग गरेर अधि बढ्ने प्रतिबद्धता पनि प्रकट गर्नु भएको थियो।

नागरिक सभा आयोजना गर्दाका चुनौती र सिकाइहरू

तारकेश्वरमा सम्पन्न प्रथम नागरिक सभा एउटा नौलो र विशिष्ट खालको नागरिक अभ्यास भएकाले यसबाट विभिन्न सिकाइहरू भएका छन्। कार्यक्रमका सत्रहरूमा नागरिक सभाका योगदानकर्ताहरू (सबै सहभागीलाई योगदानकर्ताका रूपमा लिइएको) को उच्चतम सक्रिय संलग्नता, व्यापक र अझ गहिरोइसम्मको बहस तथा छलफल होओस् भन्ने सोच रहेको पाइएको थियो। तारकेश्वर नगरवासीले विकास, अविास, कुविकास र दिगो विकासबारे एकै ठाउँमा बसेर संवाद गर्नु र दिगो विकासको आवश्यकता रहेको औल्याउनु तथा यस्तो कार्यक्रममा सहभागी भई योगदान गर्ने मौका पाउनुलाई महत्वपूर्ण अवसरको रूपमा लिनु भएको पाइयो।

चुनौती

छोटो समयमा नागरिक सभा सम्पन्न गर्नु परेको हुँदा समयको अत्यन्तै दबाव थियो। मानव स्रोत तथा स्वयम्सेवकहरूको अपर्याप्तताका कारण आवश्यक तयारीहरू पूर्णरूपमा गर्नु पनि चुनौतीपूर्ण थियो। नागरिक चिठ्ठा पद्धतिबारे आमनागरिकमा

विभिन्न खाले धारणा हुनु अर्को चुनौती बनेको थियो। नागरिक सभाको अवधारणा नयाँ भएकाले यसबारे सचेत तथा शिक्षित नागरिकमा पनि संशय पैदा भएको थियो, 'यस्तो पनि कार्यक्रम होला!' या 'चिठ्ठाबाट छानिएर आएको कतिको योगदान दिन सक्लान्?' भन्ने शंका थियो।

सिकाइ

नागरिक चिठ्ठा आयोजना गर्दा सकेसम्म जुन वडाको हो त्यही वडामै गर्दा बढी प्रभावकारी हुने र यो सभाबारेमा धेरैले थाहा पाउने हुँदा नागरिकले यसलाई आफ्नो विचार राख्ने महत्वपूर्ण थलोका रूपमा लिनसक्ने भई सभा बढी केन्द्रित र प्रभावकारी बन्नमा सहयोग पुग्ने रहेछ। यसका लागि पर्याप्त मानवशक्ति तथा स्वयम्सेवकको बन्दोबस्त गर्नुपर्ने रहेछ। वडा कार्यालयसँग थप समन्वय, छलफल र प्रक्रियाबारे जानकारी दिनसक्दा धेरैको चासो हुने र सहभागी हुने व्यक्तिमार्फत नचुनिएकाले पनि आफ्नो कुरा राख्न प्रेरित गर्न सक्ने रहेछन्। सभाका लागि चुनिएका व्यक्तिहरूलाई सभा अगावै कार्यक्रमसम्बन्धी जानकारी र उनीहरूबाट खोजिएको अपेक्षाजस्ता कुराहरूमा छलफल हुनसके अझ प्रभावकारी हुनजाने रहेछ। प्रायः नागरिक सभामा यस्तो गर्ने चलन भए पनि हामीकहाँ स्रोतको कमीका कारण ती सबै प्रक्रियाहरूलाई अवलम्बन गर्न कठिनाई भोग्नु पर्‍यो। विविध पृष्ठभूमिका नागरिकहरू सहभागी हुनेहुँदा सभामा पूर्ण र सक्रिय रूपमा कसरी उहाँहरूलाई संलग्न गराउने भन्ने पूर्व योजना र व्यापक तयारी हुनुपर्ने रहेछ। यद्यपि सभा अपेक्षाकृत सफल बन्न सक्‍यो।

नागरिकले आफ्नो खास सरोकार तथा चासोका विषय उठाउने हुँदा यो आमनागरिकको विषय राख्ने महत्वपूर्ण मञ्च बन्ने रहेछ। त्यसैले लोकतन्त्रलाई सुदृढ गर्न सबै स्थानीय तह एवम् क्षेत्रमा यस खालको अभ्यास हुनसके दिगो विकासका लागि महत्वपूर्ण आधार बन्नुका साथै नागरिक क्रियाशीलताका लागि विधिवत प्रक्रियाका रूपमा यो स्थापित हुन सक्दछ, जसले लोकतन्त्रका सीमा र परिधिहरूको परिमार्जन गर्दै लोकतन्त्रको चुनाव केन्द्रित नीति र निर्णयहरूको हावीलाई रोक्दै दिगो नीति तथा विकासका लागि बलियो पृष्ठभूमि तयार पार्न सक्दछ।

(विकास र सञ्चारका क्षेत्रमा क्रियाशील फुटुङ्गे, सामुदायिक संस्था 'नर्थ काठमाडौं विकास अभियान'सँग सम्बन्धित हुनुहुन्छ। उहाँ 'तारकेश्वर नागरिक सभा २०७९' को आयोजक समिति संयोजक हुनुहुन्थ्यो।)

नागरिक सभाबारे थप जानकारीका लागि phutungeji@gmail.com

स्थानीय तह र पर्यटन क्षेत्रमा गर्नुपर्ने काम

चेतनाथ कणेल

“

‘सानातिना कामका लागि अब सिंहदरबार वा केन्द्रीय राजधानी धाइरहनु पर्दैन, आइरहनु पर्दैन । त्यस्तो धेरै अधिकार अब स्थानीय सरकारका हातमा गएको छ ।’

”

नेपालको नयाँ संविधान (वि.सं. २०७२) लागू भएको पनि करिब सात वर्ष पुगेको छ । हामी संघीय लोकतन्त्रात्मक गणतन्त्र देश भएका छौं । त्यसैले, यो सात वर्षमा नेपालको संघीय शासन पद्धति पनि धेरै अगाडि बढिसकेको छ । २०७३ सालमा संघीय संरचनाको काम सकिएपछि पहिलोपटक स्थानीय तहको निर्वाचन २०७४ सालमा सम्पन्न भयो । त्यो निर्वाचनबाट चुनिएका जनप्रतिनिधिहरूले आफ्नो पाँच वर्षे कार्यकाल २०७९ जेठ ५ मा पूरा गरे । त्यसपछि भने २०७९ वैशाख ३० गते देशभर एकैपटक सम्पन्न दोस्रो स्थानीय निर्वाचनबाट छानिएका जनप्रतिनिधिहरूले स्थानीय सरकार चलाइरहेका छन् । गत जेठको पहिलो हप्ता तथा दोस्रो हप्तादेखि उनीहरूले आफ्नो कार्यभार सम्हालेका छन् । तर सबैलाई स्पष्ट छ, २०७९ जेठ ६ गतेदेखि २०८४ जेठ ५ सम्म अर्थात् ५ वर्षसम्म नवनिर्वाचित स्थानीय पदाधिकारीहरूको कार्यकाल रहनेछ । त्यसपछि २०८४ मा फेरि ‘तेस्रो स्थानीय निर्वाचन’ भन्दै अघि बढ्नेछ हाम्रो मुलुक ।

‘गाउँ-गाउँमा सिंहदरबार’ : स्थानीय सरकार नै जिम्मेवार !

हामीले पाँच-सात वर्षदेखि नै दिनहुँजसो फलाकिरहेका छौं- ‘गाउँगाउँमा सिंहदरबार’ भनेर । अर्थात् सानातिना कामका लागि अब सिंहदरबार वा केन्द्रीय राजधानी धाइरहनु पर्दैन, आइरहनु पर्दैन । त्यस्तो धेरै अधिकार अब स्थानीय सरकारका हातमा गएको छ । नेपालको संविधानका विभिन्न धारा र अनुसूचीहरूले स्पष्टसँग लेखेका छन्, ती अधिकारका बारेमा । यस आलेखमा म ती अधिकारका बारेमा विस्तृतमा छलफल गर्न गइरहेको छैन । म त केवल संघीयताको पूर्ण कार्यान्वयन-उन्मुख भएको सन्दर्भ अलिकति कोट्याउँदै संघीयताको तल्लो तह अर्थात् भुइँतहमा पर्यटन विषयलाई कसरी हेर्ने, कसरी सार्थक पार्ने र समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको दृष्टिकोणमा पर्यटनको समग्र योगदान कसरी बढाउने भन्ने सन्दर्भमा केही व्यावहारिक चर्चा गर्न गइरहेको छु ।

संघीय गणतान्त्रिक लोकतन्त्रमा जनताका प्रतिनिधिहरूले नै विकासका आवश्यकता र चाहना चुन्छन्, तिनलाई सोहीअनुसार प्राथमिकता तोक्छन्, विस्तृत योजना बनाउँछन्, कार्यान्वयन गर्छन् र आफैँ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसमेत गर्छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा यी सबै कुरा राम्रोसँग लेखिएका छन् । जसले गर्दा स्थानीय

सरकार चलाउन सजिलो भएको छ । स्थानीय योजना बनाउँदा सहभागीमूलक पद्धति अपनाई सात चरणमा त्यस्तो योजना निर्माण प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने प्रावधान छ । राष्ट्रिय योजना आयोग, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र सात प्रदेशमा रहेका प्रदेश मन्त्रालयहरूले यी प्रक्रियाका लागि सहजीकरण गर्ने गर्छन् । यी कार्यमा वैदेशिक विकास साभेदार संस्थाहरू र अन्य गैसस (अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय, स्थानीय) संस्थाहरूको पनि गहन भूमिका छ । तर पनि स्थानीय तहहरू अब कसैका वा कुनै मन्त्रालयका 'निकाय' नभएर स्वायत्त 'सरकार' भएकाले विकास योजना बनाउन तथा कार्यान्वयन गर्न आफैँ अधिकारसम्पन्न छन् ।

नेपालको संविधानले यस्ता विविध अधिकार दिएर सबै गाउँ तथा नगरपालिकालाई जनप्रतिनिधिमूलक स्वतन्त्र संस्थाको रूपमा स्वीकारेकाले अब स्थानीय विकासका गहन जिम्मेवारीहरू पनि यिनै पालिकाका काँधमा छन् । पालिका सरकारहरूले आफ्नो क्षेत्रलाई आउँदा वर्षहरूमा कस्तो बनाउने, जनतालाई के के सुविधा दिएर कस्ता बनाउने र कहाँ पुऱ्याउने, विकासका बहुआयामिक आवश्यकता र चाहनामध्ये आफ्नो पालिकाका लागि कुन कुन विषय वा प्राथमिकता तोक्ने वा कति खम्बे विकास नीति अख्तियार गर्ने भन्ने कुरामा पनि पालिका सरकारमा रहेका जनप्रतिनिधिको विशेष भूमिका हुन्छ । यिनै अधिकार, अख्तियारी र पदीय जिम्मेवारी पूरा गर्दै संघीय नेपालका पहिलोपटक चुनिएका पालिका प्रतिनिधिहरूले पाँच वर्ष काम गरिसकेका छन् । यो पाँच वर्षले राम्रो सिकाइ पनि दिएको छ । पाँच वर्षे उपलब्धिका समीक्षाहरू भइरहेका छन् ।

गाउँका सिंहदरबार : कति टाढा ?

संघीयताको कार्यान्वयन र विकास-गतिका उपलब्धिहरूको समीक्षा गर्ने क्रममा धेरै जनप्रतिनिधिहरूले 'सोचेजति काम गर्न नसकिएको' भनेर अभिव्यक्ति दिएको पाइन्छ । जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूले 'सोचेजति गर्न नसकिएको' भनिरहेका बेला कतिपय भुइँतहका जनताले पनि त्यसमै थप्दै 'गाउँ-गाउँका सिंहदरबारमा बस्ने मान्छेले पहिलेको सिंहदरबारले जनता भुलेभैँ नै भुल्न थालेको, सुविधाभोगमा लिप्त रहेको, आफ्नैलाई पोस्ने काममा लागेको, विकासका नारा गुलिया तर काम टर्दा गर्ने गरेको' भनेर पनि भन्ने गरेका छन् । यी अपेक्षा, चाहना र वास्तविक यथार्थबीच अबै संगीन समीक्षा हुँदै गर्ला । दोस्रो निर्वाचनबाट आएका जनप्रतिनिधिले विगतका पाठका आधारमा अब राम्रो काम पनि

गर्ला, केवल प्रतीक्षा गरौँ, धैर्यका साथ होरौँ ।

पाँच वर्षे कार्यकाल 'पुसजस्तै फासफुस' बित्यो !

पालिकाका पदाधिकारीहरूसँग वार्तारत रहँदा धेरै कुरा सुन्न पाइन्छ । अनुभवका गाँठा धेरै फुकाउन पाइन्छ । अनुभवका त्यस्ता गाँठा भन्छन्- खासगरी पहिलो र दोस्रो वर्ष स्थानीय नियम, कानून, निर्देशिका आदि बनाउनमै बितेको, तेस्रो र चौथो वर्ष कामले गति लिन थालेको, तर पाँचौँ वर्षमा आइपुग्दा देशको राजनीति अलिक अस्थिर भई काममा जुन गति र शक्ति हुनुपर्थ्यो, त्यो हुन नसकेको, अनि 'विदा हुने भैगयो बेला, फेरि चुनाव होला कि नहोला' भनेजस्तै केही विचलित र अस्थिर मनस्थितिले काममा शतप्रतिशत फोकस गर्न नपाएकोमा हामीलाई पनि पूर्ण सन्तुष्टि लिने ठाउँ छैन । समय जान के बेर, पाँच वर्ष त आँखा भिभिमक् गर्दा बितेजस्तो लाग्यो । पुस फासफुस भनेभैँ हाम्रो पाँचवर्षे कार्यकाल फासफुस भएर बित्यो ।

“गाउँ-गाउँका सिंहदरबारमा बस्ने मान्छेले पहिलेको सिंहदरबारले जनता भुलेभैँ नै भुल्न थालेको, सुविधाभोगमा लिप्त रहेको, आफ्नैलाई पोस्ने काममा लागेको, विकासका नारा गुलिया तर काम टर्दा गर्ने गरेको” भनेर पनि भन्ने गरेका छन् ।”

यस्ता तीतामिठा अभिव्यक्ति अनेक छन्, अनुभव र अनुभूति अनेक छन् । कतिपय पालिकाका प्रमुख तथा उपप्रमुखबाट यस्ता कुरा सुन्दा सधैं 'मिश्रित प्रतिक्रियाको लोकमार्ग'मा यात्रा गरेजस्तो लाग्छ । केही राम्रा काम पनि भएका छन्, कतिपय ठाउँमा नराम्रा काम पनि भएका छन् । प्रदेश १ का एक पालिका प्रमुखले भने, “अभ्र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले आ.व. २०७६/७७ र २०७७/७८ मा निकालेका वार्षिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनले

'स्थानीय तहमा धेरै बेरजु भएको, अनियमितता र भ्रष्टाचार बढेका, नियमनमा ध्यान पुग्न नसकेको जस्ता अनेक टिप्पणी प्रकाशनमा ल्याएपछि त हाम्रो काम गर्ने जाँगर नै मच्यो । काम गर्नभन्दा पनि अनियमितताबाट कसरी जोगिने भन्नेतिर मात्र हाम्रो ध्यान गयो । बरु थोरै काम होस् चोखो बन्न जाती । चोखो बन्दा बरु जनताले फेरि पनि पत्याउनेछन् हामीलाई ।”

उनको भनाइलाई विश्वास गर्ने हो भने सुशासन र पारदर्शिता भन्ने शब्द कार्यसम्पादनसँग पनि प्रत्यक्ष गाँसिएका छन्, 'जति धेरै काम, त्यति धेरै बेरजु' को सम्भावना ! बेरजु धेरै उठाएर बेइज्जती बन्नुभन्दा बरु कम काम गरेर नै बस्नु राम्रो भन्नु पनि पटककै सुहाएन । बढी काम गर्ने, कम बेरजु निस्कने पद्धतिको खोजी अबको खाँचो हो भन्ने हामीलाई लाग्यो ।

स्वच्छता, पारदर्शिता, भ्रष्टाचारमा शून्य सहनशीलताजस्ता आदर्श चाहनाले स्थानीय सरकारका जनप्रतिनिधि र कर्मचारीलाई खुलेर

काम गर्न 'लगाम लगाएको' भन्ने ठानियो। यस सिलसिलामा बागमती प्रदेशका एक पालिका अध्यक्ष भन्छन्, 'अख्तियार र महालेखाको डरले पनि राम्रा र ठूला काम आँट्न गाह्रो हुँदोरहेछ। छिटो काम गर्न पनि नसकिने रहेछ। सबै काम आफैँले लेबर लगाएर गर्न सकिन्न, ठेकेदार लाउनैपथ्यो, उपभोक्ता समितिलाई पनि विश्वास गर्नुपथ्यो। तर उपभोक्ता पनि ठग निस्केर हैरान छ। ठेकेदारका कुरा त के गर्नु, बढीभन्दा बढी नाफा कमाउनु उनीहरूको निजी धर्म नै हो। विकासका मामलामा न यसो ठिक, न उसो ठिक, हामी त चकित नै पछ्यौं। घोषणापत्रका पाना त कहाँ पुग्छन् कहाँ।' उनको कुरा ठिकै होला। निश्चय पनि स्थानीय पदाधिकारी र कर्मचारीलाई काम गर्न कठिन छ। पहिले-पहिले थोरै रकम चलाएका जनप्रतिनिधि र कर्मचारीलाई अहिले एकैचोटि करोडौं रकम चलाउन पाइने अवसर पनि छ। यसले गर्दा पनि कतिपय स्थानीय सिंहदरवारलाई 'ओडाहा' भएको हो कि? तनहुँका एक सर्वसाधारण उपभोक्ताले सुनाए, "दरवार भन्ने शब्द नेपालका लागि ठिक छैन। दरवारमा बसेपछि चैन गर्नुपर्छ, ऐश-आराम गर्नुपर्छ, भ्रष्टाचार गर्नुपर्छ, अकूत सम्पत्ति कमाउने बेला यही हो, देशविदेश चहार्ने समय पनि यही हो, आफन्तलाई माथि उठाउने अवसर पनि यही हो, अहिले नगरे कहिले गर्ने, फेरि अवसर पाइने हो कि होइन....., यस्तै-यस्तै कुरामा मात्र लिप्त रहन्छन्, कैयौं जनप्रतिनिधिहरू। जनताका अगाडि गरेका बाचा सबै भुल्छन्। सानातिना काम पनि ठेकेदारबाट गराउने उपाय खोजिरहेका हुन्छन्। यिनीहरू त साँच्चै दरबारियाजस्ता नै बन्न खोज्छन्। अभ्र साँभ्र-साँभ्रमा यिनलाई तिनै ठेकेदार र बिचौलियाले 'ओल्ड दरवार' पुऱ्याइदिन्छन्। मस्ती गराइदिन्छन्। चुनिने बेला हामीले नमस्कार खान्छम्, त्यसपछि हामीलाई कहिल्यै हेर्दैनन्। अबदेखि 'गाउँ-गाउँमा सिंहदरवार' भनेर तपाईंले पनि नभन्नुहोला।" उनको आक्रोश धेरै नै रहेछ। सायद उनी पालिका सरकारबाट उनको अपेक्षाअनुरूप कुनै काम नभएको पीडामा थिए। वा, उनी विद्रोही मनस्थितिका व्यक्ति पनि हुन सक्छन्। मैले उनलाई एकछिन सुनें र मनमनै भनौं- यी पनि जनताका सच्चा प्रतिनिधि हुन्, अन्यथा किन लिनु?

भुइँतहका विभिन्न कुराहरूलाई आधार मान्दा के कुराको संकेत मिल्छ भने पालिकाहरूलाई अभ्रै बढी स्वतन्त्रता चाहिएको छ, काम गर्ने फुक्काफाल वातावरण चाहिएको छ। अख्तियार र महालेखाको हाउगुजीदेखि नडराइकन काम गर्न पाउनु र सक्नु आजको आवश्यकता हो। तर पनि प्रजातन्त्र, लोकतन्त्र, गणतन्त्र जे भनौं, स्वच्छता, पारदर्शिता, इमानदारिता, जवाफदेहिता, समावेशिता, सहभागिता, टिकाउ वा दिगो तत्वप्रतिको सजगता नभई गरिने विकास पक्कै पनि जनताले र देशले चाहेको विकास होइन।

पहिलो कार्यकालमा जे भए पनि

पहिलो पाँच वर्षमा विकास र सुशासनमाथि जनताको अलि धेरै अपेक्षा थियो। त्यसअनुसार जनप्रतिनिधिले 'डेलिभरी' र 'रिजल्ट' दिन सकेनन् भन्ने कुरा स्पष्ट छ। स्वयं जनप्रतिनिधिले नै त्यसो भनेपछि अरुले केही भन्नु परेन। तर पनि महसुस गर्दैमा, क्षमायाचना गर्दैमा, चुनाव हाँदैमा वा अनेक तिकमड गरेर भए पनि निर्वाचन पुनः जित्दैमा जनताका लागि लामो समयसम्म चित्त बुझ्ने कुरा हुँदैन। किनकि मानिसको जीवनमा पाँच वर्ष भनेको धेरै लामो समय पनि हो। नेपालीको औसत आयुमा जम्मा १५ वटा पाँच वर्ष त हुने हुन्! पहिलो, दोस्रो गर्दै हरेक पाँच वर्ष अपेक्षित प्रगति देखाउन नसक्ने र उपलब्धि पस्किन नसक्ने भयो भने एक दशक, दुई दशक निकम्मा भएर गएको पत्तै हुन्न। २०५९ पछि २०७३ सम्मको भण्डै डेढ दशकको अवधिमा (नेपालको राजनीतिक संक्रमणकालीन अवस्थामा) निर्वाचित स्थानीय जनप्रतिनिधि नहुँदा विकासका मामलामा हामीलाई कति फरक पथ्यो भन्ने कुरा हामी सबैलाई थाहा भएको कुरा हो, हामी सबै त्यस कुराका भुक्तभोगी हौं। लामो समयसम्म पनि देशका अनेक ठाउँमा तुइन हट्न नसक्नु, पुल बन्न नसक्नु, गरिव र विपन्नले नदी र खोलामा बगेर मर्न पर्नु, आदि आदि दुरुह अवस्थाको जति ठूलो चित्र कोरे पनि अपुग हुन्छ। तुइन त एउटा उदाहरणमात्र हो। स्कूल, अस्पताल, खानेपानी, बाटाघाटा, सिँचाइ, कृषि विकास, वन विकास, पर्यटन विकास, घरेलु उद्यम विकास, खेलकुद विकास, संस्कृति र धर्म संरक्षण, सम्पदा संरक्षण, वातावरण संरक्षण, फोहोरमैला व्यवस्थापन, सञ्चार प्रणालीको विकास आदि तमाम कुरामा त्यतिबेलाका गाविस, नगरपालिका र जिविसले काम गर्न नपाएको अवस्था थियो। सीमित कर्मचारीका भरमा देशले डेढ दशक यसै बितायो। अब त्यस्तो नहोस्। गणतन्त्रीय र संघीय जनप्रतिनिधि भएर पनि विकास नहुनु फेरि अर्को खतरा हुन्छ। 'गाउँ-गाउँमा सिंहदरवार' भन्ने उक्ति, 'समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली' भन्ने दूरदृष्टि यथार्थमा परिणत हुनुपर्छ भन्ने हाम्रो आग्रह हो, अभिप्सा हो।

अबको समय पर्यटनको : केही काम त गर्नुपर्छ !

स्थानीय विकासका अनेक विकास-पहलु वा विकास-आयाममध्ये पर्यटनको पनि महत्वपूर्ण भूमिका छ। देशको अर्थतन्त्रमा पर्यटनको महत्वपूर्ण योगदान छ। वैदेशिक मुद्रा आर्जनका लागि पर्यटनले राम्रो भूमिका खेल्न सक्छ भन्ने कुराको धेरै व्याख्या नै चाहिँदैन।

पर्यटन क्षेत्रमा सन् २०१९ नेपालको अहिलेसम्मको 'स्वर्ण-वर्ष' ('गोल्डेन इयर') हो। करिब १२ लाख विदेशी पर्यटक त्यो वर्ष नेपाल घुम्न आएका थिए, जुन इतिहासकै उच्च संख्या हो। सन् २०२० मा हामीले २० लाख पर्यटक भित्र्याउने अपेक्षाका

साथ 'नेपाल भ्रमण वर्ष' ('भिजिट नेपाल इयर') धुमधामका साथ मनाउने तयारी पूर्णरूपमा गरेका थियौं । तर सन् २०१९ को डिसेम्बर अन्तिम हप्तादेखि नै विश्वभर फैलिएको महामारी कोरोना भाइरसजन्य रोग ('कोभिड-१९') ले विश्वलाई नै त्रस्त पार्‍यो । विश्वमा लाखौंको ज्यान लियो । नेपालमा पनि भण्डै १२ हजार मानिसलाई त्यसले खायो ।

अझै पनि छिटफुट बाँकी छ कोरोना, तर विश्वभर बहदो भ्याक्सिनीकरण, सजगताका उच्च कदम, अभ्यस्त बन्दै जाने अभ्यासमा बढोत्तरी, 'कोरोनासँग सँगसँगै जिउन सिकौं'को विश्वव्यापी सन्देश र लहर आदि अनेक उपाय, प्रयास र रणनीतिहरूले पछिल्लो समय हामी अलि ढक्क बन्दै गएका छौं । विश्वका अधिकांश देश पर्यटकका लागि पुनः खुला गरिएका छन् । नेपालले पनि अहिले पर्यटकका लागि सबै ढोका खुला गरिसकेको छ । सन् २०२२ का हरेक महिनामा पर्यटक आगमन विस्तारै बढ्दै छ । हामीमा आशा पलाउँदै गएको छ ।

अब निश्चितरूपमा जागृछौं हामी पर्यटनमा । सन् २०२४ वा २०२५ भित्रमा हामी सन् २०१९ को तहमा पुग्नैपर्छ । अर्थात् सन् २०२५ सम्ममा हामीले १२-१३ लाख पर्यटक अवश्य भित्र्याउन सक्नेछौं । त्यसो भयो भने त्यसपछिका वर्षमा हवातै बढ्ने छ, हाम्रो पर्यटन । हाम्रो पर्यटन मात्र होइन, विश्व पर्यटन नै जाग्नेछ । विश्व पर्यटन संगठन (यूएनडब्ल्यूटीओ) भन्छ, "पर्यटनको 'रिकभरी' अर्थात् पुनर्उत्थान-समय करिब तीन-चार वर्षको हुनेछ, त्यसपछि पर्यटन बढ्ने क्रम तीब्र रफ्तारमा हुनेछ । किनकि एक छाक खाएर भए पनि मान्छेले बाहिर निस्केर राहत र आरामको सास फेर्न चाहिरहेको छ ।"

विश्व पर्यटन बहदा नेपालले भन्ने बढी फाइदा उठाउने छ । सन् २०२२ को अप्रिल तथा मे महिनामा सर्वोच्च शिखर सगरमाथा चुम्नेमात्र करिब चार सय व्यक्ति थिए । त्यस्तै, यही समयमा नेपालका विभिन्न हिमाल आरोहण गर्न भनी करिब एक हजार व्यक्तिले स्वीकृति लिए, राजस्व तिरे । नेपालको राजस्वमा राम्रै आम्दानी भयो । पर्यटन जाग्न थाल्यो भन्ने आभास सबैलाई गरायो । यी केही संकेत हुन्, पर्यटनमा देखिएका 'हरित-बत्ती'का । पर्यटनमा हरियो बत्ती बल्यो भनेर मात्र पुग्दैन । हामीले पर्यटन विकास, प्रवर्द्धन र बजारीकरणका लागि धेरै काम गर्नुपर्ने छ । राष्ट्रिय अर्थात् संघीय तहले मात्र गरेर पुग्दैन, त्यस्तो काम । प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारहरू पनि तात्तनुपर्छ । तर यो तताइ विगत पाँच वर्षको अवधिमा चित्त बुझ्दो छैन । देखिने खालमा

'अब निश्चितरूपमा जागृछौं हामी पर्यटनमा । सन् २०२४ वा २०२५ भित्रमा हामी सन् २०१९ को तहमा पुग्नैपर्छ ।'

काम केही हुन नसकेको गुनासो सर्वत्र छ । माथिल्लो तह र तल्लो तहबीच समन्वय पुगेको छैन । नेपाल पर्यटन बोर्डलाई हेर्ने दृष्टिकोण साँघुरिएको छ । लामो समयदेखि स्थापित भइआएका प्रतिष्ठित संस्थाहरू अर्थात् नाथम, तारागाउँ, पर्वतीय प्रशिक्षण प्रतिष्ठानजस्ता अनेक संस्थाको पूर्ण उपयोगिता र परिचालन गर्न सकिएको छैन । पर्यटनसम्बद्ध राष्ट्रिय छाता संगठनहरूसँग सहकार्य जति हुनुपर्ने त्यो पनि हुन सकेको छैन । क्षमता विकासका काम त भन्ने हुन सकेका छैनन् । क्षमता विकास विशेषज्ञहरूको सुव्यवस्थापन र उपयोगितातर्फ नेपालमा कमै सोच्ने गरिन्छ । किनकि नेपालमा अनुसन्धान तथा क्षमता विकासका कामलाई प्राथमिकता दिने चलन नै छैन । अझ पर्यटन क्षेत्र त भन्ने पीडित छ । कृषि अनुसन्धान परिषद्, स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्, वन अनुसन्धान महाशाखा आदि केही संयन्त्रगत प्रावधान छन्, तर पर्यटनमा अनुसन्धान परिषद् वा केन्द्रको सोचसम्म पनि कसैले अहिलेसम्म ल्याउन सकेको छैन । लाग्छ, नेपालमा पर्यटन

अनुसन्धान गर्ने व्यक्ति नै छैनन्, अनुसन्धान गर्नु पनि जरुरी छैन - यो एकदमै गलत धारणा हो । नेपाल पर्यटन बोर्डमा पनि पछिल्ला आठ-दस वर्षमा अनुसन्धान तथा तालिमको कार्य सुकेको हालतमा छ । समग्रमा अनुसन्धान तथा विकास ('आर एन्ड डी') को संयोजन हुन सकेन, संस्कार

बढ्न सकेन । प्राज्ञिक क्षेत्र (विश्वविद्यालय, कलेज, स्कूल) सँगको सहकार्य पनि यसका लागि महत्वपूर्ण हुनेछ ।

प्रदेशमा केही संस्थागत संरचना बनाउन खोजे पनि ती कामयावी हुन सकेका छैनन् । प्रदेश पर्यटन कार्यालयहरू दक्ष जनशक्तिका अभावमा 'अफिस खोल्ने र रूँच्ने' को नियतिमा मात्र चलिरहेका छन् । पालिकाहरूले पनि ती ठाउँबाट 'बजेट आइदिए पुगिहाल्यो' भन्ने मानसिकता राख्ने गरेको पाइन्छ । 'जसरी पनि बजेट भाग्ने' मानसिकताले सबैलाई गाँजेको छ । यो आफैँमा राम्रो कुरा होइन भन्ने मलाई लाग्दछ । बजेट आउनुमात्र सहकार्य अवश्य होइन । अहिले चाहिएको भनेको गतिलो सहकार्य र समन्वय हो, नियमित सञ्चार र पारदर्शिता हो । स्रोतमा भइरहेको दोहोरोपन हटाउने मूल काम सबैतिर हुनु जरुरी छ । जिल्ला समन्वय समिति, प्रदेश मन्त्रालयहरू, प्रदेश योजना आयोगहरू, प्रदेश तालिम प्रतिष्ठानहरू आदिले आफ्नो क्षमता र पहलकदमी देखाउन नसक्दा पनि विकासमा अपसंस्कृति र विकृतिहरू भित्रिएका हुन् भन्न हामी सबैले सक्नुपर्छ । कमजोरी लुकाएर होइन, महसुस गरेर नै अधि बढ्न सकिन्छ ।

कुरा पर्यटनकै गरौं । पर्यटन विकासका लागि के काम गर्ने,

त्यो काम किन गर्ने, आवश्यक छ कि छैन, प्रभाव के पर्नेछ, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको प्रणाली के हुने, लाभ आउँछ-आउँदैन, आएमा लाभ वितरण कसरी हुन्छ, आदि कुराको जवाफ खोज्ने कसैलाई फुर्सद छैन । एक प्रदेश पर्यटन अधिकृतले सुनाए, 'धेरै काम योजनाबिना नै नेताजीका दबावमा गर्नुपर्छ, वरु नेताजीले भनेकै ठाउँमा बजेट पठाइदियो हाइसुख ।' यसरी 'हाइसुख' मान्ने प्रवृत्तिले नै आवश्यक नपर्ने ठाउँमा भ्युटावर बने, 'फिजिबिलिटी सर्भे' (सम्भाव्यता अध्ययन) का नाममा धेरै रकम भ्रवाम् भए । यसरी हेर्दा पर्यटनमा प्रशस्त खर्च भएको छ, तर देखिने खास काम पाउन कठिन छ ।

यसै सन्दर्भमा भ्युटावरबारे एउटा मत राख्न मन लाग्यो । भ्युटावरको अहिले जति विरोध भएको छ, त्यसरी विरोध गर्नु जरुरी छैन भन्ने मेरो भनाइ छ । एकाध ठाउँमा सही छनोट नभएको वा 'राजनीतिक गन्ध' बढी आएको हुनसक्छ, तर 'देशभर कतै पनि भ्युटावर चाहिँदैन' भन्नु त्यत्ति तर्कसंगत छैन । बढी नै राजनीतिक हौवा भयो, यो कुरा । एकपटक स्याङ्जाको सिरुवारी डाँडो, पाल्पाको बगनासकाली डाँडो र धनकुटाको भेडेटार डाँडोमा पुग्नेले बुझ्नसक्छ भ्युटावरको महत्व ! भ्युटावरलाई दृश्यावलोकनमात्र नभएर बहुउद्देश्यीय कसरी बनाउने भन्नेमा भने हामी सबैले राम्रोसँग विचार गर्नुपर्छ ।

पर्यटन विकासका लागि पालिकाहरूले मनन गर्नुपर्ने मूल पाँच कार्य

राष्ट्रिय तथा प्रदेशस्तरमा के के गर्ने भनेर मैले धेरैपटक लेखिसकेको छु । यहाँ म स्थानीय (नवगठित) सरकारले अब गर्नुपर्ने पाँच मूल काम उल्लेख गरी आलेखको अन्त्य गर्दछु :

१. विगत पाँच वर्षको समीक्षा र अगाडिको बाटो : विगत पाँच वर्षको अवधिमा हाम्रो पालिकामा पर्यटनमा केही काम भए कि भएनन् ? समीक्षा गरौं । केही पनि काम नभएको भए, पर्यटनको चर्चा नै नभएको भए हाम्रो पालिका पर्यटनको सम्भावना नभएको पालिका हो भनेर चिन्त बुझाऊँ र हाम्रा विशेष प्राथमिकता कृषि, पशु, वन, जडीबुटी, घरेलु उद्यम, जलविद्युत वा अन्य के हो, त्यसमा नै फोकस गरौं । होइन, पालिकाको परिचय दिँदा वा पार्श्वचित्र बनाउँदा वा वार्षिक नीति, कार्यक्रम र बजेट निर्धारण गर्दा पर्यटनको चर्चा गर्ने गरिएको छ भने अबको समयमा पर्यटनको कम्तीमा ५ वर्ष योजना तयार नबनाई अघि नबहौं । कम्तीमा १० वर्षे दीर्घकालीन दृष्टिकोण (भिजन) र ५ वर्षे विस्तृत योजना (प्लान) बनाउनु उपयुक्त हुने हाम्रो अनुभव छ ।

२. योजनासहित अघि बढौं, पुरानाबाट सिकौं : पालिकासभाबाट पालिकाको समग्र अर्थात् एकीकृत विकासको दीर्घकालीन योजना (मास्टर प्लान वा स्ट्राटेजिक प्लान) बनिसकेको छैन भने, अबको प्राथमिकतामा त्यो पनि पर्नुपर्छ । वास्तवमा त्यो काम धेरै ढिला भएको हो । यदि पालिकाले त्यस्तो योजना पहिले नै बनाएको छ भने नवगठित कार्यपालिकाले त्यसलाई राम्रोसँग पुनरावलोकन गरी नयाँ इच्छा, आवश्यकता, माग, घोषणापत्रका भाव र भिजनलाई त्यसमा समेटेर उक्त योजनालाई रोलिङ प्लानको रूपमा परिमार्जन, संशोधन र अद्यावधिक गरी छपाइ गरौं । स्थानीय शासन सुदृढीकरण कार्यक्रम (पीएलजीएसपी)ले पनि देशभर नै यसखालको अभियान र कार्यक्रममा सहयोग गरिरहेकोले उक्त परियोजनाको लक्ष्यबमोजिम काममा अझ शीघ्रता ल्याउने अवसर छ । अवसर छोपौं । बढीभन्दा बढी कामका लागि पालिकाको नयाँ टिम सक्रिय बनाउँ । विगतका सफल अभ्यासहरूलाई अघि बढाऔं, कमजोरीबाट पाठ सिकेर थप प्रभावकारी बनाउँ । अघिल्लो टिममा सकारात्मक भूमिका खेल्ने र ग्रामीण तथा नगर क्षेत्रमा राम्रो छवि बनाएका नेता तथा कर्मचारीलाई सकेसम्म परामर्श र छलफलको मूलप्रवाहमा सहभागी बनाऔं । सकेसम्म जिम्मेवारी दिनेतर्फ पनि सोचौं ।

‘आवश्यक नपर्ने ठाउँमा भ्युटावर बने, “फिजिबिलिटी सर्भे” (सम्भाव्यता अध्ययन) का नाममा धेरै रकम भ्रवाम् भए ।’

३. प्राथमिकतामा काम - प्याकेजमा बढी दाम : पर्यटन विकासका लागि पालिकाभित्र पूर्वाधार आवश्यकताको विस्तृत सूची बनाई एक वर्षभित्र, दुईदेखि तीन वर्षभित्र र पाँच वर्षभित्र गर्नुपर्ने कार्य भनी प्राथमिकता तोक्न सकियो भने त्यसले स्पष्ट दिशामा

हिँडाउँछ । नत्र मूडअनुसार र लहडअनुसार बजेट खन्याउने संस्कृति र संस्कार पुनः हावी हुनथाल्छ । त्यसो नगर्नु नै वेश । योजनाका आधारमा पर्यटन पूर्वाधार तयारीका साथसाथै आफ्नो पालिकाको खास पहिचान र चिनारी के हो, त्यसको ब्रान्ड वा लोगो पनि बनाउनु राम्रो हुनेछ । आकर्षक नारा नै ब्रान्ड हो । त्यस ब्रान्डलाई पर्यटकीय बजारमा पुऱ्याउन सकियो भने मात्र पर्यटनको प्रचार-प्रसार राम्रोसँग हुनेछ । यसका लागि छिमेकी पालिका, समग्र जिल्ला र प्रदेशकै एकीकृत ब्रान्डको पनि खाँचो पर्नेछ । उदाहरणका लागि 'नेपालको स्विजरल्यान्ड जिरी' भनेर ब्रान्ड प्रवर्द्धन गर्न खोज्दा हामीले दोलखा पर्यटनको एकीकृत प्याकेज र अझ बागमती प्रदेशकै एकीकृत प्याकेजको पनि आवश्यकता पर्ने कुरा बिसन हुन्न । काठमाडौँबाट दोलखा जानेले बाटोमा (सामुन्ने) पर्ने काभ्रेपलाञ्चोक र सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा समेत केही समय बिताउने चाहना राख्नु वा स्वाद लिन चाहनु

एउटा स्वाभाविक कुरा हुन आउँछ । किनकि, पर्यटकलाई घुम्न हिँड्दा एक ठाउँले वा एउटा कुराले तानेर मात्र पुग्दैन । एउटै भ्रमणमा धेरै कुरा हेर्ने चाहना सबै पर्यटकको हुन्छ । त्यसका लागि पालिका प्याकेजका अतिरिक्त जिल्ला र प्रदेश प्याकेजको सोच सबै क्षेत्रबाट आउनुपर्छ । अनिमात्र देशको समग्र पर्यटन प्याकेज अर्थात् 'नेचुरल्ली नेपाल, वान्स इज नट इनफ' भन्ने ब्रान्ड सफल हुँदै जानेछ । पर्यटनको लाभ भुइँतहका जनताका हातमा पनि पुग्ने वातावरण बन्नेछ ।

४. पालिकामा पर्यटन शाखा - अनि बढ्नेछ, पर्यटनको भाका : पर्यटन विकासका लागि पालिकाले एउटा अलगगै 'पर्यटन शाखा'

बनाउनु अति जरुरी छ । त्यसमा कम्तीमा एक-दुईजना कर्मचारी हुनु अति आवश्यक छ । त्यहाँ कार्यरत रहने कर्मचारीलाई र कार्यपालिकाका तर्फबाट पर्यटन हेर्ने 'फोकल पर्सन'लाई पर्यटनको आधारभूत प्राविधिक तालिम जरुरी हुन्छ । यसका लागि पालिकाले केही बजेट छुट्याउने र प्रदेश पर्यटन

'अनिमात्र देशको समग्र पर्यटन प्याकेज अर्थात् "नेचुरल्ली नेपाल, वान्स इज नट इनफ" भन्ने ब्रान्ड सफल हुँदै जानेछ ।'

कार्यालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, नाथम आदि संस्थाहरूसँग सहकार्यको प्रस्ताव गर्न सकिन्छ । साथै, संघीय तथा प्रदेश मन्त्रालयहरूबाट पनि त्यस्ता कार्यक्रम राख्नका लागि जोड (वकालत) गर्न सकिन्छ । पालिकामा पर्यटन, कृषि, वन र घरेलु उद्योगलाई एकीकृत तवरले हेर्ने वातावरण बनाउनु पनि जरुरी छ । त्यसतर्फ हालसम्म कुनै पनि पालिकाले प्रभावकारी सोच राखेको पाउन सकिएको छैन । यस्तो कार्यक्रम देशैभर अर्थात् हरेक प्रदेशमा हुनु जरुरी छ । पर्यटन सम्भावना भएका हरेक पालिकालाई पर्यटन विषयमा कसरी क्षमतावान बनाउने भन्ने सवालमा सबै सरोकारवालाको ध्यान जानु अति जरुरी छ । समुदायस्तरमा पनि विभिन्न प्रकारका सीपमुखी तथा व्यवस्थापनमुखी तालिमहरूको अति खाँचो छ । तर पालिकाको पर्यटन शाखालाई नै क्षमतावान नबनाएसम्म पालिका पर्यटन कहिल्यै पनि फस्टाउन सक्नेछैन । पर्यटनमा करिब २० वर्षको अनुभवका आधारमा मैले यी कुरालाई जोड दिइरहेको छु । आफू संलग्न रहेका जिल्ला र पालिकामा पनि सोही कार्यका लागि परामर्श दिइरहेको छु । 'पर्यटनमा स्थानीय संस्थागतता : दिगो पर्यटनका लागि सुनिश्चित प्रतिबद्धता' भन्ने नारा यस सन्दर्भमा सम्झिराखौं ।

५. प्रचार-प्रसारको जय - पर्यटन बोर्डसँग समन्वय : पर्यटनको पूर्वाधार विकास, क्षमता विकास र व्यवस्थापकीय आत्मविश्वासमा बढोत्तरी भइसकेपछि, पर्यटनका लागि आकर्षण र उपलब्ध सेवाका सम्बन्धमा व्यापक प्रचार-प्रसार जरुरी पर्छ । यसका लागि विभिन्न प्रवर्द्धनात्मक सामग्रीहरूको विकास गरिनुपर्छ । अबको युग डिजिटल युग भएकोले आफ्नो

पालिकाका सम्पदा र सेवा सम्बन्धमा प्रदेश, राष्ट्र र विश्वले नै थाहा पाउने गरी प्रचार-प्रसारका डिजिटल सामग्री उत्पादन र विस्तार गरिनुपर्छ । यसका लागि नेपाल पर्यटन बोर्ड र निजी क्षेत्रका छाता संगठन तथा अन्य व्यवसायीहरूसँग सघन सहकार्य गर्नुपर्छ । वास्तवमा नेपाल पर्यटन बोर्डसँग पदमार्ग सुधार, टावर निर्माण, दुई तीन दिने तालिम आदि भन्दै सहयोग माग्नुभन्दा स्थानीय सम्पदाको प्रणालीबद्ध विकास, प्रवर्द्धन, ब्रान्डिङ, प्रचार-प्रसार र बजारीकरणका लागि ठोस सहयोग माग्नु धेरै बुद्धिमान्नी हुने हाम्रो सुझाव छ । किनकि, नेपाल पर्यटन बोर्डको राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारीकरणमा पहुँच राम्रो छ । बोर्डको विशेष जिम्मेवारी पनि यो नै हो । स्थानीय सम्पदाका बारेमा तुर प्याकेज विक्री गर्ने व्यवसायी, पत्रकार तथा लेखकहरूको भ्रमण कार्यक्रम (फेमिलिएराइजेसन टुर अर्थात् फ्याट्रिप) मा पनि बोर्डको समन्वयमा काम गर्न सकियो भने पालिका पर्यटन अगाडि बढाउन ठूलो सहयोग पुग्नेछ ।

निष्कर्षमा, सम्पदा पहिचान र योजनाबद्ध विकास, पूर्वाधार विकास, संस्थागत संयन्त्र विकास; जनप्रतिनिधि, कर्मचारी तथा स्थानीय समुदायको बहुपक्षीय क्षमता विकास; पालिका क्षेत्रमा विकास गरिएका पर्यटकीय सम्पदा र सेवाहरूको प्रवर्द्धन तथा बजारीकरणका लागि व्यापक समन्वय, सञ्चार र सहकार्यमा हरेक गाउँ तथा नगरपालिका ठोस प्रतिबद्धतासहित अगाडि बढ्न सकेमा मात्र अबको नेपाली पर्यटनले गति लिनेछ । कोरोनापछि थलिएको पर्यटन फेरि जाग्नेछ । जनताका घरघरमा समृद्धि, सुख र खुसी भित्र्याउने कुरामा राम्रो टेवा मिल्नेछ । यी फरक र जनमुखी कामबाट २०७९ को स्थानीय निर्वाचनमा जीत हासिल गर्ने नेतृत्ववर्गले पनि एउटा खुसी र सुखको सास फेर्ने अवसर पाउने छ । विगतमा जे भए पनि अबका दिन अझ दूरदृष्टियुक्त, नतिजामुखी र प्रभावी बनाऔं । हार्दिक शुभकामना सबै स्थानीय तहका सरकारहरूलाई !

आभार व्यक्त : यस आलेखको मस्यौदा अध्ययन गरी आफ्ना सकारात्मक सुझाव दिनुहुने पर्यटन तथा संरक्षणविद्हरू प्रा.डा. धर्मराज डंगोल, रविजंग पाण्डे, एकराज सिग्देल तथा डा. मिङ्मानोर्बु शेर्पाप्रति म हृदयतः आभारी छु ।

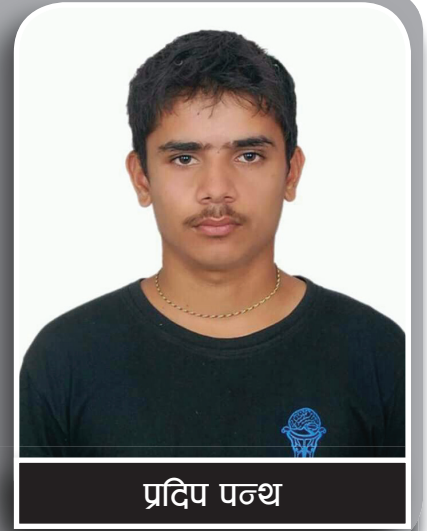
(लेखक ग्रामीण पर्यटन विशेषज्ञ हुनुहुन्छ र हाल काठमाडौं विश्वविद्यालयबाट 'शिक्षा र विकास अध्ययन' विषयमा विद्यावारिधि गर्दै हुनुहुन्छ ।)

Email : chetnathkanel@gmail.com

२०७९ जेठ १४ गते शनिवार

२०७९ अठौ, पूर्णाङ्क ५६

नेपालका स्थानीय निकायहरूका लागि रैथाने बालीका असर र चुनौतीहरू

प्रदिप पन्थ

“

‘ढुङ्गे युगबाट सुरु भएको ने
पालको रैथाने कृषिको प्रार
म्भिक इतिहास के कस्तो
थियो भनेर वेदका विभिन्न
पानाहरूमा हेर्न सकिन्छ ।’

”

नेपाल कृषि प्रधान देश भएतापनि यहाँका कतिपय जिल्लाहरू भोकमरीको अवस्थामा रहेका छन् । करिब दुईतिहाइ जनसंख्या कृषक भएको यस देशमा आजकल अधिकांश कृषि उत्पादन विदेशबाट आयात गर्नुपर्ने बाध्यता छ । तर, रैथाने कृषिका सन्दर्भमा भने नेपाल आदिकालदेखि नै उर्वर भूमिका रूपमा रहेको छ । ढुङ्गे युगबाट सुरु भएको नेपालको रैथाने कृषिको प्रारम्भिक इतिहास के कस्तो थियो भनेर वेदका विभिन्न पानाहरूमा हेर्न सकिन्छ । पौराणिक कालमा पनि रामायण र महाभारतमा वनजन्म फलफूलको प्रशस्त चर्चा गरिएको र त्यस्तो चर्चाले कन्दमूल (जस्तै : तरुल), काफल, खल्लुक, पानीअमला आदि नेपालका पुराना रैथाने वनजन्म फलफूल त्यसैबेलादेखि उपभोग गर्न थालिएको कुरा पुष्टि गर्न सकिने आधारहरू दिएको छ । यी फलफूलसँगै आदिकालीन नेपालमा मानव बस्तीको विकास भएको मानिन्छ । नेपाल यस्तो देश हो, जहाँ विश्वकै अत्यधिक जैविक विविधता पाइन्छ । यो विविधताकै कारण पनि रैथाने बालीमा नेपाल धनी मानिन्छ ।

रैथाने बाली र बेला-बेला पर्ने असरहरू

रैथाने बाली भन्नाले त्यस्ता बालीलाई चिनिन्छ जुन धेरै पहिलेदेखि उत्पादन गरिँदै आएका तर अहिले विस्थापित हुने अवस्थामा पुगेका साथै पर्याप्त मात्रामा पौष्टिक तत्व पाइने बालीहरूको रूपमा रहेका हुन्छन् । नेपालमा पाइने प्रायः रैथाने बालीको उत्पत्ति मध्यएसियामा भएको पाइन्छ । यहाँ विशेषगरी रैथाने बाली भनेर रैथाने अन्नबालीहरूको चर्चा गर्न खोजिएको छ ।

रैथाने बाली लगायत नेपालको कृषि क्षेत्र बेला-बेला देखापर्ने विभिन्न किसिमका भट्काहरूले पनि आक्रान्त छ । कोरोना संक्रमणले कृषि क्षेत्रमा पारेको असर यसको एउटा उदाहरण हो । कोरोनाले आक्रान्त भएको विश्व र विभिन्न शीतयुद्धले शिथिल भएको विश्व-अर्थतन्त्रमा कृषि प्रमुख चपेटामा परेको छ । मानवसिर्जित विभिन्न क्रियाकलापहरूले गर्दा उत्पन्न जलवायु परिवर्तन कृषि क्षेत्रलाई अत्यधिक असर पार्ने अर्को समस्या बनेको

छ । जलवायु परिवर्तनको असरले गर्दा विभिन्न बालीहरूको उत्पादकत्वमा ह्रास आउने, छिटो वा ढिलो पाक्ने एवम् बालीको उमार शक्ति र वृद्धि-विकासमा समस्याहरू देखापर्ने परिस्थितिहरू निम्तिएका छन् । नेपालमा रैथाने बाली किसानको रोजाइमा नपर्नुको पछाडिको एउटा महत्वपूर्ण कारण यो पनि हो ।

प्रत्येक वर्ष उत्पादनमा ह्रास आउनु, उचित खालका जातको विकास नहुनु साथै प्राविधिकहरूले कृषकहरूलाई यी बालीसम्बन्धी सचेतना नदिनु र प्रोत्साहित नगर्नु यसका थप कारणहरू हुन् । विशेषगरी कागुनो, चिनो, लट्टे, कोदो, फापर, भिलंगी, गहत आदि रैथाने अन्नबालीका केही उदाहरणहरू हुन् । यीमध्ये पनि कागुनोलाई त अनिकालको अन्न पनि भन्ने गरिन्छ, किनभने यो तीन-चार महिनामै तयार हुने र अरू बाली उत्पादन नहुने अवस्था वा प्राकृतिक विपत्ति आएको बेलामा पनि घुसुवा बालीको रूपमा लगाउन सकिने खालको हुन्छ । अर्को कुरा, फागुनमा रोपेर जेठमा यसको बाली भित्र्याइने हुँदा उक्त समयमा किसानको धन्सार रित्तो हुने भएकाले पनि यो अनिकालको अन्न मानिएको हो । कागुनोको अलावा अरू बालीहरूको पनि आ-आपनै महत्व रहेको छ ।

तस्विर १ : बाला लागेको कागुनो

किन पछाडि पऱ्यो रैथाने बाली ?

प्रायःजसो रैथाने बालीहरूको थलो भनेर कर्णाली प्रदेशलाई चिनिन्छ । देशकै कम विकसित प्रदेशका रूपमा रहेको कर्णाली प्रदेशले कृषिको विविधतामा विकास गरी फड्को मार्न नसक्दा विश्वसामु चिनिन नेपाल चुकेको छ । नेपाल सरकार, कृषि मन्त्रालय, नाक, विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय सरकारी एवम् गैरसरकारी संस्थाले उचित कदम नलिँदा यो समस्या खड्किएको

हो । कर्णालीको अलावा गण्डकी प्रदेशको माथिल्लो भेगमा पनि रैथाने बालीहरूको प्रचुर मात्रामा खेती गर्ने गरेको पाइन्छ । मुदुलो जौको रूपमा चिनिने उवा यहाँको प्रमुख रैथाने बाली हो । रैथाने बालीका फाइदाहरू पनि थुप्रै छन् । पौष्टिक आहारको खानीको रूपमा रहेका यी बाली मुख्य अन्नबालीभन्दा धेरै धनी मानिन्छन् ।

धेरैजसो किसानहरूमा जनचेतनाको कमी भएको हुँदा रैथाने बालीको महत्वका बारेमा राम्रोसँग ज्ञान नभएको अवस्था छ । रैथाने बालीको राम्रोसँग विकास नहुनुको अर्को मुख्य कारण नेपालीको 'भाते-प्रवृत्ति' पनि हो । प्रायः नेपालीलाई खाद्य सङ्कट, खाद्य सुरक्षा आदिका बारेमा सुन्नै मन पर्दैन । प्रायः नेपालीलाई अरू अन्न बालीमा पौष्टिक तत्व र फाइबर धेरै भएपनि भात नै मन पर्छ । यो बानी हटाउन सक्ने हो भने पनि बर्सेनि लोप हुँदै गएका रैथाने बाली र 'अर्बौंको धान आयात' भन्ने समाचारबाट मुक्ति मिल्ने थियो । तर, नेपालको कृषि क्षेत्रमा दुई खालका मानिसहरूको विगबिगी छ । तीमध्ये एकथरी स्वदेशी उत्पादन गर्नुपर्छ र स्वदेशमै आत्मनिर्भर बन्नुपर्छ भन्नेहरू छन् । यस्ता मान्छेमध्ये राम्रो गर्नुपर्छ भन्ने त धेरै छन् तर तीमध्ये पनि कमसल खालको काम गर्न खोज्ने एउटा गिरोह नै छ । अर्कोथरि मान्छे छन् - विदेशी दलाल, जो स्वदेशी उत्पादनको गलत प्रचार गरी विदेशी उत्पादनको दलाली गर्छन् । यस्ता मान्छे नेपालको कृषिका लागि घातक नै हुन् ।

उचित प्रविधिको ज्ञान, कृषि क्षेत्रको विकासक्रमको जानकारी आदि अगाडि बढ्नका लागि अनिवार्य कुराहरू हुन् । यस्ता कामका लागि उपयुक्त टोलीलाई अध्ययन-अवलोकनका लागि विदेश भ्रमणमा पठाएर अरू देशमा के कस्ता काम गरिएका रहेछन् भन्ने कुरा सिकी त्यस्तो ज्ञानलाई यहाँ लागू गर्न सकिने हुन्छ ।

तस्विर २ : चिनो

रैथाने बालीका लागि सरकारी योजना र नीतिगत कुराहरू
नेपालमा ३ लाख ५० हजार हेक्टर क्षेत्रफलमा कोदो, फापर, चिनो, कागुनो, उवा, जौ, लट्टे लगायतका रैथाने तथा सहायक अन्नबालीहरूको खेती गरिन्छ। नेपालका मध्य तथा उच्च-पहाडी क्षेत्रहरूमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कायम गर्नका लागि यी बालीहरूले महत्वपूर्ण स्थान राख्दछन्। खाद्य सुरक्षाका अलावा बाली विविधीकरण तथा जैविक विविधतामा यी बालीहरू महत्वपूर्ण मानिन्छन्। यद्यपि, नेपालमा कृषि विकासको हालसम्मको अवस्थामा आइपुग्दा कृषि विकासको प्रयासहरू रैथाने बालीहरूमा भन्दा पनि आयातीत (महयतपक्ष) बालीका जातहरूमा नै बढी केन्द्रित रहेको पाइन्छ। यसले गर्दा हाम्रा स्थानीय तथा रैथाने बालीहरूको अस्तित्व सङ्कटमा पर्नुका साथै खाद्य सुरक्षा प्रत्याभूतिका लागि बाहिरबाट ल्याइएका बालीका जातहरूमा भर पर्नु परेको अवस्था छ। खाद्यान्न बालीमा आत्मनिर्भर हुने राष्ट्रिय अभियानलाई सफल पार्न देशभित्रै उपलब्ध हुने यिनै रैथाने तथा स्थानीय बालीहरूको प्रवर्द्धन एवम् व्यवसायीकरण गर्नु जरूरी छ। परम्परात कालदेखि नै नेपालमा लगाइँदै आएका रैथाने बालीहरूलाई बाली प्रणालीमा आबद्ध गरी तिनको उपयोगितामा वृद्धि गर्दै बजारीकरणको सुनिश्चितता गर्नसके कृषकको आमदानी बढ्नुका साथै दैनिक उपभोगका लागि चामलमा मात्र भर पर्नुपर्ने अवस्थामा सुधार आई विदेशबाट आयात हुने चामलको परिमाणमा समेत कमी ल्याउन सकिने देखिन्छ।

नेपाल सरकारको १४ औं योजनाको कृषितर्फको कार्यनीतिको बुँदा नं. ९ मा 'खाद्यान्न उत्पादन न्यून हुने तथा खाद्यपोषण असुरक्षित रहेका क्षेत्रमा स्थानीयस्तरमै उत्पादन गर्न सकिने कृषिजन्य उत्पादन प्रवर्द्धन तथा उपयोगबारे सचेतानात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ' भन्ने उल्लेख भएको छ। तत्कालीन कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालयबाट जारी भएको कृषि, पशुपन्छी, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी क्षेत्रको रूपान्तरणको मार्गचित्र - २०७५ को बुँदा नं. १० मा पनि 'विगतमा अधिकांश मध्य-पहाडी र उच्च-पहाडी क्षेत्रको खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको प्रमुख आधारको रूपमा रहेका तर हाल निकै कम खेती गरिने कोदो, जौ, उवा, फापर, चिनो, कागुनो, लट्टे आदि स्थानीय बालीहरूको प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ' भन्ने उल्लेख गरिएको छ। त्यसैले रैथाने बालीहरूको प्रवर्द्धन तथा संरक्षण नेपाल सरकारको प्राथमिकतामा समेत परेको देखिन्छ। वर्तमान अवस्थामा कृषि मन्त्रालय र नार्कका बीच रैथाने बालीका लागि सहकार्य गर्ने प्रयत्न पनि पहिलेभन्दा अलि बढेको देख्न सकिन्छ। यसरी नीतिगत कुराहरू हेर्दा तिनलाई सकारात्मक रूपमै लिन सकिने अवस्था छ।

तर, नीतिगत कुराहरूले मात्र चाहेको परिवर्तन सम्भव हुँदैन। यस्ता नीतिगत कुराहरूलाई कार्यान्वयनमा लैजान उपयुक्त अवसरहरू पनि आवश्यक हुन्छन्। अब त्यस्ता अवसरहरूका बारेमा चर्चा गरौं।

तस्विर ३ : लट्टे

रैथाने बालीका अवसरहरू

नेपालको मध्य तथा उच्च-पहाडी क्षेत्र सिँचाइका हिसाबले अस्िचित क्षेत्रजस्तै नै हो, अलिअलि सिँचित भएपनि। तर, प्रायः रैथाने बालीहरूले सिँचाइको सुविधा नभएको र रुखो जमिनमा पनि सजिलै उत्पादन दिने भएको हुँदा यो नेपालका लागि सबैभन्दा फाइदाको कुरा हो। प्रायः रैथाने बालीहरू पौष्टिक दृष्टिले हेर्ने हो भने धान, गहुँ, मकैभन्दा श्रेष्ठ मानिन्छन्। रैथाने बालीहरूको खेतीलाई हाम्रो प्राकृतिक वा मौसमी अवस्थामा अन्य 'हाइब्रीड' वा विकास जातका बालीहरूको तुलनामा सजिलो खेतीको रूपमा लिइन्छ। रैथाने अन्नबालीहरूलाई भात, खीर, सेलरोटी बनाउन तथा यसबाट रक्सी बनाउन समेत प्रयोग गर्ने गरिन्छ। रैथाने बाली

पौष्टिक गुणका आधारमा मात्र राम्रो नभई अनिकालको बेलामा पनि उपलब्ध हुनसक्ने खाना भएकाले मानिसहरूले यसलाई 'विहान खेतमा, बेलुका पेटमा' पनि भन्ने गरेका छन्। प्रायः रैथाने बालीमा कम 'ग्लाइसेनिक इन्डेक्स' ९नथअभक्ष्य प्लमभह० र 'ग्लुटेन फ्री' ९नगितभल चभभ० हुने भएकाले यसलाई ग्याष्ट्रिक र मधुमेहका विरामीहरूले खोज्ने गरेको पाइन्छ। मोटोपना र उच्च रक्तचापलाई घटाउने, छालाको चमकपन ल्याउने, 'कोलोन क्यान्सर' ९न्रयथिल अबलअभच० को सम्भावना घटाउनेजस्ता कतिपय रैथाने बालीका थप विशेषताहरू हुन्। उन्नत बालीमाभन्दा रैथाने बालीमा कीरा तथा रोगको प्रकोप पनि कम देखिन्छ। प्रायः रैथाने बालीले चिम्ट्याइलो माटो फुकाउन समेत मद्दत गर्दछन् र चार-पाँच वर्षसम्म पनि सजिलै भण्डारण गर्न सकिन्छ। रैथाने बालीहरूलाई कम जग्गा हुने तथा बाली व्यवस्थापन गर्नु भन्ने किसानहरूले मिश्रित बालीका रूपमा पनि खेती गर्न सक्ने पाइएको छ। पहाडका कुना-कन्दरामा पनि जहाँ पानी जम्दैन र खोरिया फँडानी गरिन्छ साथै जहाँ लामो समयदेखि खेती गरिएको छैन त्यस्तो ठाउँमा समेत रैथाने बाली उत्पादन गर्न सकिने हुँदा यसलाई बढी प्रभावकारी मानिएको हो। मलखाद व्यवस्थापन गर्दा भने अरू बालीमा जस्तै यसमा पनि आधा नाइट्रोजन, बाली लगाउने बेला र आधा सिँचाइ गर्दा हाल्नु उत्पादकत्वका हिसाबले राम्रो हुन्छ। जङ्गली जनावर र चराचुरुङ्गीको आक्रमण चाहिँ अरू बालीको तुलनामा उतिकै हुनेहुँदा पाक्ने समयमा विशेष ख्याल गर्नुपर्छ।

रैथाने बालीको फलजतिकै डाँठ र पात पनि पौष्टिक हिसाबले उत्कृष्ट हुने भएकाले पशुचौपायाको आहारमा पनि यसले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। अमेरिकातिर कागुनो जातको बाली पशुआहारकै लागि लगाइने गरेको पाइन्छ।

नेपाली बजारमा ओट्स (इबतक) करिब ५०० रूपैयाँ प्रति के.जी.का दरले किनेर खाने गरेको पाइएको छ। यो सबै आयातीत हो। त्यसैले यसलाई स्वदेशमै उत्पादन गरेर बजारमा पठाउन सकियो भने विदेशी मुद्राको सञ्चिति पनि बढ्न सक्दछ।

रैथाने बालीको अवसरकै चर्चा गर्ने क्रममा यसको मूल्य अभिवृद्धि (ख्वगिभ अजबप्ल) कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने कुराको छलफल गर्नु पनि अनिवार्य हो जस्तो लाग्छ। हामीले रैथाने अन्नबालीको भात, खीर, ढिँडो, रोटीजस्ता परिकारहरू बनाएर सेवन गर्न सक्दछौं। त्यसैगरी यसबाट कुकिज, केक, पाउरोटी, चाउचाउ आदि पनि बनाउन सकिन्छ। यिनीहरूको औषधीय गुण पनि धेरै भएकाले थप अनुसन्धान गरी उत्पादन वृद्धि गर्न सकिन्छ।

सबै रैथाने बालीका आ-आफ्नै विशेषताहरू हुने भएकाले विशेषताअनुसार माटो सुहाउँदा बाली कृषक समक्ष पुऱ्याउन सकिन्छ। नेपालको कर्णाली क्षेत्र र गण्डकी क्षेत्रका केही उच्च पहाडी जिल्लाहरूमा रैथाने बालीहरूको पहिले व्यापक रूपमा खेती गरिँदै आएको भएतापनि बजारीकरणको अभावले अहिले हराउने अवस्था छ। उक्त क्षेत्रको 'तुलनात्मक लाभ' ९न्रयउवचवतष्वभ वमखबलतवनभ० भएकाले पनि यसको बजारीकरणमा सरकारले सहजीकरण गर्नु नितान्त आवश्यक कुरा हो। युवा र कृषकवर्गमा यसको खेती र वस्तु विविधीकरणबारे रूचि जगाउनु पर्छ। त्यसो गर्दा खेती गर्नेको संख्या बढ्छ र उत्पादनमा वृद्धि आउँछ। प्रशस्त उत्पादन भए बजारीकरणको समस्या पनि हुँदैन। रैथाने बालीको मूल्य-श्रृङ्खलालाई ध्यान दिन सकिए स्थानीयस्तरमा साना कृषि उद्योगहरू सञ्चालन गरेर परनिर्भरतामा पनि कमी ल्याउन सकिन्छ। त्यसका लागि आवश्यक तालिम दिनु जरूरी छ।

वर्तमान समयमा नेपालका अधिकांश जनता 'अर्गानिक' वस्तुतर्फ आकर्षित हुनु पनि रैथाने बालीको अर्को अवसर हो। प्रायःजसो मानिसहरूले अहिले स्वास्थ्यका लागि घरेलु अन्नबालीहरू खोजी-खोजी खाने गरेको पाइएको छ। नेपालको पहाडी क्षेत्रका कतिपय भू-भाग अहिले रूखहरू नभए पनि वन-जङ्गल क्षेत्रको रूपमा रहेका छन्। त्यस्ता क्षेत्रमा चक्लाबन्दीको रूपमा व्यावसायिक खेती गरेर पनि अहिलेको आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्न सकिन्छ।

नेपालका किसानहरू सधैं एउटै खालको बाली लगाइरहँदा उत्पादकत्व घटिरहेको गुनासो गर्न थालेकाछन्। यस्तो अवस्थामा पनि रैथाने बालीको खेती अन्तरबालीका रूपमा गरियो भने दुईओटै बालीको उत्पादकत्व बढ्ने हुन्छ।

नेपालमा यस्ता अनेकौं अवसरहरू रहेका रैथाने बालीमा केही चुनौतीपूर्ण समस्याहरू पनि थपिएका छन्। अब, त्यस्ता चुनौतीपूर्ण समस्याहरू के कस्ता छन् भन्नेबारेमा छलफल गरौं।

तस्विर ४ : कागुनोबाट बनेको कुकिज

रैथाने बालीका समस्याहरू

आजकल विकास गरी प्रचलनमा ल्याइएका प्रायशः उन्नत जातका बालीको उत्पादकत्व अत्यधिक हुने र तिनमा रोग-कीरा सहन सक्ने क्षमता विकास गरिएको पाइन्छ। त्यस्ता बालीहरूलाई विस्थापन गरेर रैथाने बाली लगाउनु भनेको ठूलै चुनौतीको कुरा हो। अर्को कुरा, मुख्य बाली होस् या रैथाने, तिनको खेतीका लागि गरिने प्रतिक्षेत्रफल लगानी हाम्रो देशको भन्दा हाम्रा छिमेकी देशहरूको एकदमै न्यून छ। जसले गर्दा हाम्रा उत्पादनलाई प्रतिस्पर्धामै ल्याउन सकिँदैन। विश्वमै दूर्लभ मानिएका कतिपय बालीहरू हाम्रोमा पाइने भएतापनि उचित बाली विकास, जात परीक्षण तथा रोग-कीरा प्रतिरोध क्षमताको विकास नगराउँदा यी बालीहरू लोप हुने अवस्थामा पुगिसकेका छन्। रैथाने बालीले व्यावसायिक रूप लिन नसक्नुको अर्को मुख्य कारण अगाडि पनि उल्लेख गरियो - हाम्रो 'भाते प्रवृत्ति'।

हामीले अझै पनि समग्र कृषिलाई आधुनिकीकरण र यान्त्रिकीकरण गर्न सकेका छैनौं। रैथाने बालीहरूको बजारीकरण कम भएका कारणले गर्दा पनि कृषकहरूले तिनलाई व्यावसायिक रूपमा खेती गर्न चाहँदैनन्। नेपालमा कृषकको संख्या धेरै र व्यावसायिक कृषकको संख्या एकदमै न्यून हुनु र नेपालीहरू विदेशी फेन्सी सामानमा आकर्षित हुनु पनि अर्को चुनौती हो। धेरै नेपाली यस्ता पनि छन्, उनीहरूलाई स्वदेशी र स्वस्थ उत्पादनको मतलब नै छैन। बस, देख्दा राम्रो भए पुग्यो। मनाङ र मुस्ताङका कृषकहरूले अहिले पनि उवाजस्ता रैथाने बालीहरू पशुचौपायालाई खुवाउनु परेको बाध्यता सर्वदितै छ। उता कर्णालीको व्यथा पनि उस्तै छ। विभिन्न मूल्य-श्रृङ्खलाका कामहरू पनि गर्न सकिएको छैन। त्यत्रा विदेशी मदिरा आयात गर्नुको सट्टा स्वदेशमै उत्पादित बालीका 'ब्राण्डेड रक्सीहरू' बनाउन सकिएको भए राम्रो हुन्थ्यो तर त्यसो गर्न सकिएको छैन। नेपाल सरकारको महत्वपूर्ण कमजोरी पनि छ, सरकारले अझै रैथाने बालीहरूका लागि उपयुक्त हुने नीतिगत व्यवस्था गर्न सकेको छैन। नार्क, जीन बैङ्कजस्ता संस्थाहरूसँग नेपालमा पाइने सम्पूर्ण रैथाने बालीको सम्पूर्ण जातको तथ्याङ्क नै उपलब्ध छैन र अर्को महत्वपूर्ण कुरा, किसानमा रैथाने बालीको बारेमा राम्रोसँग ज्ञान अभिवृद्धि नै गर्न सकिएको छैन।

निष्कर्ष

आजको समय भनेको हाम्रा रैथाने बालीहरूको संरक्षण गर्दै यसको उत्पादनमा वृद्धि गर्दै लैजाने हो। हामीले परनिर्भरता हटाउँदै हाम्रो ठाउँमा सजिलैसँग उत्पादन हुने बालीलाई प्राथमिकता दिनु जरुरी छ। रैथाने बाली स्वास्थ्यका हिसाबले पनि धेरै नै महत्वपूर्ण छन्।

हाम्रा सरोकारवालाहरूले यसमा अनुसन्धान गर्नु र यिनका उन्नत जातहरू प्रदान गर्नु आजको आवश्यकता देखिन्छ।

रैथाने बालीहरूको अनुसन्धान र आवश्यक नीति-निर्माणका कामहरूमा सङ्घीय एवम् प्रदेश स्तरका सरकार र तिनका निकायहरूले खेल्नुपर्ने भूमिकाहरू त छँदै नै छन् यस्ता बालीहरूको संरक्षण र प्रवर्द्धनमा स्थानीय तहका सरकारहरूले पनि आ-आफ्नै स्तरबाट महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछन्। आ-आफ्ना पालिका, वडा र गाउँहरूमा रहेका रैथाने बालीहरू प्रत्येक स्थानीय तहका आ-आफ्नै पहिचान र गर्व गर्न लायक कुराहरू पनि हुन्। त्यसैले तिनलाई आफ्नो तहबाट गर्न सकिने संरक्षण, प्रवर्द्धन र यस्ता बालीको खेती गर्ने किसानहरूलाई प्रोत्साहन दिने कामहरूमा स्थानीय सरकारहरूले विशिष्ट किसिमका सहयोग उपलब्ध गराउन ध्यान दिनु जरुरी छ।

अन्ततः रैथाने बालीहरूको महत्वलाई आत्मसात गर्दै सम्पूर्ण कृषक वर्गहरूमा यसको खेती गर्न, उपभोक्ताहरूलाई रैथाने उत्पादनको उपभोगलाई प्राथमिकता दिन र सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई रैथाने बालीका लागि उचित कृषि प्रविधि, बजारीकरण र प्रोत्साहनमूलक कामहरूमा किसानलाई आवश्यक सहयोग गर्दै तिनको प्रवर्द्धनको उपयुक्त वातावरण बनाइदिन ध्यान जाओस् भन्ने कामना गर्नु अहिलेलाई सान्दर्भिक हुनेछ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

श्रेष्ठ, पिताम्बर। सामुदायिक बीउ बैङ्क स्थापना तथा व्यवस्थापन स्रोत पुस्तिका। स्थानीय बाली परियोजना, ली-वर्ड, नार्क र बायोभर्सिटी इन्टरनेशनल नेपाल। वि.सं. २०७५।

पौडेल, डा. मिननाथ। उवा खेती र बीउ उत्पादन प्रविधि, जानकारी-पत्र। अंक २, वर्ष २०७२। ली-वर्ड, राष्ट्रिय जीन बैङ्क, कृषि विभाग र बायोभर्सिटी इन्टरनेशनल। वि.सं. २०७२।

साउद, नरबहादुर। नेपालका बालीनाली र तिनको दिगो खेती। साभा प्रकाशन। वि.सं. २०६७।

राष्ट्रिय पहाडी बाली अनुसन्धान कार्यक्रम। काब्रे, दोलखा। वि.सं. २०७१। घिमिरे, कृष्णहरि। कागुनो खेती र बीउ उत्पादन विधि, जानकारी पत्र। अङ्क ३, वर्ष २०७२। ली-वर्ड, राष्ट्रिय जीन बैङ्क, कृषि विभाग र बायोभर्सिटी इन्टरनेशनल। वि.सं. २०७२।

(लेखक प्रदिप पन्थ कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालयमा स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत छन्।)

सहभागिता

नेपालमा सामाजिक समावेशीकरणको व्यावहारिक कार्यान्वयनका लागि केही सुझावहरू

गठभीरबहादुर हाडा

“

‘नेपालमा जाति, आदिवासी र जनजातिको उत्पत्ति र विकासका दृष्टिले ठूलो अन्तर नभएका कारण मौलिकताका आधारमा यिनीहरूलाई अलगअलग गर्न कठिनाइ पर्दछ’

”

विकास प्रक्रियामा जनताको सहभागिता र सरोकारले विकास प्रक्रियालाई गति प्रदान गर्छ, भन्ने कुरामा सबै अध्येता र अनुसन्धाताहरू सहमत देखिन्छन् । जनताले विकास क्रियाकलापको सञ्चालनबाट आफूलाई फाइदा पुग्छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्ने वातावरणको सिर्जनाले मानिसलाई विकास प्रक्रियामा सामेल हुन तत्पर र उत्सुक बनाउँछ र विकास कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्यांकन समेतका विकास व्यवस्थापनका विभिन्न पक्षसम्बन्धी महत्वपूर्ण निर्णयमा सहभागी हुने अवसर प्राप्त भएमा मानिसहरूले विकास कार्यक्रमको सञ्चालन र सफलतालाई आफ्नो जिम्मेवारीको रूपमा लिन्छन् भन्ने कुरा पनि अध्ययन, अनुसन्धान र अनुभवले देखाएका छन् । त्यसैले, तुलनात्मक रूपले पछि परेका र कमजोर अवस्थामा रहेका वर्ग र समुदायका मानिसहरूलाई विकास कार्यको व्यवस्थापनमा संलग्न गराएर विकास कार्यक्रमको उद्देश्यको परिपूर्तिमा सघाउ पुऱ्याउनु पर्छ ।

विकासलाई जीवनस्तर सुधार गर्नका निम्ति साधन र स्रोतको व्यवस्थापन र परिचालन गर्ने क्षमतामा बृद्धि गर्ने प्रक्रियाको रूपमा हेर्ने विश्वप्रसिद्ध चिन्तक ओलिभर कोर्टेनको दृष्टिकोण र विकासलाई स्वतन्त्रताको अर्थात् निर्णय गर्ने वा छनोट गर्ने स्वतन्त्रताको रूपमा हेर्ने अर्का चिन्तक अमर्त्य सेनको दृष्टिकोण दुवैले विकासलाई मानवीय क्षमताको वृद्धि र विकासको रूपमा हेरेका छन् । मानवीय क्षमताको विकास प्रक्रियालाई नै यथार्थमा सशक्तीकरण भनिने हुनाले सशक्तीकरण विकास प्रक्रियालाई दिशा प्रदान गर्ने निर्णायक तत्व हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । अध्ययन र अनुसन्धानहरूले समावेशीकरण र सशक्तीकरणले समृद्धि र न्यायपूर्ण समाजको स्थापना गर्ने काममा एक अर्काका परिपूरकको काम गर्दछन् भन्ने कुरा देखाएका छन् ।

पछाडि पारिएको वर्ग र समावेशीकरणको सवाल

नेपालमा जाति, आदिवासी र जनजातिको उत्पत्ति र विकासका दृष्टिले ठूलो अन्तर नभएका कारण मौलिकताका आधारमा यिनीहरूलाई अलगअलग गर्न कठिनाइ पर्दछ

तापनि यिनीहरूको समानता र भिन्नता सम्बन्धमा फरक-फरक दृष्टिकोण राखिएको छ । सन् १९२३ मा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन (ILO) ले आदिवासी श्रमिकहरूका अधिकारका बारेमा कुरा उठायो । १९९३ मा संयुक्त राष्ट्रसंघले आदिवासी वर्ष नै मनायो । सर्वप्रथम टिबेटो-बर्मन भाषा बोल्ने सिनो-मङ्गोल जाति पाँच हजार वर्ष अगाडि नेपालमा आएको थियो । नेवारहरू गौतम बुद्धको समयमा कपिलवस्तुमा बनारसका राजा विरुदेवले हमला गर्दा भागेर काठमाडौँ उपत्यकामा आएका थिए । जयस्थिति मल्लको समयमा यिनीहरूको बौद्धमार्गी भिक्षु-भिक्षुणीसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम भयो । मल्ल राजाहरूले लिच्छविहरूलाई हराई उनीहरूलाई ज्यापूमा मिलाएका थिए ।

यसरी हेर्दा जातिहरूमा एक-अर्काबीच सम्मिश्रण भएको पाइन्छ । त्यसकारण संयुक्त राष्ट्र संघले राज्यको मूल प्रवाह समातेर बसेका जातिभन्दा पहिले आएकालाई 'आदिवासी' मानेको हो । नेपालमा 'आदिवासी' र 'जनजाति' यी दुई शब्द एकसाथ प्रयोग हुँदै आएका छन् । यिनीहरूलाई शासक वर्गहरूले जबरजस्ती वर्ण व्यवस्थाको

‘इतिहासले ४ वर्ण ३६ जातको फूलबारीको रूपमा स्वीकारेको हाफ्रो देश आज ३६ भन्दा धेरै जातजातिबाट धनी हुन पुगेको छ ।’

प्रवाहभित्र पारेर सांस्कृतिक रूपमा शोषित र उत्पीडित बनाएका थिए । यिनीहरूलाई आफ्नो मौलिक संस्कृतिविहीन बनाउने प्रयासहरू समेत भए । यिनीहरू भाषा, धर्म, संस्कृतिका आधारमा विभेदयुक्त र उत्पीडित भएका छन् । नेपालमा विगत ५० वर्षदेखि सामाजिक परिवर्तनले तीव्रता लिएको छ । तापनि सामाजिक कल्याणको क्षेत्रमा जति प्रगति हुनु पर्ने हो त्यति हुन सकिरहेको छैन । यसका केही महत्वपूर्ण कारणहरू छन्, जस्तो कि : अशिक्षा, रुढी एवं अन्धविश्वास, लक्ष्य र साधनमा असन्तुलन, व्यावहारिक पक्षमा कम ध्यान, प्रशासनको अकुशलता र स्वार्थपरता, गुटबन्दी र दरबन्दी, मानवीय तथा सांस्कृतिक कारकहरूको उपेक्षा, राष्ट्रिय चरित्रको अभाव, विश्वासिलो तथ्याङ्कको अभाव, समाज, वैज्ञानिक र प्रशासकबीच सहयोगको अभाव, साधारण जनतामा उत्साह एवं सहयोगको अभाव, आदि ।

नेपालमा योजनाबद्ध परिवर्तनलाई सफल पार्नका लागि उपयुक्त सीमा वा बाधाहरू हटाउन र सामाजिक-वैज्ञानिकहरूलाई सक्रिय सहयोग जुटाइदिन आवश्यक छ । संसारका सबैजसो भौतिक एवं अभौतिक वस्तुहरू परिवर्तनशील छन् । त्यसैले समाज र संस्कृति पनि निरन्तर रूपमा समय, परिस्थिति, आवश्यकता र मानव विकाससँगै परिवर्तन भइरहेको छ ।

समावेशीकरणको दर्शन तीनओटा सिद्धान्तबाट निर्देशित छ : (क) समतामूलक पहुँच (Equitable Access), (ख) पूर्ण सहभागिता (Full Participation), (ग) विविधताको स्वीकृति र सम्मान (Approval and respect for Diversity) । यी सिद्धान्तहरूलाई समावेशीकरणका निर्देशन सिद्धान्त मानिने हुनाले यिनैका आधारमा समावेशीकरणलाई एक समतावादी धारणा मानिन्छ, जसले सबै मानिसलाई व्यक्तिका रूपमा स्वीकार गरी उनीहरूलाई पृष्ठभूमिको आधारमा वर्गीकरण नगरी समान महत्व दिएर वर्गीकरणमा आधारित मान्यताको अन्त्य गर्दछ ।

समावेशीकरणको मुख्य आशय राज्य सञ्चालनका हरेक क्षेत्रमा विशेष व्यवस्था गरी महिलालगायत समाजका पिछडिएका वर्गको सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने भन्ने हो । यसैअनुरूप विश्वका कतिपय देशहरूले यससम्बन्धी व्यवस्था गर्ने प्रयास गर्दै आएका छन् । यस्ता प्रयासहरूमध्ये आरक्षण (Reservation) को व्यवस्था पनि एक हो । आरक्षण गर्दा राजनीतिक, शैक्षिक, प्रशासनिक, आर्थिक, सामाजिक क्षेत्रमा सबै वर्गका जनताको संलग्नतालाई आधार मान्ने गरिन्छ ।

इतिहासले ४ वर्ण ३६ जातको फूलबारीको रूपमा स्वीकारेको हाफ्रो देश आज ३६ भन्दा धेरै जातजातिबाट धनी हुन पुगेको छ । ३६ जातिबाट सयभन्दा बढी जाति बनेको जातिभित्र आज करिब ६० उपजाति भइसकेका छन् । जातिजस्तै भिन्नाभिन्नै भाषाभाषीलाई केलाएर हेर्दा हामी १२५ भन्दा बढी भाषा बोल्ने मानिसहरूको यहाँ बसोबास पाउँछौं । धर्मतिर नियाल्दा १० भिन्नभिन्न धर्म मान्ने धार्मिक समुदायहरू नेपालमा भेटिएका छन् ।

समावेशीकरणका स्वरूप र प्रक्रिया

विभिन्न विद्वानहरूले समावेशीकरणका स्वरूप र प्रक्रिया निम्न १० प्रकारका हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् :

- (१) राजनीतिक समावेशीकरण
- (२) आर्थिक समावेशीकरण
- (३) सामाजिक समावेशीकरण
- (४) साँस्कृतिक समावेशीकरण
- (५) लैंगिक समावेशीकरण
- (६) जातीय समावेशीकरण
- (७) भाषिक समावेशीकरण
- (८) धार्मिक समावेशीकरण
- (९) प्रशासनिक समावेशीकरण,
- र (१०) प्रादेशिक समावेशीकरण ।

यस छोटो आलेखमा ती सबै प्रकारको व्याख्या सम्भव नभए पनि तिनका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षका बारेमा संक्षिप्तमा तल चर्चा गरिन्छ ।

समावेशीकरणका सकारात्मक पक्षहरू

- आरक्षण तथा सकारात्मक विभेदको सन्तुलित प्रयोग हुने, पहिचानको सुनिश्चितता हुने, समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने,
- पहुँचमा बृद्धि हुने, राष्ट्रिय मूल प्रवाहीकरण हुने, समावेशी लोकतन्त्र कायम हुने, (सबै प्रकारका सामाजिक विभेदको अन्त्य हुने,
- नागरिक सशक्तीकरण कायम हुने
- दिगो शान्ति कायम भई स्थिरताको अनुभूति हुने, आदि ।

समावेशीकरण नकारात्मक पक्षहरू

- अध्ययन अनुसन्धानविना प्रयोग भएमा थप अनिश्चितताको वातावरण सिर्जना हुने, प्रचारबाजीको रुपमा ल्याइएको भएमा सामाजिक विग्रह आउन सक्ने,
- दीर्घकालीन दृष्टिकोणको अभाव हुन सक्ने, संरक्षणात्मक पक्षमा मात्र जोड दिने, योग्यता प्रणालीमा असर पर्न सक्ने,
- लक्षितवर्गभित्र पनि टाठा-बाठाहरूबाट नै समावेशीकरणको दुरुपयोग बढ्न सक्ने, जातिगत असन्तुलन पैदा भई मनोवैज्ञानिक द्वन्द्व सिर्जना हुन सक्ने, आदि ।

सहभागिता र सामाजिक समावेशीकरण

सहभागिता र सामाजिक समावेशीकरणलाई सशक्तीकरणको तेस्रो आयामको रुपमा पहिचान गरिएको छ । सहभागिता र

समावेशीकरणको अभावमा विकास एवं गरिबी निवारणजस्ता नीतिको कार्यान्वयन गर्नका निम्ति आवश्यक पर्ने सामाजिक स्वामित्वको अभाव हुन्छ । कुनै पनि विकास कार्यक्रमलाई सरकारले स्वामित्व लिएको आधारमा मात्र जनताले आवश्यक समर्थन र सहयोग प्रदान गर्दैनन् भन्ने कुरा अनुभवले सिद्ध गरेको छ । यसरी समावेशीकरणलाई प्रभाव पार्ने तत्व वा सशक्तीकरणका आयामको पहिचानले सशक्तीकरणका निम्ति के कस्ता कार्यको सम्पादन गर्न आवश्यक हुन्छ भन्ने कुरामा स्पष्ट हुन मद्दत पुग्छ ।

समावेशीकरणको प्रभावकारिता बढाउने केही उपायहरू

आफ्नै अनुभव र विभिन्न स्रोतहरूका आधारमा यहाँ मैले १२ वटा उपाय सुभाएको छु :

१. सकारात्मक विभेदका कार्यतर्फ नीति निर्माणका तहहरूमा विशेष गरेर प्रशासनिक क्षेत्रहरूमा, मनोनयन वा नियुक्ति हुने आयोगहरूमा र स्थानीय निकायहरूमा सबै वर्गको प्रतिनिधित्व गराउन क्षमता अभिवृद्धिका साथै सकारात्मक विभेदको नीति लिनुपर्छ (हेर्नुहोस् बक्स १) । निजामती सेवालाले थप समावेशी बनाउन अल्पकालमा अर्थात् पाँच वर्षका लागि अभियानकै रुपमा नियुक्ति पूर्व तालिम कार्यक्रम, तयारी कक्षाहरू र क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

बक्स १ : आरक्षण र 'सकारात्मक विभेद'को नीति : केही सकारात्मक उपलब्धि

सामाजिक र आर्थिक रूपले कमजोर अवस्थामा रहेका मानिसलाई नीति निर्माण र निर्णय गर्ने ठाउँमा पुर्याउनका निम्ति उनीहरूमा स्वतन्त्र रूपले त्यस्तो ठाउँमा पुग्ने प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको विकास नभएसम्मका निम्ति राज्यले शासकीय संरचनामा निश्चित स्थान वा पदको आरक्षण (Reservation) गर्ने नीति लिन सक्छ । त्यसैगरी सीमान्तीकृत अवस्थामा रहेका समुदायको प्रवेशलाई तुलनात्मक रूपले सहज बनाउनका निम्ति उनीहरूलाई फरक वा सहज मार्गबाट प्रवेश गर्न राज्यले सकारात्मक विभेद (Positive Discrimination) को नीति अपनाउन सक्छ ।

नेपालको व्यवस्थापिकामा महिला, दलित, आदिवासी आदिका निम्ति निश्चित न्यूनतम स्थान छुट्याउने कानुनी व्यवस्था भएको कुरालाई आरक्षणको दृष्टान्तको रुपमा लिन सकिन्छ भने निजामति सेवामा ४० वर्षको उमेरसम्म महिलाहरूले प्रवेश गर्न पाउने र महिला, दलित र पछाडि परेका अरु निश्चित समुदायसँग सम्बद्ध पदाधिकारीलाई अरु समुदायका पदाधिकारीभन्दा एक वर्ष थोरै अनुभव भए पनि पदोन्नतिका निम्ति उम्मेदवार हुने अवसर दिनेजस्ता कानुनी व्यवस्थालाई सकारात्मक विभेदका दृष्टान्तको रुपमा लिन सकिन्छ । निश्चित समुदायका बालबालिकालाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने जस्ता व्यवस्थालाई पनि सकारात्मक विभेदका दृष्टान्तको रुपमा लिन सकिन्छ ।

पछाडि परेका समुदायका मानिसहरूको क्षमता विकासका निम्ति लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरेर पनि समावेशीकरणमा मद्दत पुर्याउन सकिन्छ । निजामति सेवामा महिलाहरूको सहभागिता बढाउनका निम्ति न्यूनतम योग्यता पुगेका महिलाहरूलाई प्रतियोगितात्मक परीक्षाको पाठ्यक्रमसम्बन्धी प्रशिक्षण दिने कार्यक्रम महिला तथा बालबालिका र समाज कल्याण मन्त्रालयले सञ्चालन गरेको पाइन्छ । यस्तो कार्यक्रमलाई क्षमता विकासको कार्यक्रमको दृष्टान्तको रुपमा लिन सकिन्छ । त्यसैगरी पछाडि परेका समुदायका विद्यार्थीलाई उच्च शिक्षा अध्ययनका निम्ति छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउनेजस्ता कार्यक्रमलाई पनि क्षमता विकास कार्यक्रमको रुपमा लिन सकिन्छ ।

२. समावेशीकरणका सम्बन्धमा नीतिगत रुपमा सरकार स्पष्ट हुनुपर्दछ। राज्यले कस्तो नीति लिने र त्यसको कार्यान्वयन कसरी र कहिलेसम्ममा गर्ने भन्ने सन्दर्भमा राज्यको नीतिगत धारणा स्पष्ट हुनुपर्छ। नेपाल जस्तो बहुजातीय, बहुधार्मिक, बहुसाँस्कृतिक र विभिन्न वर्ग र समुदायले बसोबास गरेको देशको सन्दर्भमा राज्यले विशेष व्यवस्था गरी सबैलाई समान अवसर प्राप्त हुने स्थिति सिर्जना गर्नु अति आवश्यक छ।
३. सामान्य रुपमा असमावेशी कार्यहरूलाई स्थगित गरी असमावेशी र सुविधासम्पन्न वर्गबीचको विभेद भत्काई असमावेशी र सुविधासम्पन्न वर्गबीचको दूरी कम गर्दै जान सकिन्छ। यसै क्रममा समावेशी र असमावेशीबीच अन्तर्सम्बन्ध र सहकार्य बढाउँदै विकासका आयामहरूलाई समानुपातिक रुपमा बढाउने तहगत श्रृंखला बनाई समावेशीकरण गर्न सकिन्छ।
४. समावेशीकरणको अवधारणाको कार्यान्वयनमा राजनीतिक प्रतिबद्धताको आवश्यकता पर्दछ। समावेशीकरणको मुद्दा मुख्यतः राजनीतिक मुद्दा हो। यसको शुरुवात राजनीतिक पदमा धेरै सिटको व्यवस्था गरेर गर्न सकिन्छ। ज्ञान र सीपका क्षेत्रमा हरेक नागरिकलाई सशक्त बनाई समावेशीकरणको अवधारणा व्यवहारमा उतार्न सकिँदैन। यसैले शैक्षिक क्षेत्रमा बढी भन्दा बढी आरक्षणको व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ। सामाजिक परम्परा र देखावटी तडकभडकले महिला तथा पिछडिएको अन्य वर्गले सम्मानपूर्वक बाँच्नमा कठिनाई परिरहेको छ। यस्ता गलत प्रवृत्तिहरूमा तुरुन्त रोक लगाई आफ्नो हैसियतअनुरुपको कार्य गर्ने वातावरणको सिर्जना गर्न सरकार, राजनीतिक दलहरू, नागरिक समाजका संस्थाहरू लागि पर्नु आवश्यक भएको छ।
५. महिला, दलित र जनजातिको पहुँचमा बाधा पुऱ्याउने तत्वहरू पत्ता लगाउनका लागि मूलधारका सबै कार्यक्रमको व्यवस्थित ढंगले विश्लेषण गर्ने र ती बाधा पन्छाउनका लागि उपयुक्त संरचना तयार गरी त्यसका लागि प्रोत्साहन दिने। समावेशीकरणका लक्ष्य प्राप्तिका निमित्त सबै क्षेत्रलाई जिम्मेवारी दिई जवाफदेही बनाउनुका साथसाथै

‘असमावेशी कार्यहरूलाई स्थगित गरी असमावेशी र सुविधासम्पन्न वर्गबीचको विभेद भत्काई असमावेशी र सुविधासम्पन्न वर्गबीचको दूरी कम गर्दै जान सकिन्छ।’

- विभिन्न जाति र जनजाति लिङ्गका क्षेत्रमा भएका उपलब्धि स्पष्ट देखिने सूचक तयार गर्ने र सुधारका लागि नीतिगत कदमहरूलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि क्षेत्रगत अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीलाई गरिबी अनुगमन तथा विश्लेषण प्रणालीसँग जोड्ने गर्नुपर्दछ।
६. विभिन्न मन्त्रालयले उठाएका समावेशी कदमहरूबीच समन्वय र तिनको अनुगमन गर्नका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगमा समावेशी कार्यदल गठन गर्ने र यसलाई गरिबी निवारणका पहलहरूसँग आबद्ध गरी केन्द्रीय अनुगमन प्रणालीसँग समन्वय गराउने र यस कार्यदलले पछि गएर समावेशीकरणका सम्बन्धमा दशौं योजनाले हासिल गरेका उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुका साथै अरु योजनाहरूको लागि प्रस्ताव तयार गर्ने कामको नेतृत्व लिन सक्छ।
७. सम्बन्धित सबै मन्त्रालयका नीति तथा कार्यक्रमलाई समावेशी बनाउनका लागि लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिलाई क्षेत्रगत सामाजिक समावेशीकरण एकाइको अङ्गका लैङ्गिक दलित र जनजाति विषयका विशेषज्ञ नियुक्त गर्ने अधिकारप्राप्त वरिष्ठ सरकारी अधिकारी यस एकाइको प्रमुख हुनुपर्छ। जिल्लास्तरमा रहेको महिला विकास कार्यालयको क्षमताको उपयोग गर्दै जिल्लामा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण कार्यालय स्थापना गर्ने यसको सार्थक समन्वयका लागि क्षेत्रगत मन्त्रालयहरू, प्रतिनिधिमूलक राष्ट्रिय संगठनका साथै राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग, राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति प्रतिष्ठानका स्थानीय निकायसँग सम्पर्क स्थापना गर्नुपर्दछ।
८. औपचारिक तथा अनौपचारिक बाधाहरूले गर्दा सरकारले विभिन्न मन्त्रालय तहमा भएका प्रयासहरूलाई समावेशीकरणका दिशामा समन्वयात्मक ढङ्गबाट अगाडि बढाउन सकेको छैन। समावेशीकरण अन्तर्गतका नीति र कार्यक्रमलाई प्रभावकारी ढंगले समन्वय गर्ने हो भने कार्यक्रमको प्रभावकारिता धेरै मात्रामा बढ्छ, कामको दोहोरोपना घट्छ र सबै तहमा अभ्र बढी प्रभाव बढ्छ। समावेशी कार्यक्रम सुनिश्चित गर्नका लागि हरेक ठोस संयन्त्रको सिफारिस गर्नुपर्दछ।
९. राष्ट्रिय महिला आयोग र राष्ट्रिय दलित आयोग गठन र सञ्चालन सम्बन्धी ऐन जारी गर्ने र यी आयोगहरूलाई

अर्धस्वायत्त संवैधानिक निकायका रूपमा काम गर्न सक्ने बनाउने, यिनीहरूलाई अर्थमन्त्रालयबाट बजेट र दाताहरूबाट सोभै सहयोग लिन सक्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

१०. आफ्नो संस्थाभित्रको समावेशीकरणको अवस्था थाहा पाउन र त्यसमा सुधार गर्नका लागि दातृ संस्था र गैरसरकारी संस्थाले आफ्नो संस्था र तिनका विभिन्न पक्षहरूमा समावेशीकरणको परीक्षण र समीक्षा गर्नुपर्छ । दातृ संस्थाले आफूले सहयोग गरेका गैरसरकारी संस्थाहरूलाई माथिकै जस्तो परीक्षण गर्न र त्यसका नतिजा सरकारलाई उपलब्ध गराउन लगाउनुपर्छ । दातृ संस्थाहरूलाई आफ्नो सम्बन्धको दायरा बढाउन र समावेशीकरणको ज्ञान अझ गहिरो बनाउन प्रोत्साहन दिनुपर्दछ । यसका लागि सामान्यतया दातृ संस्थासम्म आफ्ना कुरा पुऱ्याउन नसक्ने विविध समूहसँग छलफल गर्ने र उनीहरूबाट जानकारी लिने गर्नुपर्दछ ।
११. राज्यको सार्वजनिक सेवा प्रवाहको अवस्था चुस्त, दुरुस्त, मितव्ययी, पारदर्शी एवं आधुनिक हुन नसक्नु, राजनीतिक दलहरूबीच स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको अभाव हुनु, राजनीतिक प्रणाली संस्थागत भए पनि राजनीतिक संस्कार अझै पनि संस्थागत हुन नसक्नु, जसले गर्दा सामाजिक न्यायका कतिपय क्षेत्रमा अन्योल, विवाद, अस्थिरता कायम हुनु, उदाहरणका लागि सामाजिक सुरक्षा भत्ता, मुलुकको प्रशासनिक संयन्त्र सबलीकरण हुन नसक्नु, संघीयता एवं जनअपेक्षाअनुरूप आफ्नो उपस्थिति, आचरण, व्यवहार, सक्षमतामा सुधार ल्याउन नसक्नु, जिम्मेवारी जवाफदेहिता र पारदर्शिताको अवस्था कमजोर हुनु ।
१२. सामाजिक न्याय एवं सुरक्षा प्राप्त गर्ने लक्षित वर्ग एवं समुदाय पहिचान गर्न र उपयुक्त मापदण्ड निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

सार र निष्कर्ष

सामाजिक विभेद अन्त्य गर्दै पिछडिएका जात, जाति, वर्ग आदिका मानिसलाई बिना भेदभाव राष्ट्रिय मूलधारमा ल्याउन आवश्यक छ । यस्ता समूहको पहुँच बढाउन राज्य, सरकार तथा समुदायले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ । सामाजिक चेतना जगाउने तथा नीति नियमको निष्पक्ष कार्यान्वयन गर्नाले पनि समावेशीकरण सम्भव हुन्छ । समाजमा सामाजिक विभेदका बीच सामाजिक न्याय हुन नसकेको अवस्था छ । स्रोत-साधनको प्रयोग, अधिकार, कर्तव्यको प्रयोग सहज रूपमा हुन सकिरहेको छैन । न्याय ज्यादै खर्चिलो भएको छ । मानवअधिकार 'हात्तीको

देखाउने दाँत' जस्तो भएको छ । राजनीतिक एवं नागरिक अधिकार स्थापित भएको छैन । मौलिक हक र अधिकार शक्ति भएकाहरूको पेवा भएको छ । यसको सबल कार्यान्वयनका लागि सक्षम सरकार, न्यायपूर्ण र सचेत समाजको आवश्यकता पर्दछ ।

राज्य सञ्चालनका लागि साधन-स्रोतको अभाव छ । यसले गर्दा बेरोजगार सहायता प्रदान गर्न सकिएको छैन, मुलुकको बजेट संरचनामा चालू खर्चको बजेट बढी छ, पुँजीगत खर्चको बजेट कम छ, विनियोजित पुँजीगत बजेट पनि बर्सेनि खर्च हुन नसकेको अवस्था छ । सामाजिक न्याय कायम गर्ने प्रमुख आधार कानून हो तर संविधानले व्यवस्था गरेका कतिपय व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्न कानून तर्जुमा हुन सकेका छैनन् । यसबाट पनि सामाजिक न्याय कार्यान्वयन हुन नसकेको देखिन्छ । नेपालमा भौगोलिक विकटता छ । पहाडमा छरिएको बस्ती छ, विकासका पूर्वाधार घरसम्म वितरण गर्न कठिनाई हुने गरेको अवस्था छ । यसले पनि सामाजिक न्याय कार्यान्वयनमा अवरोध ल्याएको छ ।

निश्चित छ, समाज र राष्ट्रको विकासमा समावेशीकरणबाट ठोस र प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने देखिन्छ । समावेशीकरण र सशक्तीकरणको प्रक्रिया दुवैले एकले अर्को प्रक्रियामाथि प्रभाव पार्ने हुनाले राष्ट्रले निम्न तीन किसिमको परिवर्तन साथसाथै ल्याउने प्रयत्न गर्नुपर्ने देखिन्छ : क) जीवनयापनका साधन र स्रोतहरूसम्मको पहुँच, ख) आफूलाई प्रभाव पार्ने संस्थाको कामकारवाहीका विषयमा आवाज उठाउने, प्रभाव पार्ने र ती संस्थालाई आफूप्रति उत्तरदायी बनाउने क्षमता, ग) राज्य र समाजको जीवनमा मानिसको सहभागिताको नियमन र व्यवस्था गर्ने र जीवनयापनका अवसर र राजनीतिक प्रभावमाथिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने नियमको निर्माण गर्ने कार्यमा भूमिका ।

अन्तमा, महिला सशक्तीकरण अभियानलाई समुदायस्तरमा पुऱ्याई राज्यका सबै अङ्गमा महिलाको सहभागिता सुनिश्चित गर्न ढीला गर्नु हुँदैन । विकासका आयामहरूमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण अपेक्षा गरिएअनुसार प्रगति हुन नसकेको वर्तमान अवस्थामा सामाजिक समावेशीकरणको नारा भन्ने फितलो हुने हुँदा देशको आधाभन्दा बढी हिस्सा ओगट्ने महिलावर्गको समावेशीकरण र सहभागितामा सबैभन्दा बढी जोड दिऔं ।

(लेखक हाडा भक्तपुर बहुमुखी क्याम्पसका अर्थशास्त्र विषयका पूर्व सह-
प्राध्यापक हुनुहुन्छ)

Email : gambhir.hada@gmail.com

अनुसन्धानमा आधारित सहरी फोहोर व्यवस्थापनका सवालहरू

डा. विष्णुराज उप्रेती

डा. यमुना घले

परिवेश

बढ्दो सहरीकरणसँगै सहरको फोहोर व्यवस्थापन संसारभर नै र खासगरी विकासोन्मुख देशमा नियमित चुनौतीको रूपमा देखा परिरहेको छ (Khadka et.al 2021; Thapa & KC, 2011) । यो सवाल वातावरणीय, प्राविधिक, सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक र मनोवैज्ञानिक पनि भएकाले यसको व्यवस्थापन बहु-आयामिक, जटिल र सशक्त देखिन्छ (Maharjan et.al. 2019; Chudal et.al. 2019) । जनघनत्व बढी र ठाउँ कम हुने अनि जीविकोपार्जनका सबै सामग्री खरिद गरेर चलाउनु पर्ने अवस्थामा मानिसहरू जिम्मेवार भइदिएनन् भने (र, सबैबाट यो अपेक्षा गर्नु पनि यथार्थवादी हुँदैन) सहरी फोहोर जनस्वास्थ्यको लागि घातक हुनेमात्र नभई यसले पर्यटन र सामाजिक जीवनमै नकारात्मक असर गर्दछ (Upreti et.al. 2022; Bharadwaj et.al. 2020; Bhele 2019; Dangi et.al. 2015) । त्यसैले सहरी फोहोर व्यवस्थापनलाई कसरी प्रभावकारी र वातावरणमैत्री एवम् चुस्त बनाउन सकिन्छ भन्नेबारे अनुसन्धान गरी नीति-निर्माता र कार्यान्वयनकर्तालाई सहयोग पुर्याउनु अनुसन्धानकर्ता र अनुसन्धान संस्थाहरूको जिम्मेवारी पनि हो ।

यही परिप्रेक्ष्यमा 'नेपाल सेन्टर फर कन्टेम्पोररी रिसर्च (एन.सि.सि.आर.)'ले विगत पाँच वर्षदेखि लुजान विश्वविद्यालय - स्विट्जरल्याण्ड, कोलम्बो विश्वविद्यालय - श्रीलंका, इन्डियन इन्स्टिच्युट अफ टेक्नोलोजी (आई.आई.टी.) - मुम्बई र केही गैरसरकारी विकास संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा 'सहरी ठोस फोहोर व्यवस्थापनका चुनौती: सङ्कटपछिको सुशासनका पहलहरूबाट सिकाइ (च्यालेन्जेज अफ म्युनिसिपल सोलिड वेस्ट म्यानेजमेन्ट: लर्निङ्ग फ्रम पोष्ट क्राइसिस गभर्नेन्स इनिसिएटिभ्स इन साउथ एसिया)' भन्ने अनुसन्धान परियोजनाअन्तर्गत दक्षिण एसियाका तीनवटा ठूला सहरहरू कोलम्बो, काठमाडौं र चेन्नईमा विस्तृत अध्ययन गरेको थियो (Upreti et.al. 2020; 2022) । कोलम्बोको ल्याण्डफिल्ड साइटमा पहिरो गई थुप्रै मानिसहरूको मृत्यु र करोडौंको क्षति, चेन्नईमा आएको ठूलो बाढीले ल्याण्डफिल साइट बगाउँदा ठूलो जनघनको क्षति एवम्

“

‘यो अनुसन्धान तीनवटा देशका तीनवटा महानगरहरूको विस्तृत घटना-अध्ययन (केस-स्टडी)को आधारमा गरिएको यसका उद्देश्यहरू तय गर्दा तुलनात्मक हुनेगरी तय गरिएको थियो ।’

”

नेपालमा भारतीय नाकाबन्दी र भूकम्पका कारण सहरी फोहोर व्यवस्थापनमा उत्पन्न भएको जटिल कठिनाई साथै यी अपठ्यारा र जटिलताको सम्बोधन गर्न उल्लिखित तीन ठूला सहरहरूले के गरेका छन् भन्ने बृहत् खाकाअन्तर्गत यो अनुसन्धान भएको थियो (Upreti et.al. 2020; 2022) । यो अनुसन्धानको पहिलो दुई वर्ष यो लेखका प्रथम लेखक र पछिल्लो लगभग साढे दुई वर्ष दोस्रो लेखकले नेपालको नेतृत्व गरेकाले यसै पृष्ठभूमिमा यो लेख तयार गरिएको छ ।

अनुसन्धानको उद्देश्य र अनुसन्धान विधि

यो अनुसन्धान तीनवटा देशका तीनवटा महानगरहरूको विस्तृत घटना-अध्ययन (केस-स्टडी)को आधारमा गरिएकाले यसका उद्देश्यहरू तय गर्दा तुलनात्मक हुनेगरी तय गरिएको थियो । यो अनुसन्धानका उद्देश्यहरू निम्नानुसार थिए:

- क) फोहोर व्यवस्थापनमा सुशासनका लागि भएका संस्थागत संरचनाहरूको व्यवस्था र प्रभावकारिताको स्थिति,
- ख) फोहोर-चक्र व्यवस्थापन (वेस्ट चैन म्यानेजमेन्ट)को अवस्था, र
- ग) सहरी व्यवस्थापनमा आएका नवोदित अवधारणा तथा अभ्यासहरू केलाउनु ।

यिनै तीनवटा बृहत् उद्देश्य (क्षेत्र)अन्तर्गत नेपालको अनुसन्धान टोलीले काठमाडौं र सिसडोल ल्याण्डफिल्ड साइट (नुवाकोट) मा अध्ययन गरेको थियो । यो अध्ययनमा प्रयोग भएको विधि निम्नानुसार थियो :

काठमाडौं महानगरपालिकाका फोहोर व्यवस्थापनका विविध अभ्यास भएका केही वडाहरू (कालिमाटी-१३, टेकु-१२, लाजिम्पाट-२) कीर्तिपुर नगरपालिका र ककनी गाउँपालिका (सिसडोल) लगायतका क्षेत्रमा सवालकेन्द्रित समूह-छलफल, प्रत्यक्ष अवलोकन, महत्वपूर्ण विषयका प्रमुख जानकार व्यक्तिहरूसँग गहन अन्तर्वार्ता तथा कीर्तिपुरका १० वटा वडाहरूमध्ये चारवटा वडाहरू (१, २, ३ र १०) मा प्रश्नावलीमा आधारित सर्वेक्षण (९५% कन्फिडेन्स इन्टरभलमा ३९.२ जना र थप १० प्रतिशत घरधुरीमा) गरिएको थियो ।

यी मात्रात्मक तथा गुणात्मक तथ्याङ्क संकलनको अलावा विषयवस्तुसँग सम्बन्धित उपलब्ध सन्दर्भ सामग्रीहरूको समीक्षा गरी यी सबैको आधारमा विवरणात्मक र विश्लेषणात्मक प्रकृयाबाट तथ्याङ्क विश्लेषण एवम् परिणाम संश्लेषण गरिएको थियो ।

अनुसन्धान परिणाम

यो बृहत् अध्ययनका सबै पक्षहरू विस्तृत रूपमा यो लेखमा समेट्न नसकिए पनि अनुसन्धानका केही प्रमुख परिणामहरू यहाँ प्रस्तुत गरिएका छन् ।

- क) नेपालको संघीयताले तीन तहका सरकारहरूबीच भूमिका बाँडेको परिप्रेक्ष्यमा संघबाट गरिनुपर्ने नीति, नियम तथा प्रशासनिक सहजीकरणको कठिनाइका बाबजुद स्थानीय सरकारले ठोस फोहोर व्यवस्थापनमा केही राम्रै काम गरेको देखियो । तर, निजी क्षेत्र भने पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट नभएको पाइयो ।
- ख) त्यसैगरी सिसडोल बञ्चरेडाँडा फोहोर व्यवस्थापन सरोकार समितिका अध्यक्ष नवराज ढुङ्गाना पनि संघीय सरकारको भूमिकाप्रति सन्तुष्ट हुनुभएको पाइएन । उहाँका अनुसार स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०१७ अनुरूप फोहोर व्यवस्थापन कार्य स्थानीय सरकारको भएपनि समन्वयको अभाव र अन्तर-स्थानीय सरकारबीच राम्रो सहकार्य नहुँदा काठमाडौंका १८ वटा नगरपालिकाहरू र अरू थप केहीको समेत फोहोर वैज्ञानिक मान्यतावेगर नै सिसडोल ल्याण्डफिल्ड साइटमा विसर्जन गर्दा धादिङ्ग र नुवाकोटका मानिस, जनावर र नदीलाई समेत प्रदूषित गरी असर गरेको भेटियो । यसका प्रमुख

‘काठमाडौंमा फोहोर व्यवस्थापनमा पुरुष (१७%) भन्दा महिला सहभागिता (८३%) अत्यधिक बढी देखियो ।’

कारणहरूमा समन्वयको अभाव, नीति र कानूनको अपर्याप्तता एवम् पूर्ण जनसहभागिताको कमी रहेको पाइयो ।

- ग) काठमाडौंमा फोहोर व्यवस्थापनमा पुरुष (१७%) भन्दा महिला सहभागिता (८३%) अत्यधिक बढी देखियो । फोहोर व्यवस्थापनमा ३१ देखि ४० वर्ष उमेर समूहका मानिसहरू सबैभन्दा बढी (२४%) संलग्न भएको पाइयो । तर, फोहोरसम्बन्धी निर्णय प्रकृत्यामा भने महिला (७%) भन्दा पुरुष (६७%) अत्यधिक बढी रहेको भेटियो । यसले फोहोर व्यवस्थापनमा प्रत्यक्ष संलग्न रहने भएर पनि निर्णय प्रकृत्यामा भने महिलाहरूको सहभागिता कमजोर रहेको पाइयो ।
- घ) सर्वेक्षणको क्षेत्रमा देखिएका फोहोर व्यवस्थापन गर्ने प्रमुख अभ्यासमा फोहोर छुट्ट्याउने, पुनर्प्रयोग गर्ने तथा विसर्जन गर्ने र फाल्ने कुराहरू नै मुख्य रहेको पाइयो तर केही थप काम गर्ने हो भने यसबाट ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना समेत रहेको देखियो (Lohani et.al., 2021) । यससँग सम्बद्ध केही तथ्यगत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	सवाल	परिणाम
१.	घरायसीस्तरमा फोहोर व्यवस्थापन गर्ने मुख्य व्यक्ति	महिला ८३ प्रतिशत, पुरुष १७ प्रतिशत
२.	घरायसीस्तरमा फोहोर छुट्टयाउने चलन	घरायसी फोहोर ५५ प्रतिशत, भान्छाको फोहोर ५४, प्रशोधन गर्न मिल्ने फोहोर ५० प्रतिशत
३.	फोहोर व्यवस्थापनको मुख्य तरिका	निजी क्षेत्रका फोहोर सडकलकलाई मिश्रित फोहोर दिने ९० प्रतिशत, भान्छाको फोहोर दिने ४४ प्रतिशत
४.	फोहोर सडकलकलाई तिर्ने रकम	९० प्रतिशतले रु. १५०१- देखि रु. ४५०१- प्रतिमहिना (१० प्रतिशतले कुनै पनि सेवा नलिएको)
५.	विपद्का समयमा फोहोर व्यवस्थापन	३० प्रतिशतले केही फरक महसुस गरेको, फोहोर उठाउने काम अनियमित भएको, कुहिने फोहोरबाट मल बनाएर कौसी खेती गरी तरकारी फलाउन थालेको, पुनः प्रयोग गर्न मिल्ने फोहोरलाई प्रयोगमा ल्याएको

स्रोत: प्रारम्भिक सर्वेक्षण, सन् २०२१

ड) पछिल्लो अवधिमा सहरी फोहोर व्यवस्थापनमा नयाँ-नयाँ अवधारणा र अभ्यासहरू सुरु भएको पाइयो । बजार वा आर्थिक लाभकेन्द्रित यी अवधारणाहरूमा 'फोहोरलाई मोहर', 'क्यास फ्रम ट्रयास' (फोहोरबाट नगद), बेस्ट फ्रम वेष्ट (फोहोरबाट राम्रो फाइदा), सर्कुलर इकोनोमी (चक्रीय आर्थिक लाभ) र खाली सीसी केही उदाहरणहरूको रूपमा

रहेका छन् । यी अवधारणाहरूलाई अभ्यासमा ल्याउन थुप्रै निजी संस्थाहरूले विभिन्न पहलहरू गरेका छन् । च) त्यसैगरी 'फोहोर व्यवस्थापनको प्रकृत्यामा महिलाकरण (फेमिनाइजेसन अफ वेष्ट)' भएको पाइयो । त्यस्तै, 'बाल्ने र फाल्ने (बर्न एण्ड डम्प)' अभ्यासमा परिवर्तन भई 'सहरमा फोहोर व्यवस्थापन गर्ने नयाँ पात्रहरू' (न्यू एक्टर्स

एन.सि.सि.आर. र सि.आई.यु.डी.द्वारा अक्टोबर, सन् २०२१ मा आयोजित परियोजनाको मध्यावधि छलफलका सहभागीहरू

स्रोत: एन.सि.सि.आर. र सि.आई.यु.डी.

इन टाउन) आएको, अस्पतालजन्य फोहोर व्यवस्थापनको चुनौती, फोहोरमा काम गर्ने श्रमिकको स्वास्थ्यमा पर्ने जोखिम र जीवन-बीमा, फोहोर व्यवस्थापनमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, फोहोर उत्पादनपछि छुट्याई पुनर्प्रयोग गर्ने, भण्डारण गर्ने र ढुवानी गर्ने अभ्यास, 'कौसी खेती' शुरुवात र कौसी खेती, करेसावारी एवम् घर-बगैँचामा कुहिने फोहोरको प्रयोगजस्ता फरक र फोहोर कम उत्पादन एवम् विसर्जन गर्ने अभ्यास पनि सुरु भएको पाइयो (Upreti et.al., 2022) ।

छ) फोहोर व्यवस्थापनमा युवाहरूको बढ्दो चाख र संलग्नता (जस्तै : खाली सीसीजस्ता पहल), कुहिने फोहोरलाई कम्पोष्ट बनाई बिक्री गर्ने, फोहोरको 'तीन आर' अर्थात् 'रिड्युस, रि-युज र रिसाइकल' (फोहोर उत्पादन घटाउने, पुनर्प्रयोग गर्ने र प्रशोधन गर्ने) व्यवस्थापकीय मान्यताको बढ्दो अभ्यास साथै यो तरिकाबाट सिर्जना भएको रोजगारी पनि उल्लेख्य शुरुवातका रूपमा पाइए । विगतको 'फोहोर-मैला व्यवस्थापनको काम विपन्नहरूको हो' भन्ने गलत मान्यतामा पनि विस्तारै परिवर्तन भइरहेको देखियो ।

ज) स्थानीय जनता (खासगरी फोहोर विसर्जन गर्न लैजाने बाटो र विसर्जन स्थल, नुवाकोटको सिसडोलका) र फोहोर व्यवस्थापन गरिरहेको काठमाडौँ महानगरपालिकाबीचको द्वन्द्व एवम् यसको राजनीतिकरण सदाबहार र व्यापक देखियो । यो सवाल मुख्यतः सडकको दुरावस्था र यसले सिर्जना गरेका समस्यासँग पनि सम्बन्धित पाइयो । यसै प्रसङ्गमा काठमाडौँ महानगरपालिकाका सिसडोल ल्याण्डफिल्ड साइटका इन्जिनियर दिप श्रेष्ठले भन्नुहुन्छ, "सरकारले प्रमुख राष्ट्रिय राजमार्गहरूलाई प्राथमिकता दिएका कारण सिसडोलले प्राथमिकता पाउन सकेन" । यसैगरी ककनी गाउँपालिका, वडा नं. १ का तत्कालीन अध्यक्ष चन्द्रबहादुर बलामी सिसडोलमा गरिएको फोहोर व्यवस्थापनबारे आफ्नो गहिरो असन्तुष्टि व्यक्त गर्नुहुन्छ, "सिसडोलमा दुई वर्षका लागि वैज्ञानिक तरिकाले फोहोर व्यवस्थापन गर्ने र त्यहाँका जनतालाई रोजगारी दिने एवम् २५ शैयाको अस्पताल बनाइदिने भनेको केही पनि

पूरा भएको छैन" ।

भ) पछिल्लो समयमा सहरी फोहोर व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रको संलग्नता निकै उत्साहजनक, सशक्त र प्रभावकारी भएको पाइएता पनि उनीहरूले स्थानीय सरकारबाट पाउनुपर्ने सहयोग नपुगेको भनेर आवाज उठाइरहेको पाइयो । यसै सन्दर्भमा 'ब्लु वेष्ट टु भ्यालु'का प्रमुख कार्यकारी अधिकृत नवीन विकास महर्जन भन्नुहुन्छ, "फोहोर व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्र एक प्रमुख पात्र हुँदाहुँदै पनि नगरपालिका र निजी कम्पनीबीच औपचारिक सम्झौता भई काम हुन सकेको छैन । निजी क्षेत्रले आफ्नै सुरमा काम गर्नु परिरहेको छ" ।

सहरी फोहोर व्यवस्थापनका लागि सिकाइ र नीतिगत सवालहरू

यो अनुसन्धानको प्रारम्भिक नतिजाको आधारमा निम्न सिकाइ तथा सवालहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

क) फोहोरमा काम गर्ने श्रमिकहरूको स्वास्थ्य र सुरक्षालाई नीतिगत रूपमै सम्बोधन गरिनुपर्ने ।

ख) तीन तहका सरकारहरूबीच समन्वयको नीतिगत र अभ्यासगत संरचना, जिम्मेवार पात्र र ठोस प्रकृया निर्धारण गर्नुपर्ने ।

ग) स्थानीय सरकारको फोहोर व्यवस्थापनको प्राविधिक र व्यवस्थापकीय क्षमता विकास गर्नुका साथै स्थानीय सरकारको संरचनाभित्रै कृषि, वातावरण र पूर्वाधार इकाइहरूको सहकार्य, समन्वय र एकीकृत कार्यक्रम परिचालनको व्यवस्था सुनिश्चित गर्नुपर्ने ।

घ) फोहोर व्यवस्थापनमा संलग्न महिला श्रमिकहरूकै पहलमा सहकारी संस्था स्थापना भई परिचालित भएको त पाइयो तर स्थानीय सरकारले यस्ता राम्रा अभ्यासलाई प्रवर्द्धन र थप परिस्कृत गर्न एवम् पर्याप्त सहयोग गर्न नसकेको देखिएकाले यस्ता सहकारीहरूको भूमिकालाई संस्थागत गर्दै प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने ।

ङ) फोहोर व्यवस्थापनको दायित्व स्थानीय सरकारको भएकाले यो दायित्व पूरा गर्न आवश्यक पर्ने सहयोग (नीति-नियम, स्रोत र प्रविधि) प्रदेश र संघबाट समयमै र समन्वयात्मक रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्ने ।

च) स्थानीय सरकार, निजी क्षेत्र र स्थानीय समुदायहरूको

‘भूकम्प र भारतीय नाकाबन्दीको सिब काठमाडौँमा फोहोर व्यवस्थापनमा धेरै गुणात्मक परिवर्तन आएको पाइयो ।’

सहकार्यमा 'तीन आरको सिद्धान्त (रिड्युस, रि-युज र रिसाइकल (फोहोर उत्पादन घटाउने, पुनर्प्रयोग गर्ने र पुनः प्रशोधन गर्ने)' अनुरूप फोहोर व्यवस्थापन गर्ने अभ्यासलाई थप सशक्त बनाउनु पर्ने ।

छ) फोहोर व्यवस्थापनमा सदाबहार विवाद र द्वन्द्व देखिएको हुँदा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग बसी दीर्घकालीन समाधान खोज्ने र यसका लागि आवश्यक पर्ने सीप विकासमा स्थानीय सरकारले प्राथमिकता दिनुपर्ने । सहरी फोहोर व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकारहरूको खासै ध्यान नपुगेकोबारे काठमाडौं महानगरपालिकाको वातावरण विभागका तत्कालीन प्रमुख हरिकुमार श्रेष्ठ भन्नुहुन्छ, "फोहोर व्यवस्थापन प्रत्येक संस्था र व्यक्तिको जिम्मेवारी हो । तर, स्थानीय सरकारहरूले नै पनि आफ्नो फोहोर व्यवस्थापनको भूमिका विर्सेर पूर्वाधार विकासमा मात्र जोड दिइरहेका छन्" ।

निष्कर्ष

भूकम्प र भारतीय नाकाबन्दीको समयदेखि काठमाडौंमा फोहोर व्यवस्थापनमा धेरै गुणात्मक परिवर्तन आएको पाइयो । संघीय प्रणालीमा फोहोर व्यवस्थापन स्थानीय सरकारको जिम्मेवारी भएको सन्दर्भमा उसलाई नीति, कानून, प्रविधि, स्रोत आदिका आधारमा सुदृढ र सक्षम बनाई 'तीन आर'को सिद्धान्त अनुरूप स्थानीय जनताको सक्रिय सहभागिता र निजी क्षेत्र समेतको सक्रियतामा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू:

- Bharadwaj, B., Rai, R., & Nepal, M. (2020). Sustainable financing for municipal solid waste management in Nepal. PLoS ONE 15(8), 1-15.
- Bhele, S. (2019). Privatization and decentralization of a public service: solid waste management in Kathmandu. Columbia: Columbia University's Graduate School of Architecture, Preservation and Planning (GSAPPUP).
- Chudal, M., Dahal, K. R., & Saini, G. (2019). Review on participatory approach of solid waste management with special focus on Lalitpur metropolitan city, Nepal. Global Scientific Journals, Volume 7, Issue 8, 965-994.
- Dangi, M. B., Schoenberger, E., & Boland, J. J. (2015). Foreign aid in waste management: A case Kathmandu, Nepal. Habitat International 49, 393-402.
- Ghale, M. & Upreti, D. (2021, November 30). Voices of stakeholders on SWMP, Nepal. Wasteof(f)life Blog.

<http://lifeofwaste.com/2021/11/30/voices-of-waste-stakeholders-nepal/>

- Khadka, R., Safa, M., Bailey, A., KC, B., & Poudel, R. (2021). Factors influencing municipal solid waste generation and composition in Kathmandu metropolitan city, Nepal. International Journal of Scientific and Research Publications, Volume 11, Issue 1, 520-535.
- Lohani, S. P., Keitsch, M., Shakya, S., & Fulford, D. (2021). Waste to energy in Kathmandu Nepal- A way toward achieving sustainable development goals. Sustainable Development, 1-9.
- Maharjan, A., Khatri, S. B., Thapa, L., Pant, R. R., Pathak, P., Bhatta, Y. R., et al. (2019). Solid waste management: Challenges and practices in the Nepalese context. Himalayan Biodiversity, 7(6), 6-18.
- Thapa, B., & K.C., A. K. (2011). Solid waste management at landfill sites of Nepal. Indian Journal of Science and Technology, Vol.4 issue 3, 164-166.
- Upreti, B. R., Upreti, D., Veron, R., Rajbhandari, S., & Karmacharya, Y. M. (2020). Institutional architecture of municipal solid waste management (MSWM) Nepal. University of Lausanne.
- Upreti, B.R., Ghale, Y., Veron, R., Upreti, D., Hollenbach, P., Karmacharya, Y.M., Rajbhandari, S. (2022) Waste Chains and Loops in the Kathmandu Valley, Nepal. Available at: https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_DAD1EDB3F2C1.P001/REF

डा. विष्णुराज उप्रेती विगत चार दशकदेखि विकास र अनुसन्धानमा सक्रिय हुनुहुन्छ । यो अनुसन्धान परियोजनाको सन् २०२० फेब्रुअरीसम्म नेतृत्व गर्नुभएका उप्रेती हाल 'नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान' (सरकारको नीति-सोच संस्था)का कार्यकारी अध्यक्ष हुनुहुन्छ ।

डा. यमुना घले विगत तीन दशकदेखि विकास, नीतिगत पैरवी र अनुसन्धानमा सक्रिय हुनुहुन्छ । डा. घलेले हाल 'नेपाल सेन्टर फर कन्टेम्पोररी रिसर्च (एन.सि.सि.आर.)' मा अनुसन्धान निर्देशकको रूपमा यो परियोजनाको नेतृत्व गरिरहनुभएको छ ।

सहभागिता

स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच : चुनौती र अवसर

डा. भाविन्द्र भण्डारी

अहिले विश्वव्यापी रूपमा अघि बढाइएको 'दिगो विकास लक्ष्य'मा 'विकास'लाई मानवकेन्द्रित अवधारणाअनुरूप विशेष जोड दिएर समावेश गरिएको पाइन्छ । यसले आफ्ना लक्ष्यहरूलाई मूलतः अधिकारमुखी विकासको फराकिलो दायराबाट हेरेको पनि प्रष्ट हुन्छ । साथै, यसले आधारभूत मानवीय आवश्यकता, जस्तै: भोकमरी तथा गरिबीको अन्त्य, सबैका लागि सुरक्षित खानेपानी र सरसफाइ एवम् सबै उमेर समूहका व्यक्तिहरूका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवन प्रवर्द्धन गर्ने महत्वाकाङ्क्षी लक्ष्य राखेको छ ।

गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सर्वसुलभ पहुँच सुनिश्चित गर्नु राज्यको महत्वपूर्ण दायित्व हो । नेपालको संविधानको धारा ३५ (१) र (३) मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित नगरिने तथा प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक सुनिश्चित गर्ने कुरा प्रत्याभूत गरिएको छ । स्वास्थ्यमा यस्तो सर्वव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्न राष्ट्रियस्तरमा विभिन्न नीतिगत प्रयासहरू भएका छन् । राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति-वि.सं. २०७६, पन्ध्रौँ योजना (वि.सं. २०७६/७७-२०८०/८१), नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र रणनीति (वि.सं. २०७२-२०७७), दिगो विकास लक्ष्य (वि.सं. २०७३-२०८७) लगायतका स्वास्थ्यसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, वि.सं. २०७५ समेत लागू गरिएको छ ।

हालसम्म गरिएका प्रयत्नहरूबाट स्वास्थ्य क्षेत्रमा केही उल्लेख्य प्रगतिहरू भएतापनि गर्नुपर्ने कामहरू अझै धेरै नै छन् । स्वास्थ्य सेवामा देखिएका भौगोलिक, राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र लैङ्गिक असमानताहरूलाई कम गरी स्वास्थ्य प्रणालीलाई सुधार गर्दै जनतालाई गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्नु आवश्यक छ । यसका लागि दक्ष जनशक्तिको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । सबै नागरिकहरूका लागि सामाजिक न्याय र सुशासनमा आधारित सक्षम स्वास्थ्य प्रणालीको विकास र विस्तार

“

हालसम्म गरिएका प्रयत्नहरूबाट स्वास्थ्य क्षेत्रमा केही उल्लेख्य प्रगतिहरू भएतापनि गर्नुपर्ने कामहरू अझै धेरै नै छन् ।

”

गर्दै गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा पहुँच र उपयोग सुनिश्चित गर्नु पनि जरूरी छ । यसका लागि सबै सरोकारवालाहरूका बीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्यलाई थप सुदृढ गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

सन् १९७८ मा 'अल्मा आटा'मा सम्पन्न विश्व सम्मेलनबाट प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको विश्वव्यापी अभियान र दिगो विकास लक्ष्य लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूले स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच बढाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । स्वास्थ्य प्रणाली सुदृढ गर्दै स्थानीय तहमा गुणस्तरीय प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विस्तार गर्ने विश्वव्यापी अभियानलाई निरन्तरता दिन बलियो राजनीतिक नेतृत्व समेत आवश्यक छ ।

अति कम विकसित देशहरूमा महिला र बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य बढी गम्भीर र संवेदनशील देखिन्छ । नेपालको

जनसंख्या तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, सन् २०१६ अनुसार पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको मृत्युदर प्रतिहजार जीवित जन्ममा ३२ रहेको छ । त्यसैगरी प्रतिलाख जीवित जन्ममा २३९ मातृमृत्यु हुने गरेको छ । पोषणको अवस्था हेर्दा पाँच वर्षमुनिका ३६ प्रतिशत बालबालिकामा पुडकोपन देखिन्छ । उचाइअनुसार तौल नपुगेका र

ख्याउटे भएका बालबालिका १० प्रतिशत छन् । उमेरअनुसार हुनुपर्ने भन्दा कम तौल भएका २७ प्रतिशत बालबालिका रहेका छन् । नेपालको रोगव्याधिको भारसम्बन्धी प्रतिवेदन (सन् २०१७) अनुसार नेपालमा मृत्युको प्रमुख कारणका रूपमा नसर्ने रोगहरू छन् । कुल मृत्युमध्ये रोगहरूबाट हुने मृत्यु ६६ प्रतिशत, चोटपटकबाट ९ प्रतिशत र बाँकी २५ प्रतिशत सरुवा रोग, मातृ, नवजात तथा पोषणसम्बन्धी रोगहरूबाट हुने गरेको तथ्याङ्क छ ।

विश्वव्यापीकरण, बसाइँसराइ र शहरीकरणसँगै खानपान र जीवनशैलीमा आएको परिवर्तनले सर्ने र नसर्ने रोगहरू बढ्दै गएका छन् । बढ्दो मानसिक स्वास्थ्य समस्या, खाद्य असुरक्षा र प्राकृतिक विपद्दे जनस्वास्थ्य थप चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ । जलवायु परिवर्तन र यसले स्वास्थ्यमा पार्ने नकारात्मक प्रभावहरूलाई न्यूनीकरण गर्न राष्ट्रियस्तरमा तत्काल पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । यो सन्दर्भमा नयाँ राष्ट्रिय

स्वास्थ्य रणनीतिले जलवायु परिवर्तन, जनसंख्या व्यवस्थापन, आप्रवासी स्वास्थ्य, सामाजिक संरक्षण, स्वास्थ्य प्रणालीको सुदृढीकरणजस्ता महत्वपूर्ण सवालहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि प्रमाण र समतामा आधारित योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ । यसले स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच पढाउन उल्लेख्य योगदान गर्दछ ।

यथार्थमा, स्वास्थ्यमा हुने व्यक्तिगत खर्च पनि उच्च रहेको छ । स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र उपयोगमा धनी र गरिबबीच धेरै असमानता छ । अभैपनि जनताले अपेक्षा गरेअनुसार गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सहज पहुँच छैन । अर्कोतर्फ स्वास्थ्य सेवामा लगानीअनुरूप प्रतिफल प्राप्त गर्न कठिन चुनौतीहरू छन् । स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आधुनिक उपकरण र दक्ष जनशक्तिको उपलब्धता, सूचना प्रणालीको प्रभावकारी व्यवस्थापन, सहभागितामूलक

अनुगमन र मूल्याङ्कन एवम् चुस्त खरिद तथा आपूर्ति व्यवस्थापन प्रणाली सुनिश्चित गर्न सिकिएको छैन । यसको प्रभाव खासगरी दुर्गम क्षेत्रका स्वास्थ्य संस्था र समुदायमा बढी देखिन्छ ।

यी चुनौतीहरूलाई सामना गर्न स्वास्थ्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी राष्ट्रिय बजेटमा स्वास्थ्यको अंश बढाउँदै लैजानु पर्छ । यो

‘स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र उपयोगमा धनी र गरिबबीच धेरै असमानता छ । अभैपनि जनताले अपेक्षा गरेअनुसार गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सहज पहुँच छैन ।’

सन्दर्भमा राष्ट्रिय स्वास्थ्य वित्त रणनीति (वि.सं. २०७८-२०८८) ले स्वास्थ्य क्षेत्रमा आवश्यक लगानीलाई थप पारदर्शी र लागत प्रभावकारी बनाउन जोड दिएको छ । तर, स्वास्थ्यमा लगानी बढाउँदै स्वास्थ्य-बीमा मार्फत स्वास्थ्य उपचारमा नागरिकको पहुँच सुनिश्चित गर्ने रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनसकेको छैन । कोभिड-१९ को महामारी तथा अन्य विपद्जन्य स्वास्थ्य समस्याहरूको प्रभावकारी रोकथाम र प्रतिकार्यका लागि प्रदेश र स्थानीय तहमा सबै सरोकारवालाहरूको क्षमता, समन्वय र सहकार्य बढाउँदै स्रोत परिचालनमा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच स्वास्थ्य क्षेत्रको लगानीमा समन्वय कायम गरी भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक तथा लैङ्गिक विविधतालाई समेत मध्यनजर गर्दै स्रोतको समतामूलक र न्यायोचित वितरण सुनिश्चित गरिनु पर्छ । स्वास्थ्यमा अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्नका लागि लागत प्रभावकारितामा

आधारित ढङ्गले लगानी गर्नु आवश्यक छ । हालसम्म प्राप्त गरेका उपलब्धिहरूलाई निरन्तरता दिँदै स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्राप्त अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग, समन्वय र सहकार्यलाई अझ बढी पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउन सहभागितामूलक अनुगमन तथा समीक्षा हुनु पर्दछ ।

वित्तीय रणनीतिको मर्मअनुसार स्वास्थ्य क्षेत्रको वित्तीय दायरा बढाउन सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेटमा कम्तीमा १० प्रतिशत रकम स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी गर्ने, स्वास्थ्यमा सार्वजनिक-निजी साभेदारी अवधारणालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने र आवधिक लागत प्रतिफल विश्लेषणको आधारमा कार्यक्रमहरूको पुनः प्राथमिकीकरण गर्ने कार्यनीति अपनाइनु पर्छ । अर्कोतर्फ, स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्ने विश्वव्यापी मान्यतालाई व्यवहारमा लागू गर्न स्वास्थ्यसम्बन्धी पर्याप्त जनशक्ति आवश्यक हुन्छ । यस्तो जनशक्तिको उत्पादन र वितरण गर्दा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच नपुगेका ग्रामीण र शहरी क्षेत्रका गरिब, असहाय र सीमान्तकृत समुदायहरूलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ ।

सङ्घीयता लागू भएपछि स्थानीय र प्रदेश सरकारहरूले स्वास्थ्य सेवा लगायत समाजिक सेवाको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्न थालेका छन् । अहिले स्वास्थ्य सेवाको विस्तार र यसको सञ्चाल स्थानीय तहका वडा र समुदायसम्म पुगेको छ । यसले गर्दा सबै तहमा स्वास्थ्यसेवाको जिम्मेवारी र नेतृत्व उपलब्ध छ । स्वास्थ्य क्षेत्रमा हुने लगानी क्रमशः बढ्दै गएको अवस्थामा प्रतिकारात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक जनशक्ति उत्पादन, व्यवस्थापन र उपयोग पनि बढेको देखिन्छ । सङ्घीय संरचनाअनुरूप दक्ष तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्यसम्बन्धी जनशक्तिको उपलब्धता र समतामूलक वितरण गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको स्वास्थ्य जनशक्तिसम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति (वि.सं. २०७७/७८-२०८६/८७) को प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न यसको आवधिक समीक्षा गर्नु जरुरी छ ।

स्थानीय तहको अधिकार कार्यान्वयन गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय र सहकार्य प्रवर्द्धन गर्दै गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्न स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, वि.सं. २०७४ लागू भएको छ । सशर्त अनुदान मार्फत हस्तान्तरण गरिएका प्रदेश र स्थानीयस्तरका स्वास्थ्य कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने संयन्त्र र प्रणालीलाई थप सुदृढ बनाउनु जरुरी छ । राष्ट्रिय स्वास्थ्य

नीति, रणनीति र विभिन्न निर्देशिकाहरूको स्थानीयकरणका प्रयासहरूलाई संस्थागत गर्दै सर्वव्यापी स्वास्थ्य पहुँचका महत्वपूर्ण सूचकहरूको मापन, अनुगमन र समीक्षा गर्नु आवश्यक भइसकेको छ ।

(लेखक डा. भविन्द्र भण्डारी नेपालका निवर्तमान अध्यक्ष हुनुहुन्छ ।)

हाम्रो अनुरोध

नेपालको दिगोपना अभिवृद्धि र प्रगतिको लागि विभिन्न व्यक्ति र संस्थाहरूबाट गर्नुभएको सहयोगको कदर गर्दै अन्य संस्था एवम् महानुभावहरूले पनि नेपालको अक्षय कोषका लागि सक्दो सहयोग गर्नहुन र आफ्नो पहुँच भएका नेपालको उद्देश्यसँग मेलरवाने संस्थाहरूलाई नेपालको अक्षयकोषबारे जानकारी गराई कोष प्रवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याउनुहुन हार्दिक अनुरोध गर्दछौं ।

कार्यकारिणी समिति
सहभागीमूलक कार्य समूह (नेपाल)

खोजेको विकास र विकास पछि पर्नुका कारण

डा. नम्रता पाण्डे

“

‘यो निर्वाचनको परिणाम पुराना राजनीतिक दलका लागि एउटा सबक हो भने स्वतन्त्र उम्मेदवारका लागि चुनौती पनि ।’

”

आखिर सबैले खोजेको कुरा त देशको प्रगति र स्थायित्व नै त हो । भनिन्छ, त्यसकै लागि निर्वाचन हुन्छ र निर्वाचनद्वारा चुनिएको नेतृत्व मार्फत नै विकास सम्भव हुन्छ । पाँच वर्षअघि अर्थात् २०७४ सालको तीन तहको चुनाव, सोको नतिजा, नेतृत्व र त्यसपछिका दिनहरूमा विकासले लिनुपर्ने फड्को कति, कसरी र कुन आधारमा भयो वा भएन, मूल्याङ्कन गर्ने र भोग्ने जनता भएकै कारण २०७९ को मुखमै परेको स्थानीय निर्वाचनमार्फत् उनीहरूले आफ्नो अभिव्यक्ति दिए । त्यसमा पनि विशेषगरी राजधानी अर्थात् देशको मुटुमा रहेको काठमाडौंको मेयर पदको नतिजाले स्वतन्त्र उम्मेदवारप्रति नागरिकको आशा प्रतिबिम्बित भएको प्रष्टै देखियो । काठमाडौंमा मात्र नभएर अन्य केही नगरपालिकाहरूमा पनि स्वतन्त्र उम्मेदवारहरूले राम्रो सम्मान र मत पाए । यसको अर्थ उही हो, पुराना राजनीतिक दल र सम्पूर्ण राजनीतिमा विकास एवम् नेतृत्वको नाममा हुने गरेको परिवारवाद, नातावाद र कृपावादलाई प्रश्रय दिने प्रवृत्तिप्रति आममतदातामा बढेको निराशाको प्रतिफल ।

अर्कोतिर, उदाहरणकै रूपमा लिँदा काठमाडौं महानगरपालिकाका स्वतन्त्र उम्मेदवार बालेन शाहप्रति सबै वर्ग र उमेर समूहका मतदाताको आकर्षण, समर्थन र उनीप्रतिको आशा, अपेक्षा र भरोसाले नेपाली राजनीतिमा नेतृत्व परिवर्तनको तीव्र चाहना र विकासका लागि स्पष्ट भिजनको आवश्यकता छ भन्ने तथ्यलाई पुष्टि गरेको छ । विगतका प्रक्रियादेखि दिक्क भएर विकास र ठोस उपलब्धिका लागि युवा वर्ग अर्थात् हाम्रो पुस्ताले परिवर्तन चाहेको छ । त्यो परिवर्तनको सुरुआत राजनीतिबाटै हुनुपर्ने हो भने राजनीतिमा पनि युवा नेतृत्व जरूरी छ भन्दै देशभरि युवा उम्मेदवारप्रति बढेको आकर्षणले यसलाई प्रष्ट पारिदिएको छ । विगतमा राजनीतिक दलहरूले युवा उम्मेदवार चयन गर्नमा देखाएको कन्जुस्याईंले युवा मतदातामा निराशा पनि छाएको रहेछ भन्ने कुरा यसपटकको चुनावबाट महसुस गर्न सकिन्छ । सक्रिय र क्षमतावान युवाले नै परिवर्तनको आकाङ्खालाई छिटो साकार रूप दिन सक्छन् भन्ने विश्वास र राजनीतिमा

युवालाई नै अग्रसर गराउनु पर्छ, भन्ने जनस्तरको मान्यताले युवा जनप्रतिनिधिको माग गरेको हुनसक्छ। त्यसैले पनि भन्न सकिन्छ, विगतमा युवा र नागरिकको माग सम्बोधन नहुँदा र राजनीतिक दलका नेता एवम् नेताका आफन्त तथा आसेपासेलाई नै उम्मेद्वार चयन गरेर राजनीतिमा परिवारवाद, नातावाद र कृपावादलाई प्रश्रय दिइएका कारण राजनीतिक दलहरूप्रतिको परम्परागत अभ्यासलाई अब नागरिक समुदायले बहिष्कार गर्न चाहेका छन्। यो निर्वाचनको परिणाम पुराना राजनीतिक दलका लागि एउटा सबक हो भने स्वतन्त्र उम्मेद्वारका लागि चुनौती पनि। त्यसो हो भने, अबका निर्वाचित जनप्रतिनिधिले विकासलाई कसरी अधि बढाउन सक्छन् त ?

योजनाबद्ध विकासको अवधारणाअनुरूप कार्यान्वयन

जुन कुरा योजनाअनुसार हुन्छ त्यही नै विकासको परिणाम हो। 'विकासमा क्रान्ति ल्याउँछौं' भन्नुको अर्थ हो, जबर्जस्ती जुनसुकै उपाय गरेर भएपनि चाहेअनुसारको परिणाम हात पाउँछौं। आज नेपालमा सोचेजति विकास नहुनु, सोचेजति मानवीयता र इमानदारिता कायम नहुनु अनि विगतका सरकारबाट अपेक्षित विश्वास पूरा नभएको ठान्नुको कारणले नै हो, विकासमा नेपाल अझै पछि परेको छ। त्यसो त, विगतलाई हेर्दा हरेक क्षेत्रमा विकास भएको छ तर त्यसलाई जनता स्वीकार गर्न तयार छैनन् किनकी जनताको अपेक्षा अझै बाँकी छ। अब बन्ने नयाँ संरचना र जनप्रतिनिधिले तीव्र गतिमा, नयाँ आयाममा विकासका मोडेलहरूलाई अगाडि सार्नु पर्दछ। अब जनतामाथि शासन गर्ने अभ्यास त्यागेर जनताको सेवामा समर्पित हुने अभ्यास सुरु गर्नुछ। बजेट भाषणमा जसरी बजेट विनियोजन गरिएको छ, त्यसलाई प्रयोग गरेर विकासको प्रतिफल नागरिकलाई महसुस गराउनु पर्नेछ। बजेट वक्तव्य पढ्ने र दुई-चारवटा काम सुरु गरेर

बीचमै छोड्ने प्रवृत्तिलाई अब बोलीअनुसार कार्यान्वयनमा ल्याउनु छ। स्थानीय तहले प्रदेश र केन्द्रलाई दबाव दिएर हुन्छ या कसरी हुन्छ, काम देखिनु पर्नेछ। त्यसका लागि प्रशासनिक कार्यविधिमा सुधार जरूरी छ। नागरिकलाई कुनै समस्या नहुनेगरी, छिटो-छरितो प्रशासनिक सुविधा

दिने घोषणा-पत्रअनुसारको कामको प्रतिफल आउनु पर्नेछ। भ्रष्टाचारी र लामो प्रशासनिक प्रक्रियालाई सहज र सरलीकृत बनाउनेतिर जोड दिनुपर्नेछ। डिजिटाइजेसन र आइटीको माध्यमबाट सेवा प्रवाहमा सुधार गर्नु पर्नेछ। सूचना प्रवाह चुस्त

र दुरुस्त अनि पारदर्शी कसरी हुन्छ, त्यसमा ध्यान दिनुपर्नेछ। अबको समय यसकै हो र यो नै व्यवस्थापनको सुरुआती पक्ष हो।

भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधारको व्यवस्थापनमा सुधार नगरी अरू ठूला कुरा हासिल हुँदैनन्। गाउँ, नगरभित्रका पूर्वाधार, खानेपानी, सडक, पार्क, हरियाली, मठ-मन्दिर, पुरातात्विक क्षेत्रका धरोहर, पुस्तकालय, शिक्षा, स्वास्थ्यलगायतका कुराहरूमा अहिले जे अभ्यास भइरहेको छ, त्योभन्दा फरक सोच्नुपर्छ। सबै तहबाट समन्वय गरेर, गृहकार्य गरेर, विज्ञहरूको सुझाव लिएर सुधारको मार्गमा लाग्नुपर्दछ। बनिस्केका पूर्वाधारको सुधार गर्दै ती संरचनालाई व्यवस्थित तरिकाले सुविधायुक्त उपभोगमा आउनेगरी व्यवस्थापन गरिनु पर्दछ। वातावरणीय सुरक्षा, गाउँ-नगरको सौन्दर्यीकरण लगायतका विषयलाई प्राथमिकतामा राखिनु पर्दछ।

यी कुराहरूलाई ध्यान दिएर योजनाबद्ध अवधारणाका साथ विकासलाई अगाडि बढाउनु स्थानीय सरकारको नेतृत्वप्रति रहेको अहिलेको जनमतको अपेक्षा हो।

कौशल र दूरदर्शिता

आज विश्वमा विकसित कहलिएका जापान, सिङ्गापुर, चीन लगायतका राष्ट्रहरूले पनि २०-३० वर्षको अन्तरालमै राष्ट्रको विकासमा कायापलट गरेका थिए। हामी विदेश घुम्ने मात्र कि त्यहाँको विकासका मोडेलहरूलाई पनि अनुकरण गर्ने ? यो जन-प्रश्न स्वाभाविक हो। भित्री संकल्प र निस्वार्थ भावबाट राष्ट्रको विकासमा ध्यान नदिने हो भने जनताले चाहेको अपेक्षा शासन व्यवस्थाले मात्र पूर्ति हुँदो रहेनछ। यसका लागि त नेतृत्व वर्गको कौशल र दूरदर्शिता आवश्यक रहेछ भन्ने तथ्य अहिले

जनमानसले मनन गरेका छन्। विकास गर्न सकिने उपायहरू थाहा पाउँदा-पाउँदै पनि अपेक्षित विकास भएन, यो त समस्या उप्काउने कारण मात्र बन्थो। यसको समाधानकै लागि विकास किन अपेक्षित ढङ्गले भएन भनेर कारण खोज्ने समय आएको छ।

'हामी विदेश घुम्ने मात्र कि त्यहाँको विकासका मोडेलहरूलाई पनि अनुकरण गर्ने ? यो जन-प्रश्न स्वाभाविक हो।'

हिजो सर्वहारा वर्गको प्रतिनिधित्व गर्ने भनेर चिनिने हाम्रो नेतृत्व वर्गलाई समेत आज उनीहरूको हैसियत हेर्दा लाग्छ - विकास नभएको होइन तर नेतृत्व वर्गको व्यक्तिगत विकास मात्र भएको छ। हिजो समानता र राष्ट्रहितमा भाषण दिई जनमत प्राप्त गरेर

नेतृत्व तहमा पुगिसकेपछि राष्ट्रको विकासमा बढी ध्यान गएको छ कि आफ्नै स्वार्थमा ? यो जति लुकाए पनि र तर्कका पुलिन्दाले भ्रम छर्न खोजेपनि सबैले देखेको, भोगेको र महसुस गरेको पक्ष हो । अहिले धनी र गरिब अर्थात् हुने र नहुनेका बीचको खाडल नजानिँदो तरिकाले बढ्न थालेको छ । सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षणमा होस् या कार्यपालिका, न्यायपालिका, सञ्चार-क्षेत्र सबैतिर आफ्नो स्वार्थ कसरी पूरा हुन्छ, त्यसैअनुरूप कार्यहरू हुने र आफ्नो अनुकूल निर्णय हुने गरेका छन् ।

यसबाट थाहा लाग्दछ कि व्यक्तिगत आर्थिक विकासभन्दा आत्मिक विकास भएको भए पो स्वार्थपूर्ण मनस्थिति हावी हुने थिएन कि ? लोभ-लालच र व्यक्तिगत महत्वाकाङ्क्षामात्र जीवन जिउने तरिका होइन । 'म नै सबैभन्दा अगाडि पुगूँ र अरूलाई उछिन्न सकूँ' भन्ने स्वार्थपूर्ण स्वभावले बाहिर देख्दा सम्पन्न देखिए पनि आन्तरिक रूपमा सन्तोषपूर्ण जीवन बाँच्न सकिँदैन । जीवनका विधायक पक्ष के हुन् र म मेरो कर्तव्य निर्वाहमा कसरी उत्तीर्ण हुन्छु भन्ने बोध आउन सकेको भए जनता पछि पर्ने थिएनन् । तिनै जनताको मत पाएका नेतृत्व वर्ग व्यक्तिगत रूपमा सम्पन्न हुने यथार्थतालाई जनताले कतिसम्म र कहिलेसम्म सहन् गर्न सक्छन्, त्यो सोचनीय पक्ष छ ।

व्यक्तिगत रूपमा सम्पन्न हुँदै गएपछि पनि हाम्रो आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक धरातल कस्तो थियो र कता जाँदैछौँ भन्ने थाहा पाउनु जरुरी छ । चेतनाको स्तरबाट म कुन स्तरमा छु र राष्ट्रको विकासको चरण कुन स्तरमा छ, विकासका अवरोधमूलक तत्व, अभ्यास र प्रणाली के के हुन् ? नेतृत्व वर्गले मनन गर्नुपर्ने समय आएको छ । आफ्नो असाधारणता पहिचान गर्न नसक्नु राष्ट्र पछि पर्नुको कारण हो । जसले नेतृत्वको जिम्मा पाएको छ, उसले आफ्नो असाधारणतालाई चिन्न नसक्नु र अरू जसरी चलेका छन् त्यसरी नै चलुले राष्ट्रमा सकारात्मक परिवर्तन आउन सक्दैन । सत्तामा पुगेपछि अरूले कमाए, मैले किन नकमाउनु ? सबै त व्यक्तिगत सम्पन्नता र आफ्नै स्वार्थमा लागेका छन्, म मात्र किन इमानदार बनूँ ? यस्तो प्रवृत्ति जनअपेक्षित होइन । प्रत्येक व्यक्तिलाई अस्तित्वले असाधारण खुबी दिएको छ । कोही कसैसँग तुलना गरेर यो नै हुनुपर्छ र यति नै हुनुपर्छ भन्ने छैन तर किन व्यक्तिले आफ्नो असाधारणता र स्वभावलाई जनहितमा र राष्ट्रको विकासमा

लगाउन सकेको छैन ? दुई-चारजना व्यक्तिले मात्र किन नहोस्, आफ्नो क्षमतालाई खुलेर प्रस्तुत गर्ने खुबी राख्ने हो भने राष्ट्रमा छोटो समयमै कायापलट आउनेछ । नेतृत्व तहमा जो आउँछ, ऊ आफैँमात्र सम्पन्न भएर आफ्नो कार्यकाल समाप्त गर्ने प्रवृत्ति विद्यमान छ । यही प्रवृत्ति र अभ्यासले निरन्तरता पाइरहनु नै राष्ट्र विकासमा पछि परिरहनुको कारण हो । नेतृत्व तहमा रहनेहरूमा 'म आफैँजस्तो बनूँ' भन्ने विवेकको अभावले नै राष्ट्र विकासमा ढिलाइ भइरहेछ । बुद्ध, जनक, सीता र अरू पनि विभिन्न आस्था, वीरता, कलाकौशल र कुशलताका महान हस्तीहरूको भूमि हो - नेपाल, जसका कारण आज पनि देशले नाम राखेको छ । त्यस्ता महान हस्तीहरूले कसैको नक्कल गरेनन् । बरु आफ्नै स्वभाव, कुशलता र स्व-धर्ममा जीवन बाँचे । यही स्वभावले जनतालाई समेत अहिंसा र कल्याणकारीपनमा जिउने कला सिकाए । हामीले यस्ता सकारात्मक ऊर्जालाई आफ्नो जीवनमा किन नअपनाउने ? किन पश्चातापको जीवन बाँच्ने ? किन आफ्नो असाधारण प्रतिभालाई अरूको हितमा नलगाउने ? कुरा सोचनीय र मननीय छ ।

व्यक्तिगत आर्थिक विकासभन्दा आत्मिक विकास भएको भए पो स्वार्थपूर्ण मनस्थिति हावी हुने थिएन कि ?

सजगताको कमी

विकासका लागि योजना बनाउनु तर योजनाअनुरूप काम नहुनु विकासमा पछि पर्नुको कारण हो र यसको कारण सजगताको कमी हो । योजना त बन्यो तर कार्यान्वयन कहाँ पुगेको छ ? खोजी नहुनुको कारण हो - सजग नहुनु, होशपूर्ण नहुनु । राजनीतिक अभ्यास र संस्कारले मात्र पनि बहुजन हितायको भाव विकास नहुने रहेछ । केवल भन्नका लागि बुद्धको देश भनेर गर्व गर्नेले उनका मार्गनिर्देशन पालना गर्दै आफ्नो आचरणमा सुधार ल्याउन ढिला भैसकेको छ । बुद्धले शान्तिका साथै स्मृति, जागरूकता र स्मरणका सूत्रहरू पनि सिकाएर जानुभयो तर हामीले यसलाई प्रयोगमा ल्याउने कोशिस नै गरेका छैनौँ भन्दा अनुपयुक्त हुँदैन । जसमा विवेक छैन, याद छैन, होश छैन, उल्झन छ, ऊ नेतृत्व तहमा छ भने कसरी राष्ट्रको विकास होला ? विकासका लागि त सद्भावना, करुणा र संवेदना आवश्यक पर्दछ । सजगताबिना यी गुणहरूको विकास हुन सक्दैन । सकारात्मक भावदशालाई स्मरण बनाइराख्ने र भीड कता जाँदैछ होइन, म कता जाँदैछु, मेरो मार्ग सही छ कि छैन भन्ने बोधको विकास हुनसके मात्र त्यस्ता व्यक्तिको नेतृत्वले राष्ट्रमा विकास सम्भव हुन्छ ।

योजना, नीति र संरचनाको एकआपसमा समन्वय नमिल्नु विकासका लागि योजना बन्छन् र पनि योजना, नीति, संरचना र वितरणमा एकआपसमा समन्वय भएको पाइन्छ। सरकारीस्तरदेखि निजी क्षेत्रका लगानीकर्ताहरू र व्यवसायमा पुँजीगत लगानीको वास्तविक लेखाजोखा गरेर लगानी गर्ने गरिएको छ या छैन ? लगानी, वस्तु, सेवा, उत्पादन र आर्थिक विकासको मापदण्ड र दायरा कसरी फराकिलो बनाउने भन्नेजस्ता विषयलाई समेट्न सकिएन भने विकास पछि पछि।

अर्को तथ्य, विकास भनेको आर्थिक विकासको प्रसङ्ग र भौतिक सुखमात्र नभएर प्रेम, शान्ति र आत्मियता पनि हो। यी कुरा पनि मानिसका आवश्यकता हुन् भनेर बुझ्ने मनोविज्ञानको कमी पनि विकासमा पछि पर्नुको एउटा कारण हो। किनकी, जबसम्म

व्यक्तिले आफूभित्रका समस्याहरूबाट मुक्ति पाउँदैन, तबसम्म आर्थिक सम्पन्नताले भित्रको समृद्धि प्राप्त हुँदैन। आफ्नो संस्कृति, प्रेम, आत्मियता र आफूभित्रको खोज नहुनु पनि विकासमा पछि पर्नुको कारण हो। हामी बाहिरको धूर्वाधूलो र प्रदूषणले मात्र आक्रान्त छैनौं। आफ्नो मनभित्रको धूलो, विचारको प्रदूषण र सोचाइको गरिवी त्यति नै विकराल भएर बसेका छन्। भित्रको विकास नभइकन बाहिरको विकास, स्वास्थ्य र सफासुगन्ध चाहिन्छ भन्ने हेक्का आउँदैन। आर्थिक असमानता र पहुँचको प्रभावले असमानता सृजना गरेको छ। कर्मप्रतिको लगनशीलता, कर्तव्यपराणयता, इमानदारिता र अनुशासनको अभाव नै पिछडिनुका कारणहरू हुन्। स्वभाव, प्रभाव र अभाव आफैँद्वारा सृजित कुरा हुन्। जीवनका सबै आयामलाई सन्तुलनमा राख्ने कला वास्तविक विकास हो। नेतृत्ववर्गले यसलाई आत्मसात नगर्दासम्म विकासको अनुभूति सम्भव छैन।

जनताकेन्द्रित विकासको खाँचो

विकासको महसुस त्यतिबेला गर्न सकिन्छ जब राज्य सञ्चालनमा व्यवस्थाको साटो व्यक्तित्वको प्रमुखता विस्थापित हुन थाल्दछ। अन्यथा, सबै मान्यता निर्वाचित जनप्रतिनिधिको नरहेर केवल कर्मकाण्डमा सीमित हुन पुग्छ। भर्खरै सम्पन्न स्थानीय निर्वाचनले पुष्टि गरेको छ, सत्तासीन गठबन्धनको किचलो, प्रमुख प्रतिपक्षद्वारा गठजोडको कसरत एवम् महात्वाकाङ्क्षी राजनीतिकर्मीको दलबदलका समाचारले जनतालाई केन्द्रमा राख्ने वा स्व-स्वार्थलाई ? राजनीतिबाट समूहगत आस्था एवम् व्यक्तिगत सदाचार हराउँदै गएपछि मतदाताहरू सामु नैतिक

द्विविधा उत्पन्न भएको महसुस भयो। प्रतिनिधित्व छनोटको आधार के ? दलहरू आफैँमा आस्थाच्युत भएको देखियो। उम्मेदवारको आचरण, मतदातालाई उत्तेजित तुल्याउने आवेगात्मक नाराहरू, सार्वजनिक भूमि र भवन विक्री एवम् व्यापारिक फाइदाले निम्तिएको वित्तीय सङ्कट, नागरिकमा व्यापक असुरक्षा भाव उत्पन्न, यी सबै परिस्थितिको साक्षी हुनुपरेकोले पनि सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ, जनता केन्द्रमा नहुनु नै आजको अवस्था सृजना हुनुको कारण हो। उही र उस्तै प्रकृतिका भाषण, उही र उस्तै चरित्रका व्यक्ति, उही र उस्तै परिपाटी ! नयाँ के हो ? नयाँ नेपाल, नयाँ सोच, नयाँ सरकार, नयाँ व्यवस्था कसरी आउँछ ? सधैं उही पुरातनवादी सोच र व्यवहारले ? कसले गर्ने जनकेन्द्रित विकास ?

‘विकास भनेको आर्थिक विकासको प्रसङ्ग र भौतिक सुखमात्र नभएर प्रेम, शान्ति र आत्मियता पनि हो।’

महात्मा गान्धीको एउटा भनाइ छ- “विश्वका सबै धर्म, गुण र विकासमा केही न केही अन्तर छ तर एउटा कुरामा सबैको सहमति छ कि - संसारमा केही चिज जीवित रहने छैन तर सत्य जीवित रहनेछ।” उनको यो भनाइले अहिले नेपाल र नेपालीको परिस्थितिलाई सहजै

प्रतिबिम्बित गरेको छ। के हो त, नेपालीका लागि सत्य ?, विगतमा नेतृत्व वर्गले के दिए ?, भविष्यमा के दिनेछन् ?, उनीहरूको सत्य के हो ?, हामीले विश्वास गर्ने के मा ?

वातावरण र पर्यावरण नै हेर्ने हो भने पनि स्वस्थ हावाको अभाव हुन थालिसक्यो। रूख-विरुवा र जङ्गल मासेर कंक्रीट जङ्गलको विकास तीव्र हुँदैछ। शुद्ध हावा र अक्सिजनको अभाव हुने दिन धेरै टाढा छैन, अब। जनचेतनाको स्तर हेर्ने हो भने विहान, साँझ अगरबत्ती बालेको वासना आउनुपर्ने समयमा चोक-चोक, गल्ली-गल्लीमा प्लाष्टिक बालेको दुर्गन्ध खेप्नुपर्ने अवस्था छ। सडक, सहरका योजना र नगर विकासको गति हेर्ने हो भने अब फेरि शक्तिशाली भूकम्प आयो भने मानिसहरू भागेर जाने कहाँ ? कतै खाली जग्गा छैन, खाल्डाखुल्डी पुरिन अझै धेरै समय लाग्ने देखिन्छ। धेरै छन्, सोच्नुपर्ने र विकास गर्नुपर्ने कुराहरू तर यहाँ चुनाव, चुनाव अनि चुनावमै बिन्दैछ समय। सत्ता, सरकार, भागबण्डामै बिन्दैछ जीवन। तीन दशकको छोटो अवधिमा धेरै इतिहास भोगेका नेपाली जनताहरूले निराशाको पराकाष्ठा पार गरिसक्दा पनि स्थिति अझै द्रुतगतिमा सुधारोन्मुख नहुँदा सत्य के हो भनेर बुझ्ने ? एक मात्र जीवित वस्तु सत्य हो भने - सत्य समयसँगै आउँछ

तर समयले पखँदैँन । अनि, समय केमा बिताउने ? ख्याल गर्नुपर्ने छ कि छैन ?

इतिहास हामीबाट टाढा छैन १० वर्षे युद्ध केका लागि गरियो ? युद्धबाट नेपाल र नेपालीले के पाए र के गुमाए ? सहस्राब्दी

विकास लक्ष्य, इनभिजनिड नेपाल २०३०', 'लैङ्गिक समानताका लागि पाइला हाराहारी: सन् २०३० सम्म हिस्सा बराबरी', नयाँ लागू हुने त्रिवर्षीय योजना, राष्ट्रिय योजना आयोगले ल्याएका गरिबी निवारण, भोकमरी निवारण, आयगत असमानता तथा मातृ मृत्युदर घटाउनेजस्ता योजना र

संघियताले के महत्व राख्दछ ? कि निरीह नेपाली सन्तानहरूलाई अलग राखेर पनि देशका मुद्दा र अर्थतन्त्र विकासका मुद्दा समेट्न सकिने हो ? विगतका चुनावमा धेरै आशा, अपेक्षा र सपना बाँडेका तर आफ्नो कार्यकालमा जनताका ती आशा, अपेक्षा र सपना पूरा गर्न नसकेका जनप्रतिनिधिहरू यसपटक प्रतीकात्मक रूपमा नै किन नहोस्, नराम्ररी पछि परेका छन् । यो स्थितिलाई हेरेर पनि नयाँ विजयी उम्मेदवारहरूले थप जिम्मेवारीबोध गर्नुपर्ने र गम्भीर बन्नुपर्ने समय आएको छ । यसो भएमा मात्र विजयी जनप्रतिनिधिहरू जनताको आशा, अपेक्षा र सपनाप्रति जिम्मेवार भएको महसुस हुनेछ ।

समष्टिगत विकासप्रति ध्यान

अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड मानिने नेपालको कृषि क्षेत्र र सबैतिर खाली एवम् बाँभो जग्गा रहेको ठाउँमा कृषि विकास रणनीति कसरी ल्याउने ? युवा समूह दैनिक विदेश पलायन हुँदैछ । गरिबी, खाद्यान्न अभाव र कुपोषणजस्ता समस्या समाधानविना पनि विकास सम्भव हुँदैन । विकासमा कृषि विकासलाई प्राथमिकतामा राखेको देखिँदैन । उत्पादन र उत्पादनशीलता घट्दैछ । प्रदूषणको कारण मानव स्वास्थ्यमा विकराल समस्या आउनेवाला छ । योजना, नीति, संरचना र वितरणमा एकआपसमा समन्वय नहुनाले नै विकासका योजनामा विरोधाभास आउने गरेको छ । विकास बजेटको १० प्रतिशत बजेट पनि विकासका काममा खर्च हुन नसकेको तथ्य प्रत्येक वर्ष महसुस गर्न सकिन्छ । चुनावी घोषणा-पत्र र भाषणमा समेटिएको विकासलाई अब बृहत् रूपमा समेटेर, समष्टिगत विकासमा ध्यान नपुऱ्याउने हो भने समृद्धिको कल्पना नगरे पनि हुन्छ । अब होशपूर्ण र जागरूक हुने समय एकदम नजिक आइरहेको छ । सबैले राष्ट्र र जनताकै विकास भन्दै भाषण र योजना अनि किताबमा पढ्किरहने हो

भने बाधक तत्व के हो त ?, कमजोरी कसको कहाँ छ ?, कसले खोज्ने ?, वास्तविक दायित्व बोध कसको हो ?, जनता लाचार हुन् - सबै सहेर बस्ने ? या त, नेतृत्व वर्गको मनोमानी र स्वार्थ हावी भएको छ ? अब भुइँतहदेखि केन्द्रसम्म रचनात्मक

छलफल र बहसको अभ्यास र त्यसमा आमसहभागिता गराइएन भने किताबी योजनाले मात्र राष्ट्र उँभो नलाग्ने प्रष्ट छ । अब पनि पुरानै परम्परागत ढाँचा तथा पुरानै ढर्रामा योजनाहरू बन्ने र सीमित दलगत प्रतिनिधि र टाठाबाठा, उच्च तहका प्रशासक पदाधिकारीहरू बसेर मात्र निर्णय गरिने अनि आन्दोलनकै आधारमा आफ्नो

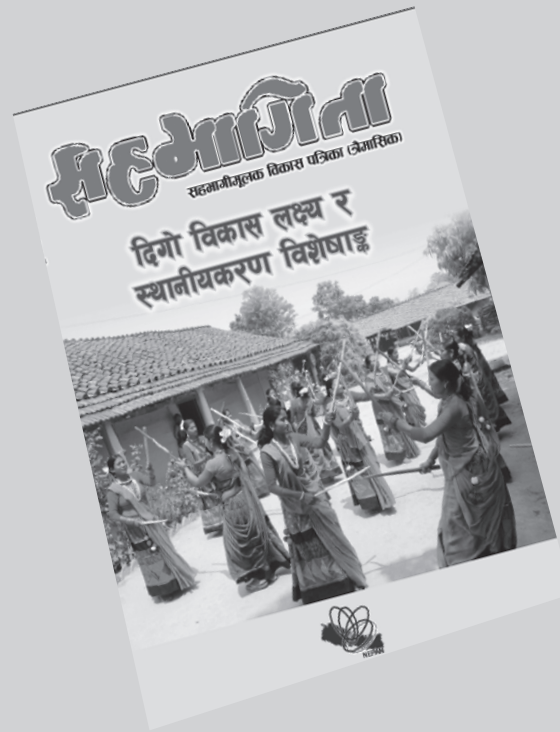
पक्षमा निर्णय गराउने प्रवृत्तिको स्वामित्व लिने कुराले मात्र हुँदैन । यसै गरिरहने हो भने त कार्यान्वयनको जग भनै कमजोर र उत्तरदायित्व विहीन नबन्ला भन्न सकिन्न ।

लेखक डा. नम्रता पाण्डे स्वतन्त्र सामाजिक परामर्शदाता हुनुहुन्छ ।

Email : pranamu4@yahoo.com

सहभागिताको अधिल्लो अंक

(पढ्न नपाइएको भए नेपालमा सम्पर्क गर्नुहोला)

चुनौती र अवसरबीच 'एसडीजी'को स्थानीयकरण यात्रा

महेशप्रसाद देव

सन् २०३० सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य (एसडीजी) पूरा गर्ने होडमा विश्व नै लागि रहेको छ । नेपालले पनि विगत छ-सात वर्षदेखि 'एसडीजी' हासिल गर्नका लागि मेहनत गरिरहेको छ । एसडीजीका कुल १७ वटा लक्ष्य छन्, ती सबै लक्ष्य हरेक देशमा लागू नहुन पनि सक्छन्, तर एकाधबाहेक धेरैजसो लक्ष्यहरू धेरै देशका लागि लागू हुन्छन् । नेपालमा पनि समुद्रसम्बद्ध लक्ष्यबाहेक अन्य १६ वटा लक्ष्यहरू नेपालको विकास र समृद्धिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छन् ।

“

'नेपालमा पनि समुद्रसम्बद्ध लक्ष्यबाहेक अन्य १६ वटा लक्ष्यहरू नेपालको विकास र समृद्धिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छन् ।'

”

ती लक्ष्यहरू के के हुन्, ती अन्तर्गत के के सूचक र उपसूचक तय गरिएका छन् आदिजस्ता व्याख्यात्मक कुरा गर्नु यस आलेखको उद्देश्य होइन । यहाँ त केवल ती सबै लक्ष्यहरूलाई प्रदेश तह र स्थानीय तहका सरकारमा कसरी पुऱ्याउने र त्यस कार्यका लागि मुख्य समस्याहरू के के छन् भन्ने विषयमा स्थलगत भ्रमणपछिका केही अनुभूति समेटिने प्रयास गरिएको छ ।

घुमाइ मधेश प्रदेशको

आफ्नै प्रदेश भएको नाताले गर्दा पनि मैले केही समयअघि सन्दर्भवश भनौं वा मौकावश यस प्रदेशका विभिन्न चारवटा जिल्लाको भ्रमण गर्ने अवसर पाएँ । बारा, धनुषा, सिरहा र सप्तरी मैले भ्रमण गरेका जिल्लाहरू थिए । ती जिल्लाका नगर तथा गाउँ गरी विभिन्न पालिकाहरूमा भ्रमण गरी दिगो विकास लक्ष्यमा स्थानीय बुझाइ, हालसम्मको स्थानीयकरणको प्रयास र ती पालिकाका जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीले भोगेका वा अनुभव गरेका कुराहरूलाई ज्यादै संक्षिप्तमा यहाँ राख्न मन लाग्यो । कुरा राख्ने क्रममा म पालिकाका नाम र व्यक्तिका नाम विविध कारणबाट राख्न असमर्थ छु । पाठक महोदयले कुरा बुझिदिनु हुनेछ ।

एसडीजीको यात्रा

नेपालमा राष्ट्रिय योजना आयोगले एसडीजीको 'फोकल संस्था'को रूपमा काम गरिरहेको छ । माथि पनि भनियो करिब छ-सात वर्षदेखि यसरी काम गर्न थालिएको छ । नेपालका

लागि किन एसडीजी महत्वपूर्ण छ, कसरी नेपालमा एसडीजीका विश्व-लक्ष्यहरूलाई आत्मसात गर्न सकिन्छ र ती लक्ष्यहरूलाई राष्ट्रियरूपबाट हासिल गर्नका लागि के के गर्नुपर्छ, कसरी गर्नुपर्छ, कस-कसले के गर्नुपर्छ र कस्तो भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ, आदि कुराको व्याख्या पनि राष्ट्रिय योजना आयोगले गरिसकेको छ । अझ सन् २०२१ मा एउटा विस्तृत पुनरावलोकन पनि गरिसकेको छ । पुनरावलोकनले पनि भनेकै छ, 'दिगो विकासको पहललाई स्थानीयस्तरमा पुऱ्याउन ढिला भइसक्यो' ।

लामो समयसम्म एसडीजीको यात्रा केन्द्रमा नै अड्क्यो । केन्द्रमा अड्केको यात्रा प्रदेशमा समेत अझ राम्रोसँग पुगेको छैन । प्रदेशमा नपुगी ७५३ पालिकामा कसरी पुग्ला ? नेपालमा एसडीजीको यात्रा कछुवाको गतिमा मात्र रह्यो भनेर धेरै विकासविद्ले भन्ने गरेका छन् । नेपाल सहभागीमुलक कार्य समूह (नेपान) ले गत वर्ष 'सहभागिता' विकास पत्रिकाको वार्षिक विशेष अड्क नै यसै विषयमा निकालेर राष्ट्रको ध्यान त्यसतर्फ तान्ने विशेष प्रयास गरेको छ । विकासकर्मीमाझ एसडीजी जिब्रोमा भुन्डिने शब्द भए पनि प्रदेश तथा स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरूमा एसडीजीले खासै डेरा जमाउन सकेको छैन । मैले स्थलगत अध्ययन भ्रमण गर्दा त्यो कुराको अनुभूति अझ दह्रो रूपमा गरें । विभिन्न व्यक्तिहरूसँग कुराकानी तथा भलाकुसारी गर्दा र पालिकाका दस्तावेज समेत केलाउँदा सन् २०२२ को मध्यसम्ममा आइपुग्दा पनि दिगो विकास लक्ष्यको कुरा गाउँ-ठाउँमा पुग्न अझ कति समय लाग्ने हो भन्ने संशय पैदा भएको छ । कोरोना (कोभिड १९) का कारण दुई वर्ष काम ढिला होला, तर सबै दोष कोरोनालाई दिएर अब पन्छिन मिल्दैन । प्रदेश तथा स्थानीय सरकार बढी नै जागनुपर्ने, बढ्ता नै लाग्नुपर्ने बेला आएको छ ।

समस्याका बारेमा स्थानीय बुझाइ

स्थानीय अन्तर्क्रियाका आधारमा मैले गरेको विश्लेषणले के भन्छ, भने स्थानीय सरकारहरूले प्रदेश सरकारबाट पाउनुपर्ने सहयोग पाएका छैनन् । अझ पनि स्थानीय सरकारले सिधै केन्द्रको मुख ताक्ने चलन छ । केन्द्र सरकारको मुख ताक्दा केन्द्रलाई पनि ७५३ सरकारमा पुग्ने कार्य त्यति सजिलो कसरी होला ? प्रदेशलाई नाघेर सिधै स्थानीय तहमा पुग्दा पनि प्रदेशकै गुनासो रहन्छ, नजाँदा पनि प्रदेशको ढिलासुस्ती, अनदेखापन, समन्वय र सहकार्य गर्ने सीप र प्रवृत्तिको अभाव छ । प्रदेश सरकारमा समेत दिगो विकास लक्ष्यको बुझाइमा कमजोर अवस्था छ ।

ती प्रदेशले स्थानीय सरकारलाई कसरी सहयोग गर्न सक्लान् ? स्थानीय सरकारमा गयो, त्यहाँ त भनै नाजुक अवस्था छ । २०७४ को चुनावपछि पाँच वर्ष त्यसै बित्यो । पालिकाहरूले आफ्ना दीर्घकालीन वा पाँचवर्षे योजना पनि बनाउन सकेनन् । कतिपयले बनाएका योजनामा पनि दिगो विकास लक्ष्यका कुरा घुस्न सकेका छैनन् । 'दिगो विकास लक्ष्य भनेको कुन चराको नाउँ हो' भनेर सोध्ने पनि कतिपय जनप्रतिनिधि भेटिए । तिनलाई जुनस्तरको तालिम दिनुपर्ने थियो, सफल अभ्यास भएका ठाउँको भ्रमण गराउनुपर्ने थियो र विकास योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन प्रक्रियामा जुन हिसाबले सहभागी गराउनुपर्ने थियो, त्यो हुन सकेको पाइएन । समस्या अनेक छन् । नपढेका जनप्रतिनिधिहरू पनि प्रशस्तै छन्, तिनलाई यस्ता कुरा बुझाउन पनि कठिन छ । कतिपय पालिकाका प्रमुखले नयाँ कुरा बुझ्ने र विकासलाई नयाँ तरिकाले सोच्नेभन्दा पनि निर्माण, पुनःनिर्माण र गिट्टी-बालुवा ठेक्कापट्टाका कुरामा मात्र ध्यान दिएको पाइन्छ । त्यस्तो अवस्थामा स्थानीय तहमा दिगो विकासको मुद्दा कसरी दिगो बन्छ ? सिक्न नपाएको कुरा एक ठाउँमा होला, तर मनोवृत्ति, प्रवृत्ति र धारणामा पनि परिवर्तन हुनुपर्ने कुरा अति जरुरी देखिन्छ । पालिकामा छानिएका जनप्रतिनिधिले नै कुरा नबुझेपछि वा नयाँ कुरा लागू गर्ने प्रतिबद्धता नदेखाएपछि त्यस्तो कुरा कसरी गाउँ-गाउँ वा टोल-टोलमा पुग्ला ? समस्या अनेक छन् ।

अझ महिला जनप्रतिनिधिमा यस्ता कुरा त पुग्नै सकेका छैनन् । महिला जनप्रतिनिधिको क्षमता नबढाएसम्म यस्ता कुरा बुझाउन र लागू गर्न कठिन हुने देखिन्छ । अहिले तालिम चलाइरहेका प्रशिक्षण केन्द्र र प्रतिष्ठानहरूका काम पनि प्रभावकारी छैनन् । गुणस्तरको तालिमभन्दा पनि संख्या बढी देखाएर उपलब्धि बढी हासिल भएको देखाउन आतुर देखिन्छन्, त्यस्ता संस्था । पालिकाका जनप्रतिनिधिका धेरै गुनासा छन्, यस्ता कार्यप्रति ।

के गर्नु पर्छ त ?

टोल-टोल र वडा-वडामा पनि दिगो विकास लक्ष्यबारे जानकारी हुन सके, छलफल हुन सके र टोल तथा वडाहरूबाट पालिकामा आउने योजनाहरूमा दिगो विकास लक्ष्यका भाका समेटिन सकेमा मात्र पालिकाका योजनामा पनि राम्रोसँग दिगो विकास लक्ष्य समाहित हुन सक्नेछ, राम्रोसँग स्थानीयकरण हुन सक्नेछ ।

‘स्थानीय सरकारमा गयो, त्यहाँ त भनै नाजुक अवस्था छ । २०७४ को चुनावपछि पाँच वर्ष त्यसै बित्यो ।’

अभू जनप्रतिनिधिमात्र होइन, पालिकामा वा प्रदेशमा काम गर्ने कर्मचारीहरूलाई पनि दिगो विकास लक्ष्य र स्थानीयस्तरमा अपनाउनुपर्ने 'दिगो विकास योजना'बारेमा राम्रोसँग तालिम दिई विज्ञता बढाइदिनु पर्छ। टोल-टोल र वडा-वडामा योजना निर्माण तथा क्षमता विकास कार्यमा सहजीकरण गर्न उनीहरू नै सक्षम हुनुपर्छ। पालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत र वडाका सचिवहरूलाई पनि यससम्बन्धी विशेष तालिमहरू दिनुपर्छ। साथै, पालिकामा रहेका कृषि, पशु, स्वास्थ्य, शिक्षा, वन, पर्यटन, उद्योगजस्ता शाखाका प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीलाई एकमुष्ट आबद्ध गरी वा गठिलो सहकार्य गराई आफ्ना कार्यक्रमहरूलाई दिगो विकास लक्ष्यसँग आत्मसात, आन्तरिकीकरण र मूलप्रवाहीकरण गर्ने तथा ती कार्य भए-नभएको समेत सुनिश्चित गर्ने सबल संयन्त्र हरेक पालिकामा तयार पारिनु पर्छ। वार्षिक बजेट विनियोजन गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने एवम् अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा पनि सबैको सक्रिय र पारदर्शितापूर्ण सहभागिता र सहकार्य अपरिहार्य हुन्छ, भन्ने कुरा कसैले बिसन मिल्दैन।

साथै, स्थानीय स्तरमा काम गर्ने विभिन्न गैसहरूले पनि आफ्ना कामहरू स्पष्टसँग दिगो विकास लक्ष्यसँग गाँसेर लान सक्नुपर्छ।

पालिकासँग समन्वय मात्र होइन, 'सहकार्य' नै गर्ने वातावरण मिलाउनु पर्छ। अझ पछिल्लो समयका निजी क्षेत्रले पनि 'संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व' (सीएसआर) भनेर अनेक काममा सहयोग गर्ने गरेको देखिन्छ। त्यस्ता कामहरू पनि स्थानीय सरकारको दिगो विकासका पहल र लक्ष्यहरूसँग गाँसेर लाँदा राम्रो हुन्छ। स्थानीय सहकारी र अन्य निजी क्षेत्रका कामहरूलाई पनि दिगो विकासमुखी बनाउनु अति जरुरी छ। सकेसम्म 'टुक्रे' विकासलाई भन्दा समग्र र दिगो विकासलाई नै जोड दिऔं। स्थानीय सामग्री प्रयोग हुने 'हरित विकास'लाई जोड दिऔं। क्षणिक लाभ हुने काम र भ्रष्टाचारको गन्ध आउने काममा संलग्न नहोऔं। मधेस प्रदेशमा 'बेटी पढाओ' अभियान निकै राम्रो अभियान हो, तर त्यसमा साइकल किन्दासमेत भ्रष्टाचार भयो भन्ने सुनियो, यो ज्यादै नराम्रो काम हो। अन्य पालिकाबाट पनि बेला-बेलामा भ्रष्टाचार र अत्यन्त धेरै बेरुजू भएका खबर आएका छन्। त्यस्ता खबरले हामीलाई माथि

उठ्न दिँदैनन्। हाम्रो विकास जहाँको तहीं हुनेछ। भ्रष्टाचार र बेथितिको दलदलले दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्ने यात्रामा वा त्यस्तो सुमार्गमा हामी पुग्नै सक्दैनौं। सबैले ख्याल गर्नुपर्ने कुरा हो यो।

निष्कर्षमा,

दिगो विकास लक्ष्य अर्थात् एसडीजी हाम्रा लागि 'हाउगुजी' होइन, महान अवसर पनि हो। विश्वमा चरमरूपमा बदलिँदै गइरहेको जलवायु परिवर्तन, बढ्दै गइरहेका बहुविषयक भयावह समस्या, भोकमरी र गरिबीको बढ्दो रूप, आदि विभिन्न परिस्थितिसँग जुध्न पनि हाम्रा विकासका प्रयासहरूलाई लामो समय टिक्ने अर्थात् 'दिगो' बनाउने काम गर्नु अति जरुरी छ। त्यसै पहल र प्रयासलाई एसडीजीले सघाउने भएकाले पनि यसको कार्यान्वयनमा हरेक राष्ट्र र राज्यले जोड दिनुपर्ने

अवस्था आएको छ। यसका लागि नेपाल राष्ट्रले सोचेको भावनाअनुरूप काम हुनमा सातवटै प्रदेश सरकारहरू र ७५३ वटै पालिका सरकारहरूले जिम्मेवार ढङ्गले अग्रगामी कदम नउठाएसम्म काममा प्रगति आउन कठिन छ। अतः दिगो विकासको सही तवरको 'स्थानीयकरण' र 'मूलप्रवाहीकरण'का लागि सबै प्रदेश तथा पालिकाहरूको सुभूषणपूर्ण प्रतिबद्धता आवश्यक छ। यसका लागि दिगो विकास

लक्ष्यमुखी क्षमता विकासमा जोड दिनु अति नै जरुरी भइसकेको छ। नेपालजस्ता संस्थाहरूले यस्ता काममा अझ घच्च्याउनु पर्छ, सहयोग गर्नु पर्छ र नेपाललाई सन् २०३० सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने राष्ट्रहरूको अग्रसूचीमा पार्नुपर्छ।

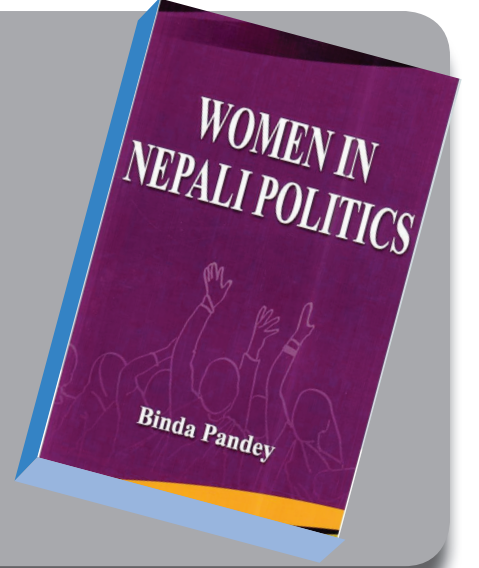
(आभार : यो आलेख तयार पार्न नेपालका पूर्वअध्यक्ष एवम् विकासविद् चेतनाथ कणेलको सल्लाह र सहयोग पाएकोमा म उहाँप्रति अत्यन्त आभारी छु - लेखक)।

लेखक महेशप्रसाद देव स्वतन्त्र विकासकर्मी तथा हाल नेपालको कार्यसमिति सदस्य हुनुहुन्छ।

Email : maheshdev7@yahoo.com

सहभागिता

नेपाली राजनीतिमा महिला सहभागिता खोतल्ने अब्बल पुस्तक

नेपाली राजनीतिमा आफैँ सक्रिय नारी हुन् डा. विन्दा पाण्डे । उनी अहिले प्रतिनिधिसभामा सांसद छिन् । उनैले सन् २०१९ मा एउटा ज्यादै गहकिलो अंग्रेजी पुस्तक ('विमेन इन नेपाली पोलिटिक्स') प्रकाशन गरेकी छिन् । पुस्तकको प्रकाशन भारतको आदर्श बुक्स प्रकाशन संस्थाले गरेको हो । करिब ३०० पृष्ठको (हार्ड-कभरयुक्त) यस पुस्तकमा नेपालको राजनीतिमा महिला सहभागिताको अवस्था र आवश्यकता उधिन्ने प्रयास भएको छ । पुस्तकको मूल्य भारुमा ८९९, युके पाउन्डमा २४.९९ र यूएस डलरमा ३४.९९ राखिएबाट पनि यस पुस्तकको अन्तर्राष्ट्रियकरणको सहज अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

विदेशी पाठकलाई मात्र होइन, नेपाली विद्वत्जनका लागि पनि यस पुस्तकले प्रशस्त खुराक दिने प्रयास गरेको छ । त्यसो त डा. विन्दा पाण्डेले बेलाबेलामा राष्ट्रिय पत्रपत्रिकामा समेत दह्रो कलम चलाई यसै विषयलाई थप उजागर र मुखरित गर्ने प्रयास लामो समयदेखि गरिरहेको देखिन्छ । अझ सन् २०१७ मा काठमाडौँ विश्वविद्यालयबाट 'एजुकेशनल लिडरसिप' विषयमा पिएचडी डिग्री हासिल गरेपछि उनको कलममा थप परिस्कार आएको छ, आवाज बुलन्द गर्ने लहरोमा थप माभिएको अवस्था छ । उनका लेखाइमा विचार, दर्शन, दूरदृष्टि, अपेक्षा, चाहना, कार्यसूची, कार्यशैली सबै कुरा राम्रोसँग पाउन सकिन्छ । त्यसले गर्दा पनि उनको पिएचडी थिसिस नै यस पुस्तकाकारमा आउन सकेको अनुमान गर्न सकिन्छ । सबै पिएचडी थिसिस पुस्तकको रूपमा आउनुपर्ने हो, तर आउँदैनन् । त्यसमा अनेक कारण

अन्तर्निहित हुन्छन् । सबैभन्दा महत्वपूर्ण त पहुँचको कुरा पनि आउँछ । पहुँच, गुणस्तर र पैसोको संयोजन मिल्न सकेमा मात्र 'स्कलर'का पुस्तक निस्कन सक्ने हुन्, अन्यथा 'थेसिस' वा 'डिजर्टेसन' मा नै पुस्तकालय र दराजभित्र सीमित रहन पुग्छन् ।

जेहोस्, डा. विन्दाको गहकिलो पुस्तक आयो । नेपालीलाई मात्र होइन, यसले विश्वभरका पाठकलाई पनि नेपालको राजनीति र महिलाको अवस्था तथा आवश्यकताका बारेमा बुझ्न सहयोग गर्नेछ । अंग्रेजी भाषामा भएकोले विश्वपाठकहरूलाई भन्नु बढी लाभ पुग्ने अपेक्षा गर्नु पनि अनुचित नहोला । किनकि अंग्रेजीमा प्रकाशित पुस्तकहरू नेपालमा सीमित वर्ग, तह र तप्काका व्यक्तिले मात्र पढ्ने गर्छन् । 'कोर्स-बुक'को रूपमा स्कुल, कलेज तथा युनिभर्सिटीमा नछिर्दासम्म वा उच्चशिक्षाका थिसिसका लागि एक उपयोगी सन्दर्भ-सामग्री हो भनेर सिफारिस नहुँदासम्म विद्यार्थीहरूले यस्ता बृहत् ग्रन्थ कमै पढ्ने चलन छ । तर पनि गहन पुस्तक भनेको गहन नै हुन्छ । यसको महत्ता केही वर्गका लागि मात्र भए पनि त्यस वर्गले नै नीति, रीति र थितिको फ्रेमवर्क बनाई देश चलाउने काम गर्छन् । अतः नेपाली राजनीतिमा महिलाको यथार्थ अवस्था थाहा पाउन, उनीहरूले भोगिरहेका चुनौती बुझ्न, देशका प्रमुख पार्टी तथा सरकार र संसदहरूले बनाएका नीति, नियम तथा विविध कानुनी प्रावधानबारे विस्तृतमा थाहा पाउन र नेपाली राजनीतिमा लागेका महिला राजनीतिकर्मीहरूका प्रतिनिधि आवाज र अनुभवबारे जानकारी लिन पनि यो पुस्तक अति उपयोगी छ ।

पुस्तकको नाम :

विधा :

लेखक :

प्रकाशक :

प्रकाशन वर्ष :

पृष्ठ संख्या :

मूल्य :

‘फेमिनिस्ट’ सिद्धान्त र दृष्टिकोणलाई छातीमा राखेर विन्दाले महिला राजनीतिका अनेक आयाम, परिवेश र परिप्रेक्ष्य केलाउने प्रयास गरेकोले यो एक विशिष्ट ‘प्राज्ञिक पुस्तक’ (‘स्कलर्ली पब्लिकेसन’) पनि हो। एमफिल तथा पिएचडी गरिसकेका तथा गर्न चाहने स्कलरका लागि यो एउटा नमुना पुस्तक पनि हो भन्ने मलाई लाग्यो। मैले पनि आफ्नो पिएचडी थिसिसमा यस पुस्तकका केही अन्तर्गत घुसाउने, सुसाउने र केही सन्दर्भ र प्रसङ्गमा आफ्ना केही निजी विचारहरू टुसाउने मौका पाएको छु। पुस्तकको महत्ता स्कलर, नीतिनिर्माता र अनुसन्धानमा संलग्न हुन चाहनेहरूका लागि मात्र नभएर अंग्रेजी भाषामा दक्षता राख्ने जोकोही पाठकले पनि रुचिपूर्वक पढ्नसक्ने खालको छ। नेपाली राजनीतिमा महिलाका कुरा गर्ने यो अहिलेसम्मकै एक साङ्गोपाङ्गो अंग्रेजी कृति हो भनेर भन्न करै लाग्छ।

पुस्तक जम्मा ९ परिच्छेद (च्याप्टर) मा विभाजन गरिएको छ। पहिलो ‘परिचयात्मक’ परिच्छेदमा विश्व राजनीतिक परिवेश र प्रणाली, महिला नेतृत्व र नेपालको समग्र राजनीतिको दृश्यचित्र उतार्ने प्रयास भएको छ भने दोस्रो परिच्छेदमा नेपाली राजनीतिको इतिहास र त्यो समयदेखि भइरहेको महिला सहभागिता अभिवृद्धिका प्रहेलिकाहरू कोट्याउने प्रयास भएको छ। त्यसैगरी, तेस्रो र चौथो परिच्छेदमा महिला सशक्तीकरणका लागि राजनीतिले कसरी भूमिका खेल्न सक्छ भन्ने कुराको विस्तृत विश्लेषण भएको छ। पाँचौँ परिच्छेदमा भने विन्दाले नेकपा एमाले पार्टीलाई केस बनाएर पार्टीभित्र भइरहेको महिला संलग्नता र त्यसबाट समग्र राष्ट्रिय राजनीतिमा परेका प्रभावहरू खोतल्ने प्रयास गरेकी छन्। यसैगरी उनले परिच्छेद ६ मा महिला सशक्तीकरणका लागि राजनीतिक प्रतिबद्धता र कार्यक्रमका बारेमा गहन छलफल र अनुभवजन्य सल्लाह दिने प्रयास गरेकी छन्।

सातौँ परिच्छेद भने अलि भिन्न खालको छ। नेपाली राजनीतिमा लाग्ने र लाग्न चाहने महिला दिदीबहिनीहरूका लागि प्रेरक परिच्छेदको रूपमा यस परिच्छेदले काम गरेको छ। किनकि यसमा नेपाली राजनीति, सामाजिक अगुवाइ र वामपन्थी राजनीतिक आन्दोलनमा लागेर देशका लागि उदाहरणीय र प्रेरणास्पद काम गर्ने अग्रज महिला (६३ जना) राजनीतिकर्मीका कथा र कहानी छन्, यात्रा र गन्तव्यका असल उदाहरणहरू छन्। उनीहरूका संघर्ष, योगदान र प्राप्तिका ऊर्जाशील अनुशीलन पनि छन्। यी कथा वामपन्थी वा समाजवादी राजनीतिमात्र होइन, अन्य खालका राजनीतिक आस्था, विश्वास र सिद्धान्तमा लागिपर्नेका लागि पनि उज्याला स्रोत हुन्, चम्किला बत्ती हुन्। सबैको ध्येय जनताको हित गर्ने नै हो भने सच्चा जनहितका लागि लागिपर्ने सबै ‘राजनीतिक प्राणी’का लागि गतिशील पाना हुन्छन् ती।

आठौँ र नवौँ परिच्छेद पुस्तकका मूल ‘गुदी’ हुन् भन्दा पनि हुन्छ। किनकि यी परिच्छेदमा उनको पिएचडी अध्ययनको नतिजा, छलफल, अनुभूति, व्यावहारिकता, सारांश एवम् निष्कर्षजस्ता कुनै पनि अनुसन्धान कृतिहरूमा नभै नहुने तत्व सिलसिलेवार, सुललित र सुपठित हिसाबले पस्कने काम भएको छ। पुस्तकलाई गहकिलो, भरपर्दो, विश्वसनीय र पठनीय अनि सन्दर्भलायक बनाउनका लागि अन्त्यमा ‘पोस्टस्क्रिप्ट’ (द्रष्टव्य नोट), ‘एपेन्डिक्स’ (परिशिष्ट/अनुसूची), ‘रिफरेन्स’ (सन्दर्भ-सामग्री-सूची) र ‘इन्डेक्स’ (अनुक्रमणिका) पनि निकै स्तरीय ढंगले राखिएका छन्। सन्दर्भ-सामग्री राख्ने क्रममा भने एपीए ६ भर्सन भएकोले हाल चलिरहेको ७ भर्सनभन्दा केही कमजोरी यतिबेला देखिनु सामान्य हो।

पुस्तकका हरेक च्याप्टरमा के छ भनेर लेख्न यहाँ साध्य नभए पनि हाम्रा पाठकवृन्दका लागि विन्दाले सारांश र निचोडमा भन्न खोजेका केही महत्वपूर्ण कुराहरू पाँच बुँदामा यहाँ भन्नु सान्दर्भिक हुनेछ :

- निरन्तरको लगाव, आन्दोलन र बलिदानीपूर्ण त्यागबाट नेपालमा महिला राजनीतिकर्मीको सहभागिता बढ्दो छ, तर पनि अपेक्षाअनुरूप प्रगति हुनसकेको छैन। ठूला राजनीतिक दलहरू नै थप प्रतिबद्ध र उदाहरणीय हुनु जरुरी छ।
- महिला सहभागितालाई समन्यायिक, समता, समावेशी, आरक्षण आदि दृष्टिले सकारात्मक विभेद अपनाउँदै समान राजनीतिक सहभागितासम्म पुऱ्याउनु जरुरी छ। महिला

तथा पुरुषको सहभागिता नेपाली राजनीतिमा बराबरी भएको देख्ने सबैको सपना छ ।

- महिलाहरूले गर्ने घरायसी काम, हेरचाहका काम आदिलाई 'उत्पादनशील' (प्रोडक्टिभ) ठान्नु र 'आर्थिकीकरण' गर्नु जरुरी छ । जसले महिला सशक्तीकरणमा टेवा पुऱ्याउने छ ।
- नेपालको बहुल विविधतालाई ख्याल गरी हरेक विकास कार्यमा महिला सहभागिताको सवाललाई उच्च प्राथमिकता दिनुपर्छ र यस विषयमा थप खोज, अनुसन्धान हुनु नितान्त आवश्यक छ ।
- राजनीतिलाई भिन्न विषय नठानी स्कूल शिक्षादेखि नै यस्तो पाठ्यक्रम बनाउने, राजनीतिक चेतना दिई हरेक नागरिकलाई सक्रिय सहभागिताका लागि बाटो खुला

गर्ने, साथै राजनीति र शिक्षालाई गाँसेर गहिरा र खँदिला अध्ययन-अनुसन्धान हुनु पनि जरुरी छ ।

यी चुरा कुराहरूका अतिरिक्त पुस्तकमा डुबुल्की मार्न खोज्नेले नेपाली राजनीति, महिला सहभागिताको सवाल र सम्बद्ध तमाम विषयमा अथाह ज्ञान पाउन सक्नेछन् । पुस्तक आफैँ नपढेसम्म 'सार'ले मात्र ज्ञान भयो भन्नु आफैँलाई चित्त बुझ्ने कुरो हुँदैन । अतः पाठकवृन्दलाई उक्त पुस्तक पढ्न आग्रह गर्दै लेखिका डा. विन्दालाई असीम बधाई र धन्यवाद ज्ञापन गर्दै यो संक्षिप्त पुस्तक-चर्चालाई यहीं बिट मार्ने अनुमति चाहन्छु । आउँदा दिनमा डा. विन्दाका थप गहन कृतिहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजी दुबै भाषामा पढ्न पाउने अपेक्षाका साथ । शुभम् !

- चेतनाथ कणेल 'हरित'

Email : chetnathkanel@gmail.com

सहभागिताको लागि लेख रचनामा हुनुपर्ने अनिवार्य शर्तहरू

- लेख मौलिक र तथ्यपरक हुनु पर्नेछ ।
- लेख सहभागीमूलक प्रक्रिया प्रवर्द्धन गर्ने खालको हुनु पर्नेछ ।
- लेख कम्प्युटर टाइपिङमा प्रिन्टको १३/१४ साइजमा हुनु पर्नेछ ।
- नेपाली भाषामा हुनु पर्नेछ ।
- तथ्यको स्रोत स्पष्ट खुलाउनु पर्नेछ ।
- बढीमा २००० शब्दभित्र हुनु पर्नेछ ।
- लेखको साथमा लेखकको फोटो र लेखकको बारेमा संक्षिप्त जानकारी पठाउनु पर्नेछ ।
- लेखका सान्दर्भिक फोटोहरूमा क्याप्सन सहित यसको स्रोत खुलाई पठाउनु पर्नेछ ।
- लेख इमेल (nepan@nepan.org.np) तथा नेपाल कार्यालयमा पठाउन सकिनेछ ।
- अस्वीकृत लेख रचना फिर्ता हुनेछैन ।
- लेख रचना प्रकाशनसम्बन्धी अन्तिम निर्णय नेपालको मान्य हुनेछ ।

थप जानकारीको लागि :

नेपाल सहभागीमूलक कार्य समूह (नेपान)

नेपान घर, दोभान टोल, सहयोगी नगर, जनता सडक, कोटेश्वर, काठमाडौं ३२, नेपाल

फोन नम्बर : ०१ ४१५४९३८ इमेल : nepan2021@gmail.com वेबसाइट : www.nepan.org.np

ग्रामीण महिलाहरूको सशक्तीकरण गर्न के के कुरालाई प्राथमिकता दिनुपर्ला ?

महिलाहरूलाई शिक्षा दिनु पहिलो कर्तव्य हो । साथै, विभिन्न प्रकारका आयमूलक तथा सीपमूलक तालिम कार्यक्रम सञ्चालनमा विशेष जोड दिनुपर्छ । त्यसरी दिने तालिममा सिलाइबुनाइ, पशुपालन, तरकारी खेती, होमस्टे सञ्चालन आदि हुन सक्छन् । ठाउँअनुसारका तालिम दिने कुरामा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । जहाँतहीं एउटै तालिमले काम गर्दैन । साथै, धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, लैङ्गिक आदि कुरीति, असमानता र विभेद हटाउनमा सबैले जोड दिनुपर्दछ । महिलाहरूलाई विभिन्न राजनीतिक अवसर दिने, उनीहरूको आवाज ठूलो बनाउने, व्यवसायउन्मुख पुँजी दिने, ज्ञान र सीप दिने काममा कति पनि ढिलाइ गर्नु हुँदैन । उनीहरूको महिनावारी, व्यक्तिगत सरसफाइजस्ता कुरा र स्वच्छ खानेपानीको सहज उपलब्धताजस्ता आधारभूत अधिकारका कुरामा पनि सुनिश्चितता चाहिन्छ ।

प्रतिभा भट्टराई, सूर्यविनायक, भक्तपुर

सर्वप्रथम त शिक्षामा नै विशेष जोड दिनुपर्छ । त्यसपछि शिक्षाबाट विमुख महिलाहरूलाई विभिन्न प्रकारका तालिम र साक्षरता शिक्षामा जोड दिनुपर्छ । तालिम पाएपछि कृषि तथा पशुसम्बद्ध एवम् अन्य विभिन्न व्यवसाय र उद्यम गर्न नयाँ प्रविधि, लघुऋण, अनुदानजस्ता सहयोग सहजै उपलब्ध

गराउनुपर्छ । साथै बजारको राम्रो प्रबन्ध हुनुपर्छ । जेसुकै उत्पादन गरे पनि किनिदिने व्यवस्था हुनुपर्छ । उनीहरूलाई आफ्ना कामका लागि स्वतन्त्रपूर्वक हिँड्ने-डुल्ने वातावरण हुनुपर्छ । सबैजनाले प्रोत्साहन पनि गर्नुपर्छ । यसरी समग्रमा उनीहरूको क्षमता र आँट बृद्धि हुनेछ । उनीहरू केही राम्रो गर्न सक्षम हुनेछन् ।

उज्ज्वल कंसाकार, नियोक, कुपण्डोल, ललितपुर

महिला सशक्तीकरणका लागि सर्वप्रथम त उनीहरूलाई विभिन्न चेतनामूलक कार्यक्रममार्फत् विकास र अधिकारका सवालमा सचेत बनाउनुपर्छ । साथै, उनीहरूलाई शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यबारेमा पनि राम्रो ज्ञान दिनुपर्छ । उनीहरूको आफ्नै आय आर्जन गर्ने सीप र क्षमता नबढेसम्म कहिल्यै पनि सशक्तीकरणको सपना पूरा नहुने भएकोले आय बढाउने, रोजगारी सिर्जना हुने खालका विविध सीपमूलक तालिम र सहयोग प्रदान गर्नुपर्छ । कृषि तथा पशुपालनका अतिरिक्त ग्रामीण महिलाहरूलाई विभिन्न नगदेबाली उत्पादन गर्ने, अचार बनाउने, आदिजस्ता हस्तकलामा आधारित सीप पनि प्रदान गर्न सकिन्छ । तर यो काममा सबैको सहयोग हुनुपर्छ ।

अलिस्का अवाले, सातदोबाटो, ललितपुर

ग्रामीण महिलाहरू सहरका महिलाहरू भन्दा धेरै कुरामा पछाडि हुन्छन् । अतः उनीहरूको सशक्तीकरण नभई पूरै देशको विकास हुन सक्दैन । त्यसका लागि विभिन्न क्षेत्रबाट महिलाको उत्थानमा जोड दिनुपर्छ । शिक्षा पहिलो शर्त हो, साथै समुदायका हरेक काममा उनीहरूलाई सहभागी गराउने पद्धति बसाल्नुपर्छ । महिलाको आर्थिक, सामाजिक तथा राजनीतिक क्षमता बढाउनुपर्छ । महिला अधिकारका बारेमा पनि उनीहरूलाई सचेत बनाउनुपर्छ । साथै, उनीहरूको स्वाभिमान र आत्मविश्वास बढाउनुपर्छ । महिलाको नेतृत्व क्षमता नबढेसम्म गाउँमा विकास हुन पनि कठिन छ, तसर्थ त्यस कुरामा सबैले जोड दिनुपर्छ । र, महिलामाथि धेरै हिंसा हुने गर्छ, त्यो छिटोभन्दा छिटो सबैतिरबाट हटाउनुपर्छ ।

हेन्शिखा थापा मगर, मिडिया हाउस, कुपण्डोल, ललितपुर

सशक्तीकरणका लागि शिक्षा र स्वास्थ्यमा पहुँच बढाउनुपर्छ । साथै, राजनीतिक सहभागिता बढाउने उपाय अझ खोजी गर्नुपर्छ । मौका पनि दिनुपर्छ । कतिपय महिलामा आत्मविश्वासको कमी छ, अन्धविश्वासले जकड्याएको छ, नयाँ काम गर्ने आँट गर्न पनि कठिन छ । यी सबै समस्या हटाउनका लागि सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रको सामूहिक कार्य जरुरी छ । शिक्षा, तालिम, पुँजी, उचित मूल्यसहितको बजार र विविध अवसरहरूले नै महिलाको उन्नति र प्रगति हुनेछ । एक आमाको प्रगति हुनु भनेको सिंगो घरकै प्रगति हुनु हो । नबिर्सौं ।

ललिता गौतम, अनामनगर, काठमाडौँ

ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरूको सशक्तीकरण गर्नका लागि तीन-चारवटा कुरामा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । पहिलो, सामुदायिक सहभागितामा पछि परेकालाई अगाडि ल्याउने संयन्त्र र तरिका विकास गर्नुपर्छ । दोस्रो, शिक्षा र रोजगारी सँगसँगै अगाडि बढ्ने तरिकाले प्रोत्साहन गरिनुपर्छ । तेस्रो, उनीहरूको आत्मविश्वास बढ्ने तालिम तथा भ्रमण कार्यक्रममा पनि जोड दिनुपर्छ । चौथो, आत्मनिर्भर बनाउनका लागि आर्थिक क्रियाकलापमा विशेष जोड दिनुपर्छ ।

सञ्जीप लामा, काठमाडौँ

महिला सशक्तीकरणका लागि चेतना जगाउने, महिलालाई सम्पत्तिको मालिक बनाउने, उनीहरूका नाममा जग्गा-जमिनको स्वामित्व बढाउने काममा अझ प्राथमिकता दिने गर्नु अति जरुरी छ । साथै हाल रहेका नीति-नियम तथा कानूनहरूलाई महिलामैत्री बनाउनका लागि सबैतिरबाट प्रयास हुनुपर्छ । नियम-कानून बनाएरमात्र पनि हुँदैन, तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनुपर्छ । महिलाको आर्थिक पाटोमा पनि विकास हुनु अति आवश्यक छ ।

विमल घिमिरे, सहयोगीनगर, कोटेश्वर, काठमाडौँ

महिलाहरूलाई आधारभूत आवश्यकता अर्थात् गाँस, बास, कपासको सहज परिपूर्ति हुने वातावरण मिलाउनुपर्छ । साथै, स्वास्थ्योपचारको पनि सहज सुविधाका साथ उनीहरूको शैक्षिक उन्नतिमा जोड दिनुपर्छ । पहिले शिक्षा लिन नपाएका महिलाहरूलाई साक्षरता कक्षा, विभिन्न सीपमूलक तालिम आदि दिएर उद्यमशीलता र आत्मविश्वास बढाउनुपर्छ । ग्रामीण क्षेत्रमा रहेको अन्धविश्वास र पितृसत्तात्मक सोच हटाउनुपर्छ । साथै, स्थानीय नेतृत्व र विकासका हरेक काममा उनीहरूलाई समावेशी ढंगले सक्रिय सहभागी गराउने र विभिन्न अवसरहरू प्रदान गर्ने वातावरण बनाउनुपर्छ ।

खगेश्वर गिरी, शङ्खमूल, नयाँवानेश्वर, काठमाडौँ

(यस जनमत संकलन कार्यका लागि संयोजन गरिदिनु हुने नेपालका पूर्व अध्यक्ष चेतनाथ कणेल तथा कुपण्डोलमा रहेको 'मिडिया हाउस परिवार'लाई विशेष धन्यवाद । -प्रधान सम्पादक)

सहभागिता

नेपान गतिविधिहरू

विश्वव्यापी महामारीको रूपमा देखा परेको कोभिड-१९ र यसका कारण भएको देशव्यापी बन्दाबन्दीको अवस्था र आवश्यक स्रोत-साधनको संकुचनका कारण मुलुकका अन्य थुप्रै सामाजिक संघ-संस्थाहरू भैँ गएको वर्ष पनि नेपानले आफ्ना क्रियाकलापहरूमा सोचेजस्तो सक्रियता र तीव्रता प्रदर्शित गर्न निसन्देह कठिन परिस्थिति रह्यो । यद्यपि सम्भव भएसम्मका उपायहरू अपनाउँदै नेपानले यस कठिन वर्षमा पनि विभिन्न क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरेको थियो । त्यस्ता मूलभूत क्रियाकलापहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

नेपानको २७ औँ वार्षिक साधारणसभा

नेपाल सहभागीमूलक कार्य समूह (नेपान) को २७ औँ वार्षिक साधारणसभा २०७८ भदौ १९ गते शनिवारका दिन भर्चुअल माध्यमबाट सम्पन्न भएको थियो । नेपानका अध्यक्ष भविन्द्र भण्डारीको अध्यक्षतामा सम्पन्न सो साधारणसभामा प्रमुख अतिथिको रूपमा राष्ट्रिय योजना आयोगका माननीय सदस्य सलोनी प्रधान सिंह रहनुभएको थियो । सभामा नेपानका पूर्व अध्यक्षहरू, संस्थापकहरू एवम् नेपान सदस्यहरू, आमन्त्रित अतिथि एवम् विभिन्न सङ्घसंस्थाबाट सहभागी हुनु भएका नेपानका शुभचिन्तकहरू सहित कुल ८३ जनाको उपस्थिति रहेको थियो । कार्यक्रममा प्रमुख अतिथिको रूपमा रहनुभएका श्री सलोनी प्रधान सिंहले नेपान महत्वपूर्ण बौद्धिक थलोको रूपमा रहेको बताउनु भयो । उहाँले पुरस्कृत हुनु भएकाहरूलाई बधाइ पनि ज्ञापन गर्नु भएको थियो । प्रमुख अतिथिले विश्व परिवेशमा स्थापित भएका विकासका नवीन मान्यताप्रति बहस-पैरवी गर्ने क्षमता नेपानमा रहेको र भविष्यमा नेपान र नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगसँगको सहकार्यलाई निरन्तरता दिने विश्वास व्यक्त समेत व्यक्त गर्नुभयो । नेपानको संस्थापक हुनुको नाताले नेपाल सरकार र नीति निर्माणमा नेपानको भूमिकाका लागि सहजीकरण गर्न आफू निरन्तर लागी पर्ने जानकारी समेत गराउनु भएको थियो ।

सोही कार्यक्रममा नेपानका निवर्तमान अध्यक्ष चेतनाथ कणेल र उहाँको परिवारले नेपानमा स्थापना गरेको 'प्रसिद्ध सहभागीमूलक विकास लेखन पुरस्कार' २०७८ सालका लागि नेपालका सिमान्तकृतहरूको जीविकोपार्जनका बारेमा बहस तथा समावेशीकरणमा लामो समयदेखि लेखन र पैरवी गर्दै आउनुभएका डा. नरविक्रम थापालाई प्रदान गरिएको थियो ।

त्यसैगरी नेपानका लागि स्वयम्सेवी योगदानको आधारमा विभिन्न प्रस्ताव लेखनमा अमूल्य सहयोग गर्नुहुने नेपान आजीवन सदस्य गोपाल तामाङ्ग र आजीवन सदस्य गोविन्दराज पौडेललाई उत्कृष्ट नेपान सदस्य पुरस्कार प्रदान गरिएको थियो । यसैगरी संस्थाका प्रशासन तथा लेखा सहायक श्री तुलसीप्रसाद सापकोटालाई नेपानलाई गर्नु भएको १७ वर्षको सेवाको कदर गर्दै दीर्घसेवा कर्मचारीको सम्मान-पत्र उपलब्ध गराइएको थियो ।

साधारणसभाले नेपानका अध्यक्ष : डा. भविन्द्र भण्डारी तथा सदस्यहरू : श्री अनिरुद्रनाथ शुक्ला, श्री तोया गौतम, श्री शान्ति थापा, श्री विर्ख क्षेत्री, श्री विनोद तिमिल्लिसना, श्री सुनील यादव, डा. मिनाक्षी दाहाल, श्री रूपा बस्नेत र श्री रूपा मुनकर्मी को पदावधि सम्पन्न भएकाले उहाँहरूको योगदानको उच्च कदर गर्दै अध्यक्षको पदमा डा. अनोज क्षेत्री र सदस्यहरूमा श्री शान्ति थापा, श्री विन्दु गहतराज, श्री हेरिना जोशी, श्री सञ्चमाया स्याङबो, श्री तोयानाथ गौतम, श्री कर्ण नेपाली, श्री महेशकुमार देव डा. नरेन्द्र ठगुन्ना र श्री लालबहादुर ओली लाई चयन गरेको थियो ।

मासिक छलफल तथा अन्तरक्रिया

नेपानले विगत वर्षहरूदेखि नै सञ्चालन गर्दै आएको विकास, सामाजिक रूपान्तरण तथा नीतिगत पैरवीमा ल्याउन सकिने विषयवस्तुहरूमा आधारित विचार र बहसको थलोको रूपमा रहेको मासिक अन्तरक्रियाका निम्नानुसार शृङ्खलाहरू यस वर्ष आयोजना गरिएका छन् ।

अन्तरक्रियाको विषयवस्तु	मुख्य प्रस्तोता
तनावमुक्त सफल जीवन	डा. प्रद्युम्नराज पाण्डे, डा. नम्रता पाण्डे र प्रतिभा क्षेत्री
Reframing Participatory Development Action: Critical Insights for Nepal	डा. हेमन्त ओझा, गोपीकृष्ण खनाल, डा. पूर्ण नेपाली तथा स्मृतिकला पन्त
Challenges of Municipal Solid Waste Management (SWM): Learning from Post-Crisis Governance Initiatives in South Asia	यमुना घले, एकीकृत शहरी विकास केन्द्र (CIUD) अन्तर्गत रहेको Urban Dabali सँगको सहकार्यमा

जेष्ठ नागरिकका सन्दर्भमा दक्षिण एसियाली गोष्ठी

यस वर्ष नेपालले भर्चुअल रूपमै भएपनि जेष्ठ नागरिकहरूको सवालमा एउटा दक्षिण एसियाली स्तरको गोष्ठी सफलतापूर्वक आयोजना गयो । विश्व ज्येष्ठ नागरिक दिवस मनाउने सन्दर्भ समेत पारेर अक्टुबर ०१, २०२१ का दिन नेपालले आयोजना गरेको यो अन्तर्राष्ट्रिय गोष्ठीमा नेपाल, भारत, बांग्लादेश लगायत विभिन्न मुलुकका सहभागीहरूको भर्चुअल उपस्थिति रहेको थियो । सबै उमेर समूहका व्यक्तिहरूका लागि 'डिजिटल पहुँच'का विषयमा केन्द्रित सो कार्यक्रममा भारतबाट प्रा.डा. आरोधना शुक्ला, प्रा.डा. अनुभुती दुवे, पन्च मालिङ्गम, डा. रोशनलाल, बांग्लादेशबाट मोहम्मद रहमान र नेपालबाट महेश शर्मा, डा. भविन्द्र भण्डारी, राजेश जोशी, छिडलमु शेर्पा तथा राष्ट्रिय जेष्ठ नागरिक महासंघका छत्र प्रधानले आ-आफना विशेष प्रस्तुतिहरू राख्नुभएको थियो । नेपाल कार्यसमिति सदस्य डा. नगेन्द्र ठगुन्नाले विशेष संयोजन गर्नुभएको सो गोष्ठीलाई डा. ठगुन्ना एवम् अन्य कार्यसमिति सदस्यहरू तोया गौतम र हेरिना जोशीले सहजीकरण गर्नु भएको थियो । कार्यक्रमको समीक्षा र डिजिटल साक्षरताको आवश्यकता, जटिल रोग र सुरक्षा, प्रयोगकर्तामुखी उपकरणहरूका लागि सहकार्य र नीतिगत परिवर्तनका लागि बहसको आवश्यकता रहेको जानकारी गराउँदै सम्पूर्ण प्रस्तोता एवम् सहभागीहरूलाई नेपाल अध्यक्ष डा. अनोज क्षेत्रीले विशेष धन्यवाद दिनु भएको थियो । यस गोष्ठीले नेपाललाई दक्षिण एसियाली क्षेत्रमा आफ्नो छवि प्रवर्द्धनका लागि एउटा कोशे ढुङ्गाका रूपमा योगदान गरेको छ ।

नयाँ सदस्यहरूलाई अभिमुखीकरण

वि.सं. २०७८ असोज २३ गते नेपालका नयाँ सदस्यहरूका लागि विशेष अभिमुखीकरण कार्यक्रम आयोजना गरियो । उक्त कार्यक्रममा नेपालका ११ जना नयाँ सदस्यहरूको सहभागिता रहेको थियो । कार्यक्रमलाई संस्थाका अध्यक्ष डा. अनोज क्षेत्री, पूर्व अध्यक्ष चेतनाथ कणेल, निवर्तमान अध्यक्ष डा. भविन्द्र भण्डारी, कोषाध्यक्ष दलबहादुर जि.सी., सदस्य महेश शर्मा र कार्यकारी

समिति सदस्य तोया गौतमले सहजीकरण गर्नु भएको थियो ।

परियोजना गतिविधिहरू

स्रोत संकुचनको विशेष परिस्थितिका बीच पनि नेपालले यस वर्ष निम्नानुसार दुईवटा परियोजनाहरू सञ्चालन गरेको थियो :

१. दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरणको अवस्था विश्लेषण

नेपालमा दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरणको अवस्था चुनौतीपूर्ण रहेको छ । प्रदेश तथा स्थानीय तहमा दिगो विकासको यस विश्वव्यापी लक्ष्यलाई कसरी आत्मसात र स्थानीयकरण गर्दै लैजाने भन्ने कुरा यस चुनौतीको एउटा महत्वपूर्ण पाटो हो । यसका लागि स्थानीय तथा प्रदेश स्तरमा प्रभावकारी ढङ्गले अगाडि बढ्न सो स्तरको विद्यमान अवस्था विश्लेषण गर्नु जरूरी रहेको वस्तुगत आवश्यकतालाई आत्मसात गर्दै यो परियोजना कार्यान्वयन गरेको हो । यस परियोजनाअन्तर्गत नेपालले गएको वर्ष युएनडिपी र राष्ट्रिय योजना आयोगसँगको सहकार्यमा नेपालका सातवटै प्रदेश र प्रतिनिधिमूलक २८ वटा पालिकाहरूमा दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरणको अवस्थाको समग्र अध्ययन, विश्लेषण गरी आगामी दिनमा नेपालमा दिगो विकास लक्ष्यलाई प्रभावकारी रूपमा स्थानीयकरण गर्नका लागि सिफारिश सहितको प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्य सम्पन्न गरेको छ । नेपालका पूर्व अध्यक्ष डा. नानिराम सुवेदीको नेतृत्वमा नेपालको अध्ययन टोलीले यो कार्य सम्पन्न गरेको थियो । अध्ययन टोलीमा तेज सुनार, रूपा बस्नेत, दलबहादुर जि.सी., तेज बोहोरा, नन्दलाल माभी, महेशप्रसाद देव, बबिन नेपाली, मञ्जु अधिकारी र खिमबहादुर रेग्मी, सुदीप पोखेल, लक्ष्मी शर्मा र हर्कबहादुर वली रहनु भएको थियो ।

यस अध्ययनले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा दिगो विकास लक्ष्यहरूलाई प्रभावकारी रूपमा स्थानीयकरण गर्दै लानका लागि कार्ययोजना बनाउन सहयोग गर्नेछ भन्ने आशा गरिएको छ ।

२. 'सहभागिता' र 'Participation' को मुद्रण

राष्ट्रिय योजना आयोगको सहजीकरण र यू एन डी पि को आर्थिक सहयोगमा अङ्ग्रेजी भाषाको 'एबचतष्वउवतष्यल' अंक २१ र नेपाली भाषाको 'सहभागिता' अंक ५५ को मुद्रण कार्य गरी सबै ७५३ पालिकाहरूलाई पठाइएको छ। यसले एकातिर स्थानीय तहहरूमा उपयुक्त ज्ञानमूलक जानकारीको सन्दर्भ सामग्री उपलब्ध हुन सकेको छ भने अर्कोतिर नेपालका सम्पूर्ण स्थानीय तहहरूमा नेपालको पहिचान र भिजिबिलिटी प्रवर्द्धनमा पनि यसले योगदान गरेको हामीले महसुस गरेका छौं। यस कार्यमा हामीलाई जोड्ने नेपाल सदस्य समेत रहनु भएकी राष्ट्रिय योजना आयोगकी माननीय सदस्य सलोनी सिंह प्रधान, राष्ट्रिय योजना आयोग र यु.एन.डी.पी. प्रति हामी विशेष आभार प्रकट गर्दछौं।

प्रकाशन कार्य

यस अवधिमा पनि विगतका अवधिहरूमा भैं नेपालले अङ्ग्रेजी भाषाको 'एबचतष्वउवतष्यल' र नेपाली भाषाको 'सहभागिता' जस्ता आफ्ना महत्वपूर्ण प्रकाशनहरू गरेको छ। यी प्रकाशनहरूमा अनुसन्धानमूलक सामग्रीहरूका साथै विकास, सामाजिक रूपान्तरण, नीति-निर्माण, क्षमता अभिवृद्धि र समसामयिक सन्दर्भहरूमा विचारोत्तेजक, मार्गदर्शक एवम् प्राज्ञिक लेखहरू प्रकाशन गरिएका छन्। ती प्रकाशनहरूमा दिगो विकास लक्ष्य र स्थानीयकरणको सवाललाई विशेष रूपमा समेटिएको छ।

यसैगरी, नेपालको इ-न्यूजलेटर प्रकाशनको कार्यलाई पनि गत वर्ष अगाडि बढाउने प्रयत्न गरिएको थियो। सो प्रयत्नस्वरूप नेपाल इ-न्यूजलेटरको एउटा अंक प्रकाशित गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ।

नेपालको नयाँ रणनीति निर्माण कार्य

नेपालको रणनीति सन् २०१८ देखि सन् २०२२ को अवधि यसैवर्ष सकिने कुरालाई ध्यान दिँदै सन् २०२३ देखि सन् २०२७ को अवधिका लागि नयाँ रणनीति निर्माणको कार्य अधि बढाइएको छ।

'सहभागिता'को पुनरावलोकन कार्य

विगत चौथाइ शताब्दीभन्दा लामो समयदेखि नेपालले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको 'सहभागिता'को परिभाषा एवम्

पद्धतिगत प्रक्रियाको समसामयिक सन्दर्भअनुकूल पुनरावलोकन कार्य गर्नका लागि आवश्यक प्रयत्नहरू अगाडि बढाउनु पर्ने आवश्यकता महसुस गरिएको छ। यो महसुस गराईसँगै गएको वर्ष नेपालले यस विषयवस्तुलाई आन्तरिक छलफलमा ल्याएर यसका पोलसी ब्रीफ अर्थात् नीति सारांशहरूको ड्राफ्ट तयार पार्ने सन्दर्भमा प्रारम्भिक कार्यहरू अधि बढाइएको छ। यसलाई अब निकट भविष्यमै सम्बद्ध सरोकारवाला तथा विज्ञहरूका बीच छलफलमा लगिने छ।

पुरस्कार तथा सम्मान प्रदान

नेपालका पूर्व अध्यक्ष चेतनाथ कणेल तथा वहाँको परिवारद्वारा नेपालमा स्थापना गरिएको रु. १० हजार नगद सहितको यस वर्षको 'प्रसिद्ध सहभागीमूलक विकास लेखन पुरस्कार' नेपालले लेखन तथा सहभागीमूलक विकास प्रक्रियामा विशिष्ट योगदान पुऱ्याउँदै आउनुभएका डा. चण्डी चपागाइँलाई प्रदान गर्ने निर्णय गरेको छ।

यसैगरी, नेपालका आजीवन सदस्य तथा पूर्व अध्यक्ष डा. भोला दाहालको अमूल्य योगदानको सम्मान गर्दै नेपाल सदस्यहरू तथा काठमाण्डौ विश्वविद्यालयको एमफिल तहमा अध्ययनरत केही शुभचिन्तक विद्यार्थीहरूको व्यक्तिगत सहयोगको आधारमा २०७८ सालदेखि नै पुरस्कारका लागि नेपालमा अक्षयकोष स्थापना गरिएको छ। उक्त रकमको ब्याज बापत प्राप्त हुने रकमबाट नगद राशी रु. १०,०००/- को भोला दाहाल स्मृति ऊर्जाशील युवा विकासकर्मी पुरस्कार पहिलो पटक यसै वर्ष २०७९ प्रदान गरिने निर्णय गरी व्यक्तित्व छनौट कार्य भइरहेको छ।

नेपालले सधैं भैं यस वर्ष पनि उत्कृष्ट नेपाल सदस्यहरूलाई सम्मान गर्ने निर्णय गरेको छ। जसअनुसार उत्कृष्ट नेपाल सदस्यको सम्मानद्वारा यस वर्ष रूपा बस्नेत र सम्पद् जम्बरकट्टेललाई सम्मानित गर्ने निर्णय गरिएको छ।

सहकार्यात्मक सहभागिताहरू

नेपालले आ.व. २०७८/७९ मा विभिन्न सञ्जाल, प्राज्ञिक निकाय र संस्थाहरूसँग मिलेर निम्नानुसार केही महत्वपूर्ण कार्यक्रमहरूमा सहभागिता जनाएको छ।

कार्यक्रम	आयोजक संस्था	नेपानको तर्फबाट सहभागिता जनाउने व्यक्ति	आयोजना मिति
Meeting of Steering Group for promoting social protection Floors in Nepal	Support for Participatory Consitution Building in Nepal (SPCBN)	कोषाध्यक्ष दलबहादुर जि.सी.	३० सेप्टेम्बर सन् २०२१
.२. 'खाद्य सम्प्रभूताका लागि जल, जंगल, जमिन र बीउमा स्थानीय समुदायको अधिकार' विषयक छलफल तथा 'द मील' कार्यक्रम	सामुदायिक आत्मनिर्भर केन्द्र (सि.एस.आर.सी.)	कार्यसमिति सदस्य तोयानाथ गौतम	२०७८ असोज २ गते
विश्व अल्जाइमर दिवसमा रेडियो कार्यक्रममा नेपान	रेडियो बाजुरा	नेपानका पूर्व कार्यकारी निर्देशक, फटिक थापा	२१ सेप्टेम्बर, २०२१
'सबै उमेर समूहका लागि डिजिटल समता'का बारेमा टेलिभिजन कार्यक्रम	नेपाल टेलिभिजन	अध्यक्ष डा. अनोज क्षेत्री	३ अक्टोबर २०२१
Digital Equity for all ages (लेख प्रकाशन)	The Rising Nepal	निवर्तमान अध्यक्ष डा. भविन्द्र भण्डारी	४ अक्टोबर २०२१
National Geriarartic virtual Conference	वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र विश्व स्वास्थ्य संगठन	निवर्तमान अध्यक्ष डा. भविन्द्र भण्डारी	२१ र २२ सेप्टेम्बर, २०२१
गैरसरकारी संस्था महासंघ, नेपालको १० औं महाअधिवेशन तथा २७ औं वार्षिक साधारण सभा	गैरसरकारी संस्था महासंघ, नेपाल	कोषाध्यक्ष दलबहादुर जि.सी.	१७ डिसेम्बर, सन् २०२१
Damien Foundation Day sfo{qmd	Damien Foundation	अध्यक्ष डा. अनोज क्षेत्री, निवर्तमान अध्यक्ष डा. भविन्द्र भण्डारी र नेपानका पूर्व अध्यक्ष डा. शिवेशचन्द्र रेग्मी	Damien Foundation Day
दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण (एस.डि.जी. ४.७) विषयक प्रदेशस्तरीय अन्तर-संवाद	राष्ट्रिय अभियान नेपालद्वारा मा आयोजित एवम् PeaceWin, NEPAN र FAYA द्वारा सहआयोजित	कार्यसमिति सदस्य लालबहादुर ओली	२३ सेप्टेम्बर, सन् २०२१
सामुदायिक शिक्षा र अभिभावकको सहभागिता सुदृढीकरण गोष्ठी	राष्ट्रिय अभियान नेपाल	कार्यसमितिका सदस्य लालबहादुर ओली	१६ वैशाख २०७९
Ageism विषयक कथा लेखन प्रतियोगिता	Help Age International	निवर्तमान अध्यक्ष डा. भविन्द्र भण्डारी	ज्येष्ठ नागरिक दिवस, सन् २०२१

नेपानको २७औं कार्यकारिणी समितिको चिनारी

डा. अनोज क्षेत्री (अध्यक्ष)

डा. अनोज क्षेत्रीयस संस्थाका वर्तमान अध्यक्ष हुनुहुन्छ। डा. क्षेत्रीविगत २५ वर्षभन्दा लामो समयदेखि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सरकारी एवम् गैरसरकारी संघ-संस्थाहरू र प्राज्ञिक क्षेत्रमा समेत संलग्न रहँदै आउनु भएको छ। उहाँले जीविकोपार्जन, खाद्य सुरक्षा र कृषि क्षेत्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिद्वारा नतीजामुखी परियोजना चक्र व्यवस्थापन विषयमा विशेषज्ञता हासिल गर्नु भएको छ। नेपालबाट कृषि विषयमा स्नातक तह र बेलायतबाट कृषि सूचना व्यवस्थापन विषयमा स्नातकोत्तर तह पूरा गरी 'कृषि व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि' विषयमा विद्यावारिधि गर्नु भएका डा. क्षेत्री हाल अक्सफाम आइ.वि.आइ.एस.मा एसिया तथा प्रशान्त क्षेत्रका लागि अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा सिकाइका क्षेत्रीय सल्लाहकारको रूपमा पनि कार्यरत हुनुहुन्छ। उहाँको जीविकोपार्जन ढाँचा, समावेशी आर्थिक वृद्धि, विपद् व्यवस्थापन र दिगो विकाससँग सम्बन्धित अनुभवहरूलाई प्रभावशाली तथा अन्तर्दृष्टिपूर्ण ढङ्गले प्रस्तुत गर्न सक्ने क्षमता रहेको छ। डा. क्षेत्रीले नेपाल, पाकिस्तान, भारत, बेलायत तथा थाइल्याण्डमा काम गर्नुका साथै एसिया, युरोप, अष्ट्रेलिया र अफ्रिका महादेशका विभिन्न मुलुकहरूको भ्रमण गर्नुभएको छ।

डा. भविन्द्र भण्डारी (निवर्तमान अध्यक्ष)

डा. भविन्द्र भण्डारी, नेपानका आजीवन सदस्य तथा यस संस्थाका निवर्तमान अध्यक्ष हुनुहुन्छ। जनस्वास्थ्य र सहभागितामूलक विकासमा विशेष रुचि राख्नु हुने डा. भण्डारीले संघीय स्वास्थ्य प्रणालीमा अनुसन्धान कार्य गर्नु भएको छ। उहाँ राष्ट्रिय योजना आयोग, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, संयुक्त राष्ट्रसंघ, विश्व बैंक, विश्व स्वास्थ्य संगठन, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्था, नागरिक समाज आदिसँग मिलेर स्वास्थ्य क्षेत्रमा लामो समयदेखि काम गर्दै आइरहनु भएको छ।

दलबहादुर जि.सी. (कोषाध्यक्ष)

सन् १९९८ देखि नेपानसँग आवद्ध रहँदै आउनुभएका श्री दलबहादुर जि.सी. नेपानका साधारण सदस्य हुनुहुन्छ भने वर्तमान कार्यसमितिमा कोषाध्यक्ष पदमा कार्यरत रहनुभएको छ। उहाँले सन् २००६ देखि २००८ सम्म नेपानको संयोजकको रूपमा समेत कार्य गरिसक्नु भएको छ। उहाँ एड्स विरुद्ध राष्ट्रिय नेटवर्क समूह नेपाल (नानगान) का अध्यक्ष पनि हुनुहुन्छ। यसै सिलसिलामा जि.सी.ले नेपाल सरकारका मन्त्रालयहरू, विभाग, प्रदेश तथा स्थानीय निकायहरूसँग सहकार्यका लागि गरेको समन्वयकारी भूमिका उदाहरणीय रहेकोछ। उहाँले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट ग्रामीणशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर गर्नुभएको छ। विगतमा उहाँलेकृषि आयोजना सेवा केन्द्र, न्यु एरा, लुथरन वर्ल्ड फेडेरेशन, क्रस ल्फो नेपाल, नर्मस, सशक्तीकरण समाज नेपाल लगायतका विभिन्न सङ्घ-संस्थामा भन्डै चार दशकको कार्यानुभव हासिल गर्नु भएको छ। फिल्ड सर्वेक्षण, सशक्तीकरण, पैरवी, प्रशिक्षण, कार्यशाला गोष्ठी, परियोजना व्यवस्थापन, सुशासन, सामुदायिक विकास, संस्थागत विकास तथा व्यवस्थापन क्षेत्रमा उहाँको विशेष दक्षता रहेको छ।

शान्ति थापा (सदस्य)

नेपानकी साधारण सदस्य तथा वर्तमान कार्यसमितिकी सदस्य रहनु भएकीश्री शान्ति थापा मगर सन् २०१६ देखि नेपानमा आबद्ध रहँदै आउनु भएको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट शिक्षा शास्त्रमा स्नातकोत्तर गर्नुभएकी उहाँले विभिन्न स्थानीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूमा आबद्ध भएर एक दशकदेखि परियोजना सञ्चालनको अनुभव बटुल्नु भएको छ । हाल विश्व शिक्षा नेपालमा कार्यरत श्री थापा प्रारम्भिक शिक्षा, सहकारी सञ्चालन तथा लघुवित्तको क्षेत्रमा आफ्नो विशेष दख्खल तथा चासो राख्नुहुन्छ ।

भोला भट्टराई (सदस्य)

नेपानको कार्यकारिणी समिति सदस्य श्री भोला भट्टराई करिब २५ वर्षदेखि सहभागितामूलक विकास प्रक्रियामा संलग्न हुनुहुन्छ । ग्रामीण तहदेखि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहसम्म विभिन्न सवालगत संगठन निर्माण गर्ने र सहभागितामूलक पद्धतिका लागि पैरवी गर्नेजस्ता पक्षमा भट्टराईको विशेष योगदान रहेको छ । भट्टराईले हाल स्थानीय तहको नीति, योजना तथा विकास प्रक्रियामा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासँग आबद्ध भई नेपाली नागरिक समाजका संघ-संस्था तथा सञ्चार क्षेत्रको पैरवी क्षमता अभिवृद्धि, सहभागितामूलक पद्धति र प्रमाणमा आधारित नीति निर्माण प्रक्रियामा सहजीकरण गर्दै आउनुभएको छ ।

लालबहादुर ओली (सदस्य)

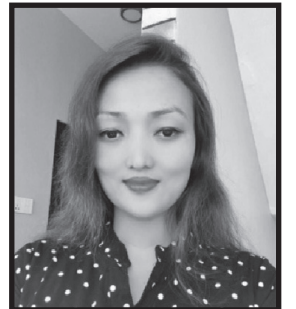
श्रीलालबहादुर ओली (बाजुरा) वि.सं. २०५८ देखि नेपानमा आबद्ध, आजीवन सदस्य र हाल कार्यसमिति सदस्य हुनुहुन्छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट समाजशास्त्रमा स्नातकोत्तर श्री ओली नेपाल सरकारको निजामती सेवा, शिक्षण सेवा लगायत लामो समयदेखि गैरसरकारी क्षेत्रको सुशासन सबलीकरणमा क्रियाशील हुनुहुन्छ । सहकारी, सामुदायिक रेडियो, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ, विभिन्न सामुदायिक संगठन निर्माण र संस्थागत सुदृढीकरणमा उहाँले योगदान गर्दै आउनु भएको छ ।

कर्णबहादुर नेपाली (सदस्य)

श्री कर्णबहादुर नेपाली (रुकुम-पश्चिम) नेपानका साधारण सदस्य तथा यस संस्थाका वर्तमान कार्यसमिति सदस्य हुनुहुन्छ । सुशासन, विकास योजना, दिगो विकास, नीति पैरवी, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण, क्षमता विकास एवम् विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा दख्खल राख्नुहुन्छ । उहाँले विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, संयुक्त राष्ट्रसंघ, दलित गैरसरकारी संस्था लगायत नागरिक समाजका संस्थाहरूसँग मिलेर सुशासन, दिगो विकास र विकास योजना निर्माणका क्षेत्रमा लामो समयदेखि कार्य गर्दै आइरहनु भएको छ ।

विन्दु गहतराज (सदस्य)

नेपानकी साधारण सदस्य तथा वर्तमान कार्यसमितिकी सदस्य श्री विन्दु गहतराज सन् २०१७ देखि नेपानमा आबद्ध रहँदै आउनु भएको छ । उहाँले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट अङ्ग्रेजी साहित्यमा स्नातकोत्तर गर्नुभएको छ । हाल उहाँ त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट पत्रकारिता तथा आमसञ्चार विषयमा पनि स्नातकोत्तर गर्दै हुनुहुन्छ । श्री गहतराजविभिन्न स्थानीय तथा राष्ट्रिय आमसञ्चार माध्यममा एक दशकदेखि आबद्ध हुनुहुन्छ । उहाँले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूमा

आबद्ध भएर पनि विभिन्न अनुभव बटुल्नु भएको छ । हाल उहाँ टेलिभिजन न्यूज च्यानल 'एभिन्यूज खबर' मा अनलाइन डेस्क सम्पादकको रूपमा कार्यरत हुनुका साथै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समाचार क्षेत्रमा आफ्नो विशेष दखल तथा चासो राख्नुहुन्छ ।

महेशप्रसाद देव (सदस्य)

श्री महेशप्रसाद देव नेपालका साधारण सदस्य तथा वर्तमान कार्यसमिति सदस्य हुनुहुन्छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट समाज शास्त्रमा स्नातकोत्तर भएका श्री देवले नेपाल सरकार तथा विभिन्न संस्थाहरूमा आबद्ध भएर विगत दुई दशकदेखि अध्ययन-अनुसन्धान कार्यमा सहभागी भई अनुभव बटुल्नु भएको छ । हाल उहाँ स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि तथा अन्य विकाससम्बन्धी अनुसन्धान क्षेत्रमा कार्यरत रहँदै आउनु भएको छ ।

हेरिना जोशी (सदस्य)

श्री हेरिना जोशी नेपालकी साधारण सदस्य तथा वर्तमान कार्यसमिति सदस्य हुनुहुन्छ । नेपालको ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी परियोजनामा परियोजना संयोजकको रूपमा पनि काम गरिसक्नु भएकी श्री जोशीले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट वातावरण विज्ञानमा स्नातकोत्तर गर्नुभएको छ । खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रमा १० वर्ष अनुभव हासिल गर्नुभएकी श्री जोशी हाल शहरी वातावरण व्यवस्थापन समाज (यूम्स) मा परियोजना संयोजकको रूपमा कार्यरत हुनुहुन्छ ।

सञ्चमाया स्याङ्बो (सदस्य)

सन् २०१५ देखि नेपालमा आबद्ध श्री सञ्चमाया स्याङ्बो हाल नेपालको कार्यसमिति सदस्य हुनुहुन्छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट समाजशास्त्रमा स्नातकोत्तर गर्नुभएकी स्याङ्बो विद्यालय जीवनदेखि नै सामाजिक कार्यमा आबद्ध रहँदै आउनु भएको छ । सन् २००४ देखि विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थामा आबद्ध रहँदै आउनु भएकी श्री स्याङ्बो हाल महिला आत्मनिर्भरता केन्द्र, मेलम्ची, सिन्धुपाल्चोककी अध्यक्ष हुनुहुन्छ ।

डा. नरेन्द्रसिंह ठगुन्ना (सदस्य)

हाल नेपाल कार्यसमितिका सदस्य डा. नरेन्द्रसिंह ठगुन्ना सुदूरपश्चिम प्रदेशको बैतडी जिल्लामा जन्मनुभएको हो । उहाँले मनोविज्ञान विषयमा भारतको कुमाउ विश्वविद्यालयबाट पिएचडी गर्नुभएको छ । मानसिक स्वास्थ्य र अन्तरसांस्कृतिक मनोविज्ञानमा विशेष दखल राख्नुहुने डा. ठगुन्नाले जेष्ठ नागरिकको मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी सवालमा विभिन्न अनुसन्धान कार्यहरू गर्नु भएको छ । साथै, उहाँले नेपाल सरकार, संयुक्त राष्ट्रसंघ, विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्था, नागरिक समाज आदिसँग मिलेर मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा लामो समयदेखि विविध विषय र सवालमा काम गर्दै आउनुभएको छ । डा. ठगुन्नाले आफ्नो विषयसम्बद्ध क्षेत्रमा विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पत्रपत्रिकाहरूमा वकालतमुखी आलेखहरू समेत नियमित रूपमा लेख्ने गर्नुहुन्छ । आत्महत्या रोकथाम, आपत्कालीन मानसिक स्वास्थ्य, अभिभावकत्व र मनोचिकित्साको अनुसन्धानमा विशेष रुचि राख्ने डा. ठगुन्ना एक 'अभियन्ता' पनि हुनुहुन्छ । उहाँले यस विषयमा विभिन्न कलेजहरूमा प्राध्यापनसमेत गर्नुहुन्छ ।

तोया गौतम (सदस्य)

श्री तोया गौतम नेपालका आजीवन सदस्य तथा वर्तमान कार्यसमिति सदस्य हुनुहुन्छ । श्री गौतमको विकास सञ्चार, पत्रकारिता, तालिम सहजीकरण, परियोजना व्यवस्थापन, सामाजिक अध्ययन-अनुसन्धान, लेखन तथा सम्पादनका क्षेत्रमा विशेष दखल रहेको छ । उहाँले नेपाल सरकार, नेपालका विभिन्न संघ-संस्था र संयुक्त अधिराज्य बेलायत तथा डेनिस सरकारका एवम् एसियाली विकास बैंकका विभिन्न परियोजनाहरूमा परियोजना प्रमुख, कार्यक्रम संयोजक, सञ्चार विशेषज्ञ, सूचना अधिकृत आदि पदमा रही कार्य गरिसक्नु भएको छ । पत्रकारितातर्फ पनि उहाँले कान्तिपुर टेलिभिजन लगायत विभिन्न पत्रपत्रिकामा विभिन्न तहको सम्पादकको जिम्मेवारी वहन गर्नुका साथै पत्रकारहरूलाई तालिम दिने कार्यमा लामो समय बिताउनु भएको छ । सन् २०१० पछि विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सरकारी एवम् गैरसरकारी संस्थाहरूलाई परामर्श सेवा प्रदान गर्दै आउनु भएका श्री गौतम हाल ओजस्वी इन्स्टिच्यूसन प्रा.लि.का अध्यक्ष पनि हुनुहुन्छ ।

नेपालको स्रोत केन्द्र प्रवर्द्धनार्थ

- सहभागीमूलक विकाससम्बन्धी प्रकाशन, भिडियो, स्लाइड, फोटो आदि जे उपलब्ध गराउन सकिन्छ, उपलब्ध गराऔं ।
- सम्बन्धित प्रकाशकहरूसँग आपसी आदान-प्रदान गर्नेगरी प्रकाशन तथा प्रसारण गर्नका लागि आफूलाई जानकारी भएसम्मका प्रकाशकहरूसँग सम्पर्क बढाऔं र नेपाल सचिवालयमा जानकारी गराऔं ।
- आफूलाई उत्कृष्ट लागेका विकाससम्बन्धी सवालका पुस्तकहरूको विवरण उपलब्ध गराऔं ।
- जे जसरी सकिन्छ, नेपाल स्रोत केन्द्र प्रवर्द्धन गर्नका लागि योगदान पुर्याऔं ।
- नेपाल स्रोत केन्द्र अबदेखि डिजिटलाइज्ड भर्सनमा निकट भविष्यमा उपलब्ध हुने भएकोले यहाँको सहभागिता र सहकार्यको अपेक्षा गर्दछौं ।
- यहाँहरूलाई नेपाल स्रोत केन्द्र प्रयोगका लागि उपलब्ध हुनेछ ।
- नेपालको सदस्य बनी यसको उपयोगिता अझै बढाऔं । नेपाल एक स्वयंसेवी संस्था भएकोले स्वयंसेवा गर्न चाहने व्यक्तिहरूलाई हामी अझ प्रेरित गर्दछौं ।

नेपाल, नेपाली र नेपाल

नेपाल सचिवालय

नेपाल अक्षयकोष : हालसम्मको स्थिति र अनुरोध

अक्षयकोष स्थापनाको औचित्य :

नेपाल सहभागीमूलक कार्य समूह (नेपान) एक नेटवर्किङ्ग संस्था भएको हुँदा यसले आफैँ कुनै पनि प्रत्यक्ष सेवा प्रदान गरेर कोष संकलन गर्न सक्ने स्थिति छैन। जुन कुरा नेपानको विधान २०५१ मा स्पष्ट उल्लेख छ। नेपान सचिवालय सञ्चालनार्थ आवश्यक प्रशासनिक एवम् व्यवस्थापकीय खर्चका लागि जरुरत पर्ने रकमका निमित्त सधैं दातृसंस्थामा नै भर पर्नुपर्ने स्थिति त्यति व्यावहारिक नदेखिने हुँदा नेपान अक्षयकोष स्थापना गर्ने सोच नेपान सदस्यहरूबाट प्रस्फुटन भई नेपानको विधानअनुरूप २०५४ सालको साधारण सभाले यस कोषको स्थापना गर्ने लक्ष्य राखेको हो। यसले दीर्घकालीन रूपमा नेपानलाई आर्थिक ढङ्गले सक्षम बनाउने छ। यसलाई निरन्तरता दिन एक अक्षय कोष नियमावलीको तत्काल आवश्यकता परेको हुँदा का.स.मा व्यापक छलफल र कार्याभ्यास गरी नेपानको विधान २०५१ को दफा २२ र २४ को प्रावधानअन्तर्गत नेपान अक्षयकोष नियमावली २०५६ पनि तयार भई लागू भएको छ।

अक्षयकोषको रकम प्रयोग प्रक्रिया :

अक्षय कोष जम्मा रकम अमेरिकी डलर १५०,००० (एकलाख पचास हजार) वा सो बराबरको नेपाली रुपैयाँको हुनेछ। उक्त रकम नेपान अक्षय कोषको नाममा बैंकमा जम्मा गरिने छ। अक्षयकोषबाट ब्याजस्वरूप प्राप्त हुने रकममात्र नेपानको प्रशासनिक एवम् व्यवस्थापकीय प्रयोजनका हेतु खर्च गरिने छ।

यदि यस नियममा कुनै परिवर्तन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएमा साधारण सभाले छलफल गरी निर्णय गर्नेछ। यदि सावार् रकम खर्च गर्नुपर्ने स्थिति आएमा पनि सो खर्च के कसरी गर्ने भन्नेबारे साधारण सभाले नै निर्णय गर्नु पर्नेछ। अन्यथा, अक्षय कोषको रकम खर्च गर्न सकिने छैन।

हालसम्मको उपलब्धि :

नेपानको विधानअनुरूप स्थापित नेपान अक्षयकोषका लागि सहयोग गर्ने विभिन्न सङ्घ संस्था तथा नेपान सदस्यहरूलाई समय-समयमा भेटघाट तथा पत्राचार गर्दै आइरहेका छौं। सोही प्रयासको परिणामस्वरूप हालसम्म स्वीस विकास नियोगबाट अमेरिकी डलर १०,००० (दश

हजार), एक्सनएड नेपालबाट ने.रु. ३,६९,७५० (तीन लाख उनन्सत्तरी हजार सात सय पचास) (५ हजार डलर) रकम प्राप्त भई नेपान अक्षय कोषमा राखिसकिएको छ। यसैगरी, पहिले नै सहयोग गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिसकेको बेलायतको आई.डी.एस. संस्थाबाट ने.रु. ३,२९,७५३ (तीनलाख उनन्तीस हजार सात सय त्रिपन्न) (५ हजार पाउण्ड स्टर्लिङ्ग) बराबरको रकम प्राप्त भई नेपान अक्षय कोषमा राखिएको छ। यसैगरी, नेपान अक्षय कोष नियमावलीअनुसार नेपानको वार्षिक सदस्यता शुल्कबाट उठेको रकममध्ये २५ प्रतिशत, कार्यक्रम सञ्चालनबाट बचत भएको रकममध्ये २५ प्रतिशत तथा अनुसन्धान कार्य गरेबापत बचत भएको रकममध्ये २५ प्रतिशत रकम अक्षयकोषमा जम्मा गर्नुपर्ने प्रावधान छ। त्यसैगरी, हालसम्म तपसीलमा उल्लेखित नेपान सदस्यहरूले पनि यस कोषको वृद्धिका लागि सहयोग गर्नुभएको छ। यसरी, हालसम्म २,४१,७०० (दुई लाख एकचालीस हजार सात सय) रुपैयाँ कोषको लागि व्यक्तिगत तवरबाट प्राप्त भएको छ।

१. श्री रामदयाल प्रसाद यादव
२. श्री समिर कार्की (२ पटक)
३. श्री शशी रिजाल (२ पटक)
४. श्री सुस्मा बराकोटी
५. श्री पूर्णबहादुर चेम्जोङ्ग
६. श्री महेश दाहाल
७. श्री डार्लिन फुट
८. श्री भरतराज गौतम
९. श्री राघवराज रेग्मी (प्रत्येक वर्ष रु. ५,००० का दरले)
१०. श्री विमला चापागाईं
११. श्री गोविन्द न्यौपाने
१२. श्री हेमा के.सी.
१३. श्री विशालभक्त कशु
१४. श्री रोजी जोशी
१५. श्री राजबहादुर श्रेष्ठ
१६. डा. शिवेशचन्द्र रेग्मी
१७. श्री रमानन्दप्रसाद गुप्ता
१८. श्री चण्डीप्रसाद चापागाईं
१९. श्री रवि चित्रकार

२०. श्री कमल फुयाँल
२१. श्री मानबहादुर थापा
२२. श्री अश्विन पुडासैनी
२३. श्री भोलाप्रसाद दाहाल
२४. श्री तेजराज दाहाल
२५. श्री श्याम अधिकारी
२६. श्री उत्तम उप्रेती
२७. श्री निशा शर्मा
२८. श्री गोविन्दराज पौडेल (आ.व. २०७६/७७ देखि प्रत्येक वर्ष रु. ५,००० का दरले)
२९. श्री लजना मानन्धर
३०. श्री छिङ्गल्हामु शेर्पा
३१. श्री सीता राना
३२. श्री यशोधरा श्रेष्ठ
३३. श्री विमला घिमिरे
३४. श्री द्रोण के.सी.
३५. श्री चेतनाथ कणेल
३६. श्री भविन्द्र भण्डारी
३७. श्री निर्मल शर्मा (२ पटक)
३८. श्री राजेन्द्र गुप्ता
३९. श्री विनोद भट्ट
४०. श्री ब्रह्मध्वज गुरुङ
४१. श्री गोपाल तामाङ
४२. श्री विनोद चापागाईं
४३. श्री प्रेमबहादुर थापा
४४. श्री अशोककुमार पौडेल
४५. श्री जिल्ला विकास समिति, भक्तपुर
४६. श्री रोवर्ट च्याम्बर्स
४७. श्री गोकुल भण्डारी, लण्डन
४८. श्री मुकेश सिंह

यसरी रकम बह्रद्वै जाँदा आ.व. २०७२/७३ सम्म यस अक्षयकोषमा जम्मा भएको रकम र नेपाल-घर निर्माण कोषमा प्राप्त सहयोग गरी कुल रु. ६५,१४,२३९।- (पैसङ्गी लाख चौध हजार दुई सय उनन्चालीस रुपैयाँ) भएकोमा ८७,००,०००।- (सतासी लाख रुपैयाँ) घर खरिद तथा थप निर्माण सुधारमा खर्च गरियो। अपुग रकम विभिन्न नेपाल सदस्य र दाताहरूबाट उठाइयो। तत्पश्चात् पनि कोषमा रकम जम्मा गर्ने क्रम जारी रहेको छ। २०७३ असार मसान्तसम्ममा जम्मा रु. ८,९४,२६८।- (आठ लाख चौरानब्वे हजार दुई सय अठ्ठसङ्गी रुपैयाँ मात्र) अक्षयकोषमा सञ्चित थियो। आ.व. २०७४ को अक्षय कोषमा सञ्चित रकम रु. ८,९४,२६८।- (आठ लाख चौरानब्वे हजार दुई सय अठ्ठसङ्गी रुपैयाँ मात्र) भएकोमा रु. ४,९३,९८७।- घर खरिदको ऋण तिर्न प्रयोग गरियो। आ.व. २०७४ असार मसान्तसम्म जम्मा रु. ४,००,२८१।- मात्र अक्षय कोषमा सञ्चित थियो। सञ्चित रकम घरका लागि प्रयोग गर्ने र बाँकी रकम बैंकमा मौज्जात राख्ने क्रममा आ.व. २०७६/७७ असारमसान्तसम्म अक्षयकोष खातामा कुल रकम रु. ५,८२,०८१।- (अक्षरमा पाँच लाख बयासी हजार एकासी रुपैयाँ मात्र) रहेको थियो। यसमा नेपालका सदस्यहरूबाट थप रकम प्राप्त भई तथा बैंक ब्याज समेत गरी कोष वृद्धि भएर आ.व. २०७८/७९ को अन्त्य सम्ममा यस अक्षयकोषमा रु. ६,०५, ७८८/८९ (छ लाख पाँच हजार सातसय अठ्ठासी र पैसा उनान्ब्वे) रहेको छ। अक्षय कोषमा सञ्चित रकम पहिलेदेखि बैंक अफ काठमाण्डौको डलर बचत खातामा र नेपाल बैंक लिमिटेडको बचत खातामा राखिएकोमा यस आ.व.मा उक्त खाताहरूबाट क्रमश रु ९,२५५।- र ३,२८६।- गरी जम्मा रु. १२,५४१।- ब्याज प्राप्त भएको हो। बैंक अफ काठमाण्डौको डलर बचत खातालाई यस आ.व.देखि कार्यकारी समितिको निर्णयबमोजिम मुद्दती खातामा रूपान्तरण गरिएको छ। यसैगरी यस कोषका लागि वार्षिक रूपमा सहयोग उपलब्ध गराउँदै आउनु भएका पूर्व अध्यक्ष श्री राघवराज रेग्मी र सदस्य श्री गोविन्दराज पौडेलले २०७९ साउनमा रु. ५,०००।- का दरले रु. १०,०००।- रकम उपलब्ध गराउनु भएको छ।

नेपाल अक्षयकोषका अतिरिक्त नेपाल घर निर्माण कोषमा सहयोग गर्ने सहयोगी दाताहरूको नामावली यसप्रकार छ :

१. डा. भोलाप्रसाद दाहाल
२. अश्विनकुमार पुडासैनी
३. गोविन्दराज पौडेल
४. कृष्णप्रसाद न्यौपाने
५. गोविन्द न्यौपाने
६. महेश शर्मा

७. डा.समीर कार्की
८. हीरालाल श्रेष्ठ
९. पूर्णबहादुर चेम्जोङ
१०. डा. दीर्घजीवी घिमिरे
११. डा. सन्जु कोइराला
१२. शान्तालक्ष्मी श्रेष्ठ

१३. पदम भुसाल
१४. मानबहादुर थापा
१५. अशोक पौडेल
१६. डा. अनोज क्षेत्री
१७. डा. कमल फुयाँल
१८. फटिकबहादुर थापा

१९. नीलकमल क्षेत्री श्रेष्ठ
 २०. तुलसी सापकोटा
 २१. हेरिना जोशी
 २२. डा. जीव आचार्य
 २३. भरतराज गौतम
 २४. लाम्पातेन्जी लामा
 २५. चेतनाथ कणेल
 २६. मुकेश सिंह
 २७. डा. कृष्णबाबु जोशी
 २८. प्रेमराज न्यौपाने
 २९. कृष्णप्रसाद सुवेदी
 ३०. गोपालप्रसाद तामाङ
 ३१. तेज सुनार
 ३२. ब्रह्मध्वज गुरुङ
 ३३. वृतकुमारी गुरुङ
 ३४. ललितबहादुर थापा
 ३५. राजबहादुर गिरी
 ३६. बालकृष्ण शर्मा
 ३७. घनश्याम अवस्थी
 ३८. रुपा बस्नेत
 ३९. निशा शर्मा
 ४०. निर्मला लामा
 ४१. श्रीधर लामिछाने
 ४२. डा. रोजी जोशी
 ४३. मीनबहादुर गुरुङ
 ४४. डा. प्रेमबहादुर थापा
 ४५. डा. राजबहादुर श्रेष्ठ
 ४६. सिंहबहादुर खड्का
 ४७. लालबहादुर ओली
 ४८. द्रोण के.सी.
 ४९. महादेव भट्ट
 ५०. डा. गोपाल शेरचन
 ५१. डा. उद्धव राई
 ५२. डा. मीनाक्षी दाहाल
 ५३. डा. विमला राई पौड्याल
 ५४. पूर्णबहादुर थापा
 ५५. जिमी लामा
 ५६. हेलम्बु एजुकेशन एण्ड लाइभ्लीहुड प्रोजेक्ट
 ५७. प्रमोद उपाध्याय
 ५८. डा. नरविक्रम थापा
 ५९. डार्लिन फुट
 ६०. गम्भीरबहादुर हाडा
 ६१. नेत्रप्रसाद उपाध्याय
 ६२. यशोधरा श्रेष्ठ
 ६३. डा. रमेशजङ्ग खड्का
 ६४. साहस नेपाल
 ६५. अनिरुद्धनाथ शुक्ल
 ६६. तेजराज दाहाल
 ६७. रामानन्दप्रसाद गुप्ता
 ६८. कालभान राई
 ६९. हुकुमबहादुर सिंह
 ७०. भक्तिन्द्र भण्डारी
 ७१. डा. विष्णुराज उप्रेती
 ७२. यमुना घले
 ७३. दीपा आचार्य
 ७४. भेचुन लामा
 ७५. मीना गुरुङ
 ७६. प्रा.डा. रोबर्ट च्याम्बर्स
 ७७. नन्दलाल माभी
 ७८. दशरथ मोक्तान
 ७९. तारा गुरुङ
 ८०. छिङ्गल्हमु शेर्पा
 ८१. डा. मुक्ति रिजाल
 ८२. रामहरि अधिकारी
 ८३. पद्मा शाक्य
 ८४. श्रीराम के.सी.
 ८५. खेमराज भट्टराई
 ८६. बालकृष्ण देउजा
 ८७. घनश्याम अधिकारी
 ८८. डा. शिवेशचन्द्र रेग्मी
 ८९. डा. विनोद भट्ट
 ९०. राघवराज रेग्मी

सहभागितामा पुस्तक समीक्षा गराउन चाहने लेखकहरूले आफ्नो प्रकाशनको दुईप्रति उपलब्ध गराइदिनुहुन अनुरोध गर्दछौं ।

सम्पादक मण्डल

ज्येष्ठ नागरिकको विषयमा नेपालकै पहिलो अनुसन्धानात्मक पुस्तक

बुढ्यौली आवाज नेपाली तथा अङ्ग्रेजी दुवै भाषामा नेपाल सचिवालयमा उपलब्ध भएकोले आवश्यकता अनुसार सम्पर्क गर्न सक्नु हुनेछ ।

नेपाल सचिवालय

NEPAN Ghar

(National Participatory Development Resource Centre)

NEPAN members, Old and New, always aim for developing NEPAN as a **National Participatory Development Resource Centre** in future, the long-term vision are therefore putting lots of effort to ensure that vision to be materialised. NEPAN has its own three-storied building (NEPAN GHAR) with necessary equipment, spaces, including an official training hall for workshops, trainings, meetings and other activities along with WiFi facilities. NEPAN has its own Resource Centre (RC) for promoting participatory approach in development interventions and decision making of public affairs.

एक वास्तविकता

तिमीहरूको दिगो कागजे विकासले गाउँघर चाहिँ जस्ताको तस्तै, उही आफ्नो बैंक ब्यालेन्स र जागिरे क्यारियर चाहिँ दिगो ...हे हे हे ...

तिमीहरूको दिगो असारे विकास र कमिसनको खेलले जति दान, ऋण र करको पैसा खन्याए पनि बालुवामा पानी हालेभन्दा ... हे हे हे ...

£
€
\$

दाता / प्रोजेक्टले त्यति नि नगरेको भए त ... के लेखेर विदेशबाट दान / ऋण माग्थेउ!

सरकारी कामको धेरथोर कमजोरी भएकोले मात्रै त हो नि तिमीहरूको काम केही देखिएको ।